

Ivana Stevanović

**MOJE PRAVO DA BUDEM
ZAŠTIĆEN**

Krivičnopravna zaštita maloletnih lica kao
titulara osnovnih ljudskih prava i sloboda

Beograd
2014

Dr Ivana Stevanović

MOJE PRAVO DA BUDEM ZAŠTIĆEN
Krivičnopravna zaštita maloletnih lica kao titulara
osnovnih ljudskih prava i sloboda

Izdavač
Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
Gračanička 18, Beograd

E-mail
krinstitut@gmail.com

Za izdavača
Dr Lepasava Kron

Urednik
Dr Lepasava Kron

Recenzenti
Prof. dr Nevena Vučković Šahović
Dr Lepasava Kron

Kompjuterska obrada teksta
Slavica Miličić

Design korica
Ana Serenčes

Štampa
Zuhra Simić

Tiraž
300

SADRŽAJ

UVOD.....	7
DETE KAO TITULAR OSNOVNIH LJUDSKIH PRAVA I SLOBODA.....	13
KONCEPT PRAVA DETETA.....	23
Dete kao individualni titular prava i sloboda.....	23
Pravda po meri deteta.....	29
KRIVIČNOPRAVNA ZAŠTITA MALOLETNIH LICA U SISTEMU SVEOBUHVAATNE DRUŠTVENE INTERVENCIJE.....	31
GRANICE I LEGITIMNOST KRIVIČNOPRAVNE ZAŠTITE DECE KAO SUBJEKATA PRAVNE ZAŠTITE.....	39
Legitimnost krivičnopravne zaštite i načelo pravednosti i srazmernosti.....	43
Granice krivičnopravne zaštite maloletnih lica.....	51
<i>RATIO LEGIS</i> POSEBNE KRIVIČNOPROCESNE ZAŠTITE MALOLETNIH LICA.....	57
Primarna i sekundarna viktimizacija žrtava.....	59

Koraci koji se čine na unapređenju krivičnoprocesnog položaja maloletnog lica kao žrtve krivičnih dela	65
OSNOVNE KRIVIČNOPROCESNE SPECIFIČNOSTI POLOŽAJA MALOLETNOG LICA U REPUBLICI SRBIJI (kao oštećenog, odnosno oštećenog koji se saslušaava kao svedok)	73
NEZAVISNA PRAVNA REPREZENTACIJA DETETA KAO SUBJEKTA PRAVNE ZAŠTITE	83
Nezavisno pravno zastupanje deteta u svetlu koncepta „pravde (pravosuđa) po meri deteta”	83
Zastupanje prava deteta u Republici Srbiji.....	87
Dužnost zakonskog zastupanja prava maloletnog lica u krivičnom postupku.....	95
Mesto i uloga organa starateljstva u krivičnom postupku za krivična dela na štetu maloletnih lica.....	101
ZAKLJUČAK	107
LITERATURA	113
IZVODI IZ RECENZIJA.....	125
<i>Prof. dr Nevena Vučković Šahović</i> Krivičnopravna zaštita maloletnih lica kao titulara osnovnih ljudskih prava i sloboda.....	125
<i>Dr Leposava Kron</i> O Pravu deteta da bude zaštićeno kao jednom od krucijalnih faktora stabilnijeg funkcionisanja društva.....	127

UVOD¹

Krivičnopravna zaštita maloletnih lica je od izuzetnog značaja za svako savremeno društvo. Uopšte, problematika zaštite maloletnih lica od svih oblika napada na njihov fizički, psihički i seksualni integritet, je poslednjih godina sve zastupljenija, kako na nacionalnom nivou tako i na nivou međunarodnog prava i iz tog razloga u ovom radu opredelili smo se da posebno ukažemo na značaj novih teorijskih koncepcija koje su otvorile problem krivičnopravne zaštite maloletnih lica i društvene reakcije na tu pojavu iz ugla prava deteta. Na ovaj način u prvi plan postavlja se maloletno lice (*lice koje nije navršilo osamnaest godina*),² a krivičnopravna

¹ Ova monografija je nastala kao rezultat rada na projektu „Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogu nosti socijalne intervencije“ (47011) koji se realizuje u Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu

² Srpski *Krivični zakonik* („Službeni glasnik RS“ br. 85/05, 88/05 - ispr., 107/05 - ispr., 72/09; 111/09 i 104/13) u članu 112. stav 3. tač. 8-10 definiše pojmove: dete, maloletnik i maloletno lice i za razliku od *Konvencije o pravima deteta* koja pod pojmom „dete“ podrazumeva osobu do navršene 18 godine života *Krivični zakonik* pod ovim pojmom podrazumeva osobu do navršene 14 godine. Pojam *maloletno lice*, definisan je u smislu određivanja

reakcija javlja se kao nezamenljivi deo pravne zaštite maloletnih lica od onih postupaka koji najteže ugrožavaju temeljne društvene vrednosti i koja najdublje povređuju dobra maloletnika, koja se identifikuju sa javnim interesom.³ Izdvajanjem maloletnih lica kao posebnih subjekta i formulisanje samostalnih prava kojima se štite njihova lična dobra, prevazilazi se klasičan protektivni odnos prema ovim licima i omogućava njihov uticaj na sopstveni položaj. Ipak, država i njeni organi, a pre svega krivičnopravni sistem, postavljaju se kao krajnji garanti tih prava, tako da preuzimaju funkciju zastupanja tih prava u situacijama kada su ona ugrožena, odnosno povređena postupcima roditelja ili drugih osoba, te njihovim sankcionisanjem. Naravno kada se govori o granicama krivičnopravne zaštite maloletnih lica i njenoj legitimnosti ne sme se zanemariti ni uloga određenih društvenih faktora, značaj moralnih shvatanja, pa u određenoj meri i uticaj javnog mnjenja.

Inače, već tokom devetnaestog veka u krivične zakone brojnih zemalja inkorporisana su krivična dela kojima je osnovni cilj bio zaštita maloletnih lica. Za dvadeseti vek karakteristično je proširenje kriminalne zone u svrhu zaštite maloletnih lica, uvođenje novih krivičnih dela, a u

kruga lica koja se smatraju pasivnim subjektom kod određenih krivičnih dela. Ovaj pojam je širi od pojma: *maloletnik*, i obuhvata u sebi i pojam dete (*lice koje nije navršilo četrnaest godina*). Videti: Stojanović, Z. (2006) *Komentar Krivičnog zakonika*, Beograd: Službeni glasnik, str. 312.

³ Janjić-Komar M., Obretković, M. (1996) *Prava deteta - prava čoveka*, Beograd: Dosije & Udruženje pravnika Srbije za socijalno pravo, str. 103.

krivičnopravnoj teoriji se sve češće koristi pojam krivičnopravne zaštite maloletnih lica.

Razvoj zaštite maloletnih lica od zlostavljanja, zanemarivanja i eksploatacije, odnosno od svih oblika nasilja kojima se ugrožava i povređuje njihov fizički, seksualni i psihički integritet dobio je naročiti impuls od društvenih pokreta za prava deteta i čitavog niza međunarodnih dokumenata. *Konvencija o pravima deteta*,⁴ koja je od 1990. godine ratifikacijom postala deo našeg unutrašnjeg prava, nalaže državi, pored ostalog, da preduzme odgovarajuće mere „za zaštitu deteta od svih oblika fizičkog ili mentalnog nasilja, povređivanja i zlostavljanja, zapostavljanja ili nemarnog postupanja, maltretiranja ili eksploatacije, uključujući i seksualno zlostavljanje (član. 19)”. U smislu ovog međunarodnog ugovora, kao i nekih drugih potpisanih i ratifikovanih od strane naše zemlje,⁵ država je zaista i preduzela određene aktivnosti u vidu usaglašavanja nacionalnog zakonodavstva i međunarodnopravnih obaveza naše zemlje.

⁴ *Konvencija o pravima deteta*, „Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori“, br. 15/1990. Usvojena u okrilju Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 20. novembra 1989. godine.

⁵ Poput: *Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima* („Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori“, br. 7/1971), *Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji* („Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori“, br. 22/2002), *Konvencija Međunarodne organizacije rada o zabrani rada dece i neposredne akcije za ukidanje najtežih oblika dečijeg rada*, br. 182, iz 1999. godine („Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori“, br. 8/2003), *Konvencije UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala* („Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori“, br. 32/2001) i *Protokola UN o sprečavanju, suzbijanju i kažnjavanju trgovine ljudima, posebno ženama i decom* („Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori“, br. 6/01), i drugi.

Na nivou krivičnopravne zaštite takve reforme se nastavljaju, te se činilo potrebnim da se u ovoj monografiji posebno osvrnemo i na pitanje *granica* krivičnopravne zaštite maloletnih lica u svetlu novog koncepta o „pravdi po meri deteta“ koji se poslednjih godina razvija, posebno u evropskim zemljama. U tom smislu ukoliko krivičnopravnu zaštitu maloletnih lica odredimo kao skup pravnih normi kojim se zakonski daje opis krivičnih dela kojima se ugrožava i/ili povređuju život i telesni integritet, zdravlje, emocionalni i seksualni integritet i vaspitanje, možemo konstatovati da moderna krivična zakonodavstva sve više proširuju zonu inkriminacije, povećavajući i diferencirajući sistem krivičnih dela na štetu maloletnih lica. Takođe, možemo konstatovati da sva savremena zakonodavstva teže uvođenju posebnih pravila kada je u pitanju krivičnopravna zaštita maloletnih lica. Osnovni *ratio legis* ove posebnosti temelji se na društvenoj potrebi pojačane i efikasne reakcije kada su povređena ili ugrožena lica najmlađih starosnih kategorija. Ovo iz razloga jer su maloletna lica u mnogim situacijama ugroženija nego punoletna, što predstavlja konkretni razlog njihove pojačane krivičnopravne zaštite.⁶ Pored toga, ova posebnost proizilazi i iz preuzetih međunarodnih obaveza, ratifikovanih međunarodnih konvencija i protokola, koji pred države postavljaju obavezu ustanovljavanja pojačane krivičnopravne zaštite maloletnih lica.

Pored promena na nivo materijalnog prava danas su sve vidljivije i velike izmene u procesnom pravu, koje se odnose na poboljšanje uslova za učešće maloletnog lica u određenim

⁶ Škulić, M. (2003) *Maloletnici kao učinioci i kao žrtve krivičnih dela*, Beograd, str. 369.

pravnim postupcima vezanim za njegovu zaštitu od zlostavljanja, zanemarivanja, odnosno različitih oblika iskorišćavanja. U tom smislu nastoji se da se specijalizacijom pravosuđa, prilagođavanjem procesnih pravila, učešćem kvalifikovanih stručnjaka i institucija što je više moguće redukuje produbljivanje posledica sekundarne viktimizacije, odnosno umanjeње štetnih posledica krivičnog prava. Na ovoj kompleksnosti ovaj rad insistira, a posebno imajući u vidu odredbe trećeg dela *Zakona o maloletnim učinioциma krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* (u daljem tekstu: *Zakon o maloletnicima*).⁷ Ovim zakonom, uvažavanjem zahteva da autonomno maloletničko krivično zakonodavstvo ne podrazumeva samo regulisanje statusa maloletnih učinilaca krivičnih dela, već i odredbe o krivičnoprocesnoj zaštiti maloletnih lica koji se u krivičnom postupku pojavljuju kao oštećeni, odnosno oštećeni koji se saslušavaju kao svedoci (odredbe kojima se maloletna lica na poseban način štite kada se u krivičnom postupku pojave kao oštećeni i kao svedoci),⁸ učinjen je prvi značajan korak ka stvaranju jedinstvenog sistema maloletničkog pravosuđa i u Republici Srbiji.

Međutim, pred Republikom Srbijom u navedenoj oblasti nalaze se još brojni važni koraci u smislu unapređenja i obezbeđenja prava maloletnog lica da se njegov glas čuje i njegovo mišljenje uzme u obzir u svim postupcima koji ga se tiču.

⁷ *Zakon o maloletnim učinioциma krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, „Službeni glasnik RS“ br. 85/05.

⁸ Škulić, M. (2011) *Maloletničko krivično pravo*, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu & „Službeni glasnik“, str. 79-80.

Navedeno se u velikoj meri obezbeđuje i usvajanjem koncepta o nezavisnom pravnom zastupanju prava deteta na nivou zakonske regulative i neposrednoj primeni u praksi ovog koncepta. Naš osnovni cilj u ovoj studiji bio je upravo da ukažemo da ostvarivanje „pravde (pravosuđa) po meri deteta“ podrazumeva pravosuđe prilagođeno na način da bude primerenije detetu i efikasne postupke dostupne deci uz obezbeđenje neophodne nezavisne pravne reprezentacije. Na ovaj način se omogućava deci da, kada dođu u kontakt sa pravosudnim i upravnim sistemom, bilo kao svedoci, žrtve (oštećeni) ili kao učinioci krivičnih dela, tužioci i podnosioci pritužbi u građanskim, upravnim postupcima i postupcima pred nezavisnim organima, budu u mogućnosti da na adekvatan način zaštite svoja prava i interese. Usvajanje navedenog koncepta od ogromnog je značaja i za poštovanje prava deteta u sistemu krivičnopravne zaštite i na tome ovaj rad insistira.

DETE KAO TITULAR OSNOVNIH LJUDSKIH PRAVA I SLOBODA

Savremena slika o detetu u evropskoj civilizaciji produkt je novog doba i može se pratiti tek od 17. veka. S pojavom prosvetiteljstva i romantizma nailazimo na korene današnjeg odnosa prema deci – javlja se svest o potrebi produžavanja perioda detinjstva; dete se vidi kao nevino, spontano i nezaštićeno, a društvo je tu da ga preko procesa obrazovanja pripremi za život odraslih.

Moderno industrijsko doba dovelo je do dubokih promena u poimanju „detinjstva“, što je u velikoj meri predstavljalo i osnov za promene okvira društvene reakcije prema deci. Razvoj industrijskog društva najeksplicitnije daje okvir konceptu detinjstva u kome sve više preovladava emocionalna komponenta, nasuprot ekonomskoj. Jačaju porodica i njene kompetencije za vaspitanje i podizanje deteta. Dolazi i do promene pravnog statusa. Od deteta, osobe koja je bila u vlasništvu roditelja praktično sve do 19. veka, i gde nije bilo

nikakvih društvenih mehanizama za kontrolu i sankcionisanje ponašanja koji se mogu odrediti kao zloupotreba, zlostavljanje i zanemarivanje, sa industrijalizacijom dolazimo do prvih zakonskih rešenja koja zapravo predstavljaju početak socijalne brige o deci. Priznavanje posebnih fizičkih i psihičkih potreba maloletnih lica kao ličnosti u razvoju imala je za posledicu poseban način tretmana i pripreme za život. Otuda društveni i pravni sistemi, već dosta rano, postavljaju izvesna ograničenja roditeljske moći, nalazeći opravdanje u grubom povređivanju ili kršenju moralnih normi porodičnog života.⁹

U poslednjoj četvrtini XX veka dolazi do velikih promena u moralnom, političkom i socijalnom statusu dece. Paternalistički odnos društva prema deci i protektivistički model porodičnih odnosa, u čijem je fokusu dete kao pasivni „objekt“ zaštite, postepeno je transformisan razvijanjem novog koncepta „prava deteta“. Ovaj moderni koncept baziran je na ideji da je dete, kao ljudsko biće, individualni titular prava i sloboda, koje ostvaruje u skladu sa svojom zrelošću i razvojnim sposobnostima, i da je za status deteta u porodici i društvu od ključne važnosti pravo na samoopredeljenje, koje otvara širi prostor za njegov autonomni razvoj i ostvarivanje ličnih prava i sloboda.¹⁰ U

⁹ Obretković, M. (1996) „Detinjstvo i prava deteta – evolucija koncepta“, u: Janjić-Komar, M., Obretković, M., *Prava deteta – prava čoveka*, Beograd: Dosije & Udruženje pravnika Srbije za socijalno pravo, str. 17-34, Vučković-Šahović, N. (2000) „Detinjstvo i priroda prava deteta“, u: *Prava deteta i međunarodno pravo*, Beograd: Jugoslovenski centar za prava deteta, str. 17-26.

¹⁰ Videti šire: Petrušić, N., Stevanović, I. (2011) „Pravna zaštita dece u Srbiji i međunarodni standardi“, u: Nikolić-Ristanović, V., Čopić, S., (ur.) *Pravo žrtava i EU (izazovi pružanja pomoći žrtvama)*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije & Prometej, str. 87-92.

osnovi, od društvene brige za maloletnim licem, koja potiče od predstave o njima kao slabim i neodgovornim bićima, odnosno kao „problematičnoj populaciji“ izloženih rizicima od raznih oblika devijacija, došlo se do modernih koncepcija o društvenom položaju maloletnih lica, koji polazi od definisanja detinjstva kao dela društvene strukture i analize njegovog udela u društvenoj podeli rada i korišćenju društvenih vrednosti. Ovakav pristup problematizuje odnos maloletnih lica, roditelja i države, a budući da se napad na njihov život, fizički, psihički i seksualni integritet primarno vezuje za porodicu i da njegovi oblici najčešće potiču od roditelja i lica koja se neposredno o njima staraju, jedan od osnovnih problema društvene reakcije postaje smisao i granica porodične autonomije, s obzirom na subjektivitet maloletnog lica i razvoj njegove lične autonomije.¹¹

Na nivou prava, izdvajanje deteta kao posebnog subjekta, išao je preko ustanovljavanja sistema „zaštitnog zakonodavstva“ u odnosu na zapošljavanje i uslove rada maloletnih lica, a u odnosu na krivično, porodično i socijalno zakonodavstvo razvoj se ogledao u odnosu na ustanovljavanje principa posebne zaštite maloletnih lica, kao i kroz uspostavljanje mehanizama da u svim sudskim i administrativnim postupcima, koji ga se tiču, mišljenje deteta, bude saslušano, i uvek kada je to u njegovom najboljem interesu uzeto u obzir. Logični put ovog razvoja je stvaranje integralnog koncepta prava deteta na život i razvoj, zastupljen u međunarodnim instrumentima, a utemeljen na

¹¹ Vučković Šahović, N., Doek, E. J., Zermatten, J. (2012) „Childhood and International Rights of the Child” in: *The Rights of the Child in International Law*, Berne: Stampfil Publications Ltd., pp. 3-18.

idejama o komplementarnosti i međusobnoj uslovljenosti različitih aspekata i dimenzija toga prava.¹²

U smislu navedenog izdvajaju se sledeći međunarodni ugovori kojima se ustanovljava posebni položaj maloletnih lica u cilju pojačane pravne zaštite osnovnih prava deteta:

- *Konvenciju o pravima deteta;*
- *Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o učešću dece u oružanim sukobima;*
- *Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečijoj prostituciji i dečijoj pornografiji*
- *Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o postupku po pritužbi;*
- *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima;*
- *Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima;*
- *Konvencija Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminaliteta i Protokol o prevenciji, eliminisanju i kažnjavanju trgovine ljudskim bićima, posebno ženama i decom;*
- *Konvencija MOR-a br. 138 o minimalnom uzrastu za zapošljavanje;*

¹² Videti šire: Obretković, M., Mršević, Z. (1996) „Međunarodnopravna zaštita dece od nasilja i zloupotrebe”, u: Janjić-Komar, M., Obretković, M., *Prava deteta – prava čoveka*, Beograd: Dosiје & Udruženje pravnika Srbije za socijalno pravo, str. 95.

- *Konvencija MOR-a 182 o najtežim oblicima dečijeg rada;*
- *Haška konvencija 28 o civilnim aspektima međunarodne otmice dece;*

odnosno regionalni instrumenti:

- *Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (1950, ETS br. 5);*
- *Evropska socijalna povelja (iz 1961) i Evropska revidirana socijalna povelja (revidirana Evropska socijalna povelja 1996. počela da se primenjuje 1999. godine);*
- *Evropska konvencija o obeštećenju žrtava krivičnih dela nasilja (usvojena 1983. godine) s preporukama iz 1985. godine: Preporuka o poziciji žrtve u okviru krivičnog prava i postupka, odnosno 1987. godine: Preporuka o pomoći žrtvama i prevenciji viktimizacije;*
- *Evropska konvencija za prevenciju torture i nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja br. 126 (usvojena 1987. godine, primenjuje se od 1989. godine);*
- *Evropska konvencija o ostvarivanju prava deteta (usvojena 1996. godine, primenjuje se od 2000. godine).*

Od posebnog značaja u ovoj oblasti su i tumačenja Komiteta za prava deteta nadzornog tela *Konvencije o pravima deteta*. U odnosu na pitanje sudske zaštite prava, Komitet za prava deteta u Opštem Komentaru broj 5: *Opšte mere za sprovođenje*

Konvencije o pravima deteta,¹³ ukazuje na važnost postojanja efikasnih pravnih sredstava u slučaju povrede prava, a posebno efikasnih postupaka koji su dostupni deci i njihovim predstavnicima kao što su informacije, saveti, zastupanje dece, uključujući pomoć kada dete niko ne zastupa, i pristup nezavisnim žalbenim postupcima i sudovima uz neophodnu pravnu i drugu pomoć. U slučaju da se utvrdi povreda prava, *Opšti Komentar* broj 5. ukazuje da treba da postoji odgovarajuća reparacija, uključujući odštetu i, ako je potrebno, mere kojima se obezbeđuje fizički i psihički oporavak, rehabilitacija i reintegracija.

Evropskom konvencijom o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda zajamčena su, pre svega, građanska i politička prava. Iako se u njoj deca puno ne pominju Evropski sud za ljudska prava i Komisija je efektivno koriste za zaštitu i unapređenje prava deteta u Evropi. Posebno značajni članovi ove *Konvencije* relevantni za zaštitu dece od nasilja su: član 2. kojim se propisuje da je: „pravo na život svake osobe zaštićeno zakonom“; član 3. koji glasi da: „niko ne može biti podvrgnut mučenju, ili nečovečnom, ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju“, član 4. prema kome se „niko ne sme držati u ropstvu ili ropском položaju ili, uz izvesne izuzetke, zahtevati da obavlja prinudni ili obavezni rad“; član 5. kojim je regulisano pravo na slobodu i sigurnost, odnosno član 6. koji propisuje pravo svakog ko se suočava sa krivičnom optužbom na „pravičnu javnu raspravu u razumnom roku“, uz pravo

¹³ *Opšte mere za sprovođenje Konvencije o pravima deteta, usvojen od Komiteta za prava deteta (CRC/GC/2003/5) od 03. oktobra 2003. godine.*

maloletnog lica, kada je to nužno, da javnost suđenja bude ograničena bez obzira da li se on pojavljuje kao oštećeno lice ili učinilac krivičnog dela (čl. 6. st. 2). Takođe, *Konvencijom* se (član. 13.) zahteva od država da propišu delotvorni pravni lek za svakoga kome su povređena prava i slobode predviđene u ovoj Konvenciji. Posebno značajne odredbe su sadržane i u članu 8. *Konvencije*. Ovim članom garantuje se pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života, uključujući i pravo na poštovanje fizičkog integriteta. U stavu 2. ovoga člana kaže se da se: „javna vlast neće mešati u ostvarivanje ovog prava sem ako to nije u skladu sa zakonom i neophodno u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti, javne bezbednosti ili ekonomske dobrobiti zemlje, radi sprečavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, ili radi zaštite prava i sloboda drugih“. Na osnovu navedenih odredaba deca se mogu zaštititi od nasilja neposredno, poštovanjem prava na fizički integritet ali i posredno u smislu potrebe preventivnog delovanja države u domenu potrebe za zaštitom deteta.

Stavovi Evropskog suda za ljudska prava, posebno izraženi u presudama koje se odnose na oblast porodičnog života su takođe od nemerljivog značaja za razvoj koncepta deteta kao titulara ljudskih prava i sloboda. U skladu sa sudskom praksom Evropskog suda za ljudska prava, a na osnovu *Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda*, pravo je svakog lica da ima pristup pravdi i pravičnom suđenju u svim njegovim komponentama, uključujući pre svega pravo da bude informisan, pravo da se njegov glas čuje, pravo na obaveznu odbranu i pravo da ga zastupa branilac. Uz uzimanja u obzir

sposobnosti deteta da formira vlastite stavove u presudama Evropskog suda za ljudska prava iz Strazbura ističe se da „sudije treba da poštuju pravo dece da se njihova mišljenja čuju u svim pitanjima koja se tiču njih samih ili barem da se čuju onda kada se smatra da imaju dovoljan nivo razumevanja pitanja o kojima je reč.“¹⁴ Sredstva koja se u te svrhe koriste treba prilagoditi nivou razumevanja deteta i njegovoj sposobnosti komunikacije i pritom treba uzeti u obzir sve okolnosti predmeta. Decu treba konsultovati na način na koji ona žele da se njihovo mišljenje čuje i uvek treba imati u vidu da je pravo da se čuje glas deteta pravo, a ne dužnost deteta.

Deci treba pružiti sve neophodne informacije o tome kako da delotvorno koriste pravo da se čuje njihov glas. Treba im, međutim, objasniti da njihovo pravo da se čuje njihov glas i da njihovi stavovi budu uzeti u razmatranje ne mora nužno odrediti konačnu odluku, kao i da domaći sudovi treba da procene pitanje najboljih interesa deteta na temelju obrazloženog, nezavisnog i ažuriranog psihološkog izveštaja,

¹⁴ Dete ne može biti sprečeno da se njegov glas čuje isključivo na osnovu njegovog uzrasta. Kad god dete pokrene inicijativu da se njegov glas čuje u predmetu koji ga se neposredno tiče, sudija ne bi trebalo, sem ukoliko je to u najboljem interesu deteta, da odbije da sasluša dete, već treba da čuje njegove stavove u mišljenjima o pitanjima koja ga se u datom predmetu tiču. Šire informacije o navedenom mogu se naći u *Opštem komentaru br. 12. Komiteta za prava deteta o pravu deteta da se njegov glas čuje* (CRC/C/GC/12, 1. jul 2009). Za više videti i presudu Evropskog suda za ljudska prava (Veliko veće) od 16. decembra 1999, u predmetu *T. protiv UK*, br. 24724/94, stav 83, kao i u presudi od 16. decembra 1999, *V. protiv UK*, br. 24888/94, stav 85: „[...] član 6, pročitao kao jedinstvena celina, jemči pravo optuženog da delotvorno učestvuje u krivičnom postupku koji se protiv njega vodi“; Evropski sud za ljudska prava (Veliko veće), presuda od 8. jula 2003, *Sahin protiv Nemačke*, br. 30943/96, stav 73; Evropski sud za ljudska prava (veće), presuda od 23. septembra 1994, *Hokanen protiv Finske*, br. 19823/92, stav 61.

kao i da to dete, ako je to moguće i u skladu s njegovim uzrastom i nivoom zrelosti, treba da saslušaju psiholog i sud u svim pitanjima koja se tiču pristupa (roditelja), stalnog boravka deteta i starateljstva nad njim.¹⁵

Presude i odluke suda koje se tiču dece treba da budu propisno obrazložene i objašnjene deci na jeziku koji ta deca mogu da razumeju, posebno one odluke koje nisu u skladu sa stavovima i mišljenjima deteta.

¹⁵ Videti: Evropski sud za ljudska prava (Veliko veće), presuda od 13. jula 2000, *Elzholz protiv Nemačke (Elsholz)*, br. 25735/94, stav 53, kao i presudu od 8. jula 2003, *Zomerfeld protiv Nemačke (Sommerfeld)*, br. 31871/96, st. 67–72.

KONCEPT PRAVA DETETA

Dete kao individualni titular prava i sloboda

Prava deteta smatraju se delom univerzalnih ljudskih prava, što znači da maloletnim licima pripadaju sve osnovne slobode i prava kojima se garantuje nepovredivost čovekovog fizičkog, psihičkog i seksualnog integriteta. Za maloletna lica ona imaju poseban značaj jer obezbeđuju elementarne pretpostavke za njihov opstanak i razvoj. Izdvajanjem maloletnog lica kao posebnog subjekta i formiranjem samostalnih prava deteta kojima se štite njegova lična dobra prevazilazi se klasični protektivni odnos prema maloletnicima i omogućava se da oni sami utiču na sopstveni položaj.¹⁶ Ipak država i njeni organi neophodni su kao garanti prava deteta u situacijama kada su

¹⁶ Campabell, T. D. (1995) „The Rights of the Minor: as Person, as Child, as Juvenile, as Future Adult“, in: Alston, P., Parker, S., Seymour, J. (ed.) *Children, Rights, and the Law*, Oxford: Clarendon press, First published 1992, reprinted with corrections 1993, 1995, pp. 1-23.

ona ugrožena, odnosno povređena postupcima roditelja ili drugih osoba kojima je povereno staranje o maloletnom licu.

Ideja o detetu kao autonomnom pravnom subjektu normativno je uobličena i snažno podržana *Konvencijom o pravima deteta*. Ovaj međunarodni dokument u oblasti prava deteta, po prvi put detetu garantuje široku paletu građanskih, političkih, ekonomskih i kulturnih prava, kao što su pravo deteta da traži, prima i daje informacije svih vrsta, pravo na slobodu mišljenja, savesti i veroispovesti, pravo na slobodu udruživanja i mirnog okupljanja, pravo deteta da izrazi svoje mišljenje o svim pitanjima koja ga se tiču u skladu sa svojim godinama i zrelošću i dr. Pravo deteta da traži, prima i daje informacije svih vrsta, pravo na slobodu mišljenja, savesti i veroispovesti, pravo na slobodu udruživanja i mirnog okupljanja, pravo deteta da formira i izrazi svoje mišljenje o svim pitanjima koja ga se tiču u skladu sa svojim godinama i zrelošću, samo su neka od građanskih i političkih prava deteta. Pri tome se poseban značaj pridaje pravu deteta da se čuje njegovo mišljenje o svim pitanjima koja ga se tiču,¹⁷ a poštovanje mišljenja deteta jedan je od četiri komplementarna rukovodna principa u pristupu pravima deteta, koja su razvijena i primenjena u praksi Komiteta za prava deteta.

Članom 13. *Konvencije o pravima deteta* priznato je detetu pravo slobode izražavanja kao građansko i političko pravo, a članom 12. ovo pravo priznato je u širem smislu jer obuhvata i obavezu da se to pravo poštuje, odnosno mišljenje uzme u

¹⁷ Vučković-Šahović, N. (2000) *op. cit.* str.109.

obzir.¹⁸ Priznanje i garantovanje ovog fundamentalnog prava u skladu je sa savremenim pojmom prava deteta, čija se primena odvija kroz dva paralelna procesa: kroz proširivanje granica poslovne i procesne sposobnosti deteta i kroz konstituisanje posebnih, tzv. participativnih prava, koja omogućavaju da dete u većoj meri utiče na svoj položaj.¹⁹ U Opštem komentaru br. 12 Komitet za prava deteta tumači pravo deteta da se čuje njegov glas, koristeći formulaciju „države će osigurati“ što je pravni izraz koji ima posebnu snagu i ne ostavlja nikakav prostor za postupanje država-članica po njihovom vlastitom nahođenju.²⁰

Pravo deteta na slobodno izražavanje mišljenja posebno je operacionalizovano i *Evropskom konvencijom o ostvarivanju prava deteta*²¹ koja propisuje čitav niz posebnih procesnih prava deteta, stvarajući time uslove da deca na adekvatan način učestvuju u postupcima koji se tiču njihovih prava.²²

¹⁸ U stavu 1. čl. 12. predviđeno je da: „Države članice obezbeđuju detetu koje je sposobno da formira svoje sopstveno mišljenje pravo slobodnog izražavanja tog mišljenja o svim pitanjima koja se tiču deteta, s tim što se mišljenju deteta posvećuje dužna pažnja u skladu sa godinama života i zrelošću deteta“, dok se u st. 2. navodi da se: „U tu svrhu, detetu se posebno daje prilika da bude saslušano u svim sudskim i administrativnim postupcima koji se odnose na njega, bilo neposredno ili preko zastupnika ili odgovarajućeg organa, na način koji je u skladu sa proceduralnim pravilima nacionalnog zakona.“

¹⁹ Petrušić, N., Stevanović, I. (2011) *op. cit.* str. 88.

²⁰ *Opšti komentar br. 12, Komiteta za prava deteta o pravu deteta da se njegov glas čuje* (CRC/C/GC/12, 1. jul 2009), stav 19.

²¹ *European Convention on the Exercise of Childrens' Rights*, Council of Europe, ETS, No. 160. Otvorena je za potpisivanje 25. januara 1996. godine, stupla je na snagu 7. januara 2000. godine. Republika Srbija nije zemlja potpisnica ove Konvencije.

²² U tački 2. člana 1. *Evropske konvencije o ostvarivanju prava deteta*, pod naslovom: „Domašaj i cilj Konvencije“, navodi se da je cilj *Konvencije* „da, u najboljem interesu dece, unapređuje njihova prava, prizna im procesna prava i olakša ostvarivanje tih prava obezbeđujući da deca, sama ili

Navedeno podrazumevalo da se „detetu obezbedi pun procesni subjektivitet i njegova nezavisna pravna reprezentacija u postupku, kao i da se uobliče takvi procesni mehanizmi koji će omogućiti da dete bude informisano o svim aspektima pravne stvari, da njegove autentične želje i mišljenje budu utvrđeni, razmotreni, vrednovani i uvaženi i ostvare odgovarajući uticaj na sadržinu same odluke.“²³ Samo takav sveobuhvatni pristup može da obezbedi da u postupcima koji se, neposredno ili posredno tiču prava deteta, ono ima stepen autonomije i uživa isti onaj tretman koji uživaju punoletna lica.

Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji (u daljem tekstu: *Protokol*),²⁴ između ostalog, obavezuje države ugovornice da usvoje odgovarajuće mere za zaštitu prava dece žrtava svih oblika eksploatacije.²⁵ Članom. 8. *Protokola*, posebno se insistira na neophodnosti ustanovljavanja opštih mera zaštite dece u postupku, a naročito naglasak je dat na: 1) priznavanju ugroženosti dece žrtava i prilagođavanju postupaka da bi se uvažile njihove posebne potrebe, uključujući njihove posebne potrebe kao svedoka; 2) obaveštavanju dece žrtava o njihovim pravima,

posredstvom drugih osoba ili tela, budu informisana i da im se dozvoli da učestvuju u postupcima pred pravosudnim organima koji se njih tiču“. Pri tome pojam „pravosudni organ“ obuhvata „sud ili administrativni organ sa jednakim ovlašćenjima“.

²³ Petrušić, N. (2002) „Procesni položaj deteta u postupku porodičnopravne zaštite od nasilja u porodici“, u: Konstantinović Vilić, S., Petrušić, N., Žunić, N. (ur.) *Pravom protiv nasilja u porodici*, Niš: „ŽIC“, str. 99-110.

²⁴ *Zakon o potvrđivanju Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji*, „Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori“, br. 22/02.

²⁵ Vučković-Šahović, N. (2006) *op. cit.* str. 36.

njihovoj ulozi i obimu, vremenskom rasporedu i napredovanju postupka i razmatranju njihovih slučajeva; 3) dopuštanju da se u postupku u kom su ugroženi njihovi lični interesi prezentiraju i razmotre gledišta, potrebe i preokupacije dece žrtava, na način koji je u skladu sa pravilima nacionalnog procesnog prava; 4) obezbeđivanju odgovarajućih službi podrške deci žrtvama tokom čitavog pravnog procesa; 5) zaštiti privatnosti i identiteta dece žrtava i preduzimanje mera u skladu sa nacionalnim pravom kako bi se izbeglo nepodesno širenje informacija koje bi mogle dovesti do identifikovanja dece žrtava; 6) obezbeđivanju bezbednosti dece žrtava, kao i bezbednosti njihovih porodica i svedoka koji svedoče u njihovo ime, od zastrašivanja i odmazde; 7) odnosno izbegavanju nepotrebnog odlaganja razmatranja slučajeva i izvršavanja naloga ili uredbi o davanju obeštećenja deci žrtvama.

Takođe, u smislu ovog *Protokola* države ugovornice se obavezuju da obezbede da neizvesnost u pogledu stvarne starosne dobi žrtve ne spreči pokretanje krivičnog postupka, uključujući istražne radnje usmerene na utvrđivanje starosne dobi žrtve, kao i da u postupanju od strane sistema krivičnog pravosuđa, sa decom žrtvama nezakonitih radnji, najbolji interes deteta bude prioritet. Države ugovornice preduzeće, takođe, mere kako bi obezbedile odgovarajuću obuku, posebno pravnu i psihološku, za lica koja rade sa žrtvama nezakonitih radnji zabranjenih prema ovom *Protokolu* i usvojiti mere kako bi zaštitile bezbednost i integritet lica i/ili organizacija uključenih u sprečavanje i/ili zaštitu i rehabilitaciju žrtava takvih nezakonitih radnji.

Na sastanku održanom po okriljem Generalne skupštine Ujedinjenih Nacija države su 19. decembra 2011. godine usvojile *Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o postupku po pritužbi*. Značaj *Protokola* ogleda se u širenju prava deteta da se njegov glas čuje i u postupku pred Komitetom za prava deteta u smislu implementacije člana 12. *Konvencije o pravima deteta*.²⁶ Postupak po pritužbi predviđen navedenim *Protokolom* omogućava detetu pojedincu, grupi pojedinaca ili njihovim predstavnicima, koji tvrde da su žrtve povrede prava koje je učinila ugovornica *Konvencije*, da pritužbu podnesu Komitetu za prava deteta, a pod uslovom da je država ugovornica prihvatila postupak, kao i da su podnosioci pritužbe iscrpeli sve raspoložive domaće pravne lekove.²⁷ Od aprila 2014. godine započela je i direktna primena ovog trećeg *Fakultativnog protokola* kada je, nakon propisanog broja ratifikacija, stupio na snagu. Republika Srbija još uvek nije ratifikovala ovaj *Fakultativni protokol*.

²⁶ Vučković Šahović, N., Doek, E. J., Zermatten, J. (2012) op. cit. str. 64.

²⁷ U skladu sa odredbama trećeg *Fakultativnog protokola o komunikacijskim procedurama uz Konvenciju o pravima deteta* moguće su tri vrste žalbi: Individualne žalbe – pojedinci ili grupe pojedinaca sa tvrdnjom o povredi prava; Upiti – Komitet može pokrenuti istragu povodom tvrdnji o široko rasprostranjenoj povredi prava. Ovo ne zahteva da dete ili grupa dece dokaže povredu prava. Komitet može samostalno pokrenuti ovakve istrage za široko rasprostranjene povrede prava; Međudržavna komunikacija – jedna država može podneti žalbu protiv druge države.

Pravda po meri deteta

U Evropskoj uniji odgovornosti država u oblasti zaštite prava deteta, proizlazi prevashodno iz sistema zaštite ljudskih prava koji se razvija na nacionalnom nivou država ugovornica, dok *Povelja o osnovnim pravima EU*²⁸ predstavlja prvi dokument kojim je na sveobuhvatan način garantuju politička i socijalna prava u okviru samog sistema Evropske unije. Prava deteta su članom 24. posebno prepoznata u ovom dokumentu, uključujući i garancije poštovanje prava na zaštitu i negu neophodnu za dobrobit deteta, pravo na izražavanje mišljenja, kao i obavezu prevenstvenog značaja i utvrđivanja najboljih interesa deteta u svakom konkretnom slučaju, a u skladu sa *Konvencijom UN o pravima deteta*. *Povelja o osnovnim pravima EU*²⁹ je deo *Lisabonskog ugovora*³⁰ koji u članu 3. eksplicitno prepoznaje značaj promocije prava deteta kao jedan od osnovnih prioriteta unutrašnjih i spoljnih poslova Evropske unije.

U skladu sa tim, okvir za odnose Evropske unije prema zaštiti i promociji prava deteta u zemljama koje nisu članice posebno je definisan *EU Smernicama za promociju i zaštitu prava deteta* i od velikog su značaja u procesu pridruživanja zemalja kandidata. Usvajanjem *EU Agende za prava deteta 2011*.

²⁸ *EU Charter on Fundamental Rights* (2000/C 364/01).

²⁹ *EU guidelines on the Promotion and Protection of the Rights of the Child*, dostupno na: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/librairie/PDF/QC8308123ENC.pdf

³⁰ *Lisabonskog ugovor* (2007/C 306/01)

godine³¹ usvaja sa na nivou EU i novi koncept „pravde po meri deteta“. „Pravda po meri deteta“³² označava novi koncept usvojen na osnovu *Smernica Komiteta ministara Saveta Evrope o pravosuđu po meri deteta* i podrazumeva takve pravosudne sisteme kojim se jemči poštovanje i delotvorno sprovođenje svih prava deteta na najvišem mogućem nivou, ... To je, pre svega, pravosuđe koje je dostupno, primereno uzrastu, efikasno, prilagođeno potrebama i pravima deteta i usredsređeno na te potrebe i prava. „Pravosuđe (pravda) po meri deteta“ predstavlja neophodan korak u ostvarivanju, unapređenju i zaštiti prava deteta. Na ovaj način se omogućava deci da, kada dođu u kontakt sa pravosudnim i upravnim sistemom, bilo kao svedoci, žrtve (oštećeni) ili kao učinioci krivičnih dela, tužioci i podnosioci pritužbi u građanskim, upravnim postupcima i postupcima pred nezavisnim organima, budu u mogućnosti da na adekvatan način zaštite svoja prava i interese. Usvajanje navedenog koncepta od ogromnog je značaja i za poštovanje prava deteta u sistemu krivičnogpravne zaštite.

³¹ *Agenda Evropske unije o pravima deteta*, usvojena od strane Evropske Komisije Evropske unije 15. februara 2011. godine (52011DC0060).

³² *Smernice Komiteta ministara Saveta Evrope o pravosuđu po meri deteta*, usvojene 17. novembra 2010. na 1.098. zasedanju zamenika ministara Saveta Evrope - Redigovana verzija od 31. maja 2011;
http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/childjustice/default_en.asp

KRIVIČNOPRAVNA ZAŠTITA MALOLETNIH LICA U SISTEMU SVEOBUHVAATNE DRUŠTVENE INTERVENCIJE

Neadekvatni odnosi prema maloletnim licima koji štete njihovom razvoju definišu se, pre svega, kroz pojmove: nasilje, zlostavljanje, zlopotreba, zanemarivanje, osujećenje razvojnih potreba, eksploatacija i slično. Literatura koja se bavi problemom nasilja nad ovim licima terminološki je veoma bogata. Međutim, svi termini koji se koriste sugerišu specifične aspekte ove pojave, a ono što se zapaža je da pojam nasilja³³ nad ovim osobama

³³ Komitet za prava deteta u Opštem komentaru br. 13: *Prava deteta na slobodu od svih oblika nasilja*, pod pojmom „nasilje“ podrazumeva „svaki oblik fizičkog ili mentalnog nasilja, povređivanja ili zlostavljanja, zapostavljanja ili nemarnog postupanja, maltretiranja ili eksploatacije, uključujući seksualno zlostavljanje“ kao što je navedeno u članu 19. stav 1. *Konvencije o pravima deteta*. Termin „nasilje“ je ovde odabran da predstavlja sve načine na koje se može povrediti dete, kao što je navedeno u članu 19. stav 1, u skladu sa terminologijom koja se koristi u studiji Ujedinjenih nacija iz 2006. godine o nasilju nad decom, iako i drugi termini koji se koriste za opisivanje vrsta nasilja (povređivanje, zlostavljanje, zapostavljanje ili nemarno postupanje, maltretiranje i

dobija sve širi obim i obuhvata različite oblike ugrožavanja i povređivanja fizičkog, seksualnog i psihičkog integriteta ovih lica kao ličnosti u razvoju.³⁴ U tom smislu i pojam *zloupotreba* se tokom vremena širio i danas pod definicijom ovog pojma podrazumevamo: one odnose prema maloletnim licima u kojima se ona koriste radi nekih interesa i potreba drugih osoba u odnosu na potrebe i interese njih samih, tj. gde dolazi do osujećenja njihovog optimalnog razvoja. Ovaj pojam dopunjuje se teoriji kroz pojmove: *zanemarivanje*, koji obuhvata propuste i nečinjenja u odnosima prema maloletnim licima koji ih mogu osujetiti u zadovoljavanju razvojnih potreba, odnosno preko pojma *zlostavljanje* koji se koristi za označavanje onih događaja, situacija, stanja ili ponašanja kojima se povređuje integritet i razvoj maloletnog lica. U osnovi pojam *zlostavljanje* je veoma složen i obuhvata fizičke, seksualne i psihičke aspekte koji se ogledaju: 1) u aktivnoj zloupotrebi moći kojima se direktno nanose telesne i duševne povrede i oštećenja, 2) a ujedno podrazumeva i pasivan odnos nečinjenja prema stanju i potrebama maloletnog lica koje osujećuje zadovoljenje razvojnih potreba ili dovodi do propusta u nezi i osiguranju bezbednosti.³⁵ Zlostavljanje se manifestuje kroz pojavne oblike: fizičkog, emocionalnog (psihičkog) i seksualnog zlostavljanja i

eksploatacija) nose istu težinu (Pinheiro, P. S. (2006) *World Report on Violence against Children*, published by the United Nations Secretary – general's Study on Violence against Children, Geneva: ATAR Roto Presse SA).

³⁴ Gil, D. G. (1971) „Violence against children”, *Journal of Marriage and Family*, 33/4, pp. 23-27.

³⁵ Videti šire: Žegarac, N. (2004) „Operacionalne definicije zlostavljanja“, u: Obretković, M., Pejaković, L.J. (ur.) *Zaštita deteta od zlostavljanja* (priručnik za centre za socijalni rad i druge službe u lokalnoj zajednici) – drugo dopunjeno izdanje, Beograd: Centar za prava deteta, str. 33.

zanemarivanja. Pod *fizičkim zlostavljanjem* se podrazumevaju fizička činjenja kao što su: udaranje, trešenje, šutiranje, bacanje, davljenje, gušenje, trovanje i druge radnje koje izazivaju ili mogu izazvati fizičke povrede ili smrt maloletnog lica. Fizičke povrede mogu se naneti maloletnom licu i kada roditelj ili staratelj namerno izaziva simptome bolesti kod deteta (indukovane bolesti - *munchausen syndrome by proxy*). *Emocionalno zlostavljanje* podrazumeva činjenja i nečinjenja roditelja ili staratelja koja mogu izazvati ozbiljne i trajne: kognitivne, afektivne i druge mentalne smetnje u emocionalnom razvoju maloletnog lica. Ovaj oblik zlostavljanja izaziva doživljaj bezvrednosti, odbačenosti i neadekvatnosti kod ovih lica. Emocionalno zlostavljanje podrazumeva i razvojno i uzrasno neodgovarajuća očekivanja od maloletnog lica. Emocionalno zlostavljanje može se pojaviti kao samostalni oblik zlostavljanja ali je veoma često i pratilac ostalih formi zlostavljanja. *Seksualno zlostavljanje* podrazumeva napad na polnu slobodu i seksualni integritet maloletnog lica. Pod seksualnim odnosom podrazumeva se: vaginalni, analni i oralni odnos, kao i ostale forme seksualnog kontakta sa maloletnim licem u seksualne svrhe (prikazivanje pornografskog materijala, voajerizam,...). Pojam *seksualna eksploatacija* podrazumeva korišćenje maloletnih lica za: prostituciju, pornografiju ili druge slične aktivnosti. Pod *zanemarivanjem* se podrazumeva kontinuirano zapostavljanje osnovnih fizičkih i/ili psihičkih potreba deteta, koje može izazvati ozbiljna oštećenja zdravlja i razvojnih potreba deteta. Pod ovim pojmom u osnovi se podrazumevaju propusti roditelja da maloletnom licu obezbede adekvatnu: hranu, odeću, smeštaj; propusti u zaštiti maloletnog

lica od fizičkih povreda i opasnosti, kao i propusti u obezbeđivanju odgovarajuće fizičke nege i lečenja ovih lica. Zanemarivanje uključuje i zapostavljanje bazičnih emocionalnih i obrazovnih potreba maloletnog lica.³⁶ Određivanje ovog pojma u velikoj je zavisnosti od teorijske i vrednosno-ideološke orijentacije i zato se primećuje da je pojam zloupotrebe dece, politički koncept, koji izražava etičke vrednosti, kulturne norme i profesionalne standarde.³⁷

Povreda prava maloletnih lica koje se kvalifikuju kao zanemarivanje, zlostavljanje i eksploatacija mogu se klasifikovati prema različitim kriterijumima, a motiv, smisao i sadržaj društvene reakcije uslovljeni su opštim pravno-političkim konceptom koji karakterišu odnosi prema biološkoj i socijalnoj reprodukciji društva. Složenost pojave u fenomenološkom i etiološkom smislu čini je predmetom istraživanja brojnih naučnih disciplina: kriminologije, viktimologije, medicine, psihijatrije, psihologije, sociologije, krivičnog i porodičnog prava. Sadržaj i osnovna orijentacija društvene reakcije uslovljena je kompleksom determinirajućih faktora, a ključna uloga prava u složenom sistemu društvene intervencije proističe iz toga što ono definiše oblike ponašanja koji narušavaju standarde odnosa prema maloletnom licu, i izražava stepen društvene netolerancije

³⁶ Žegarac, N. (2004) *Deca koja čekaju: izazovi i trendovi profesionalne prakse u zaštiti dece od zlostavljanja*, Beograd: Centar za prava deteta & Save the Children UK, str. 22-47; Žegarac, N. (2004) „Šta je to zlostavljanje dece“ u: Obretković, M., Pejaković, Lj. (ur.) *Zaštita deteta od zlostavljanja* (priručnik za centre za socijalni rad i druge službe u lokalnoj zajednici) – drugo dopunjeno izdanje, Beograd: Centar za prava deteta, str. 33-37).

³⁷ Freeman, M. D. A. (1983) *The Rights and Wrongs of Children*, London: Frances Pinter, str. 115-116.

na različite stilove podizanja i vaspitanja. Na terenu prava, zakon određuje uslove ili situacije koji povlače određenu pravnu sankciju, a pored kriterijuma za intervenciju, pravom se definiše i način primene, tj. pravni okvir za primenu određene društvene intervencije. Kakvog će i kog stepena biti pravna reakcija zavisi od toga koliko određeno ponašanje ugrožava povređena dobra, a ostali kriterijumi su: svojstva učinioca (roditeljski odnos ili odnos staranja), kao i obeležja subjektivnog odnosa prema delu (određeni stepen krivice).

U uporednom pravu generalno je odgovornost za primenu konkretnih mera pravne zaštite podeljena između krivičnopravne reakcije, porodičnopravne zaštite, odnosno obuhvaćena je intervencijama socijalne zaštite. Krivično pravo obezbeđuje osnovnu zaštitu maloletnika od ponašanja koja ugrožavaju ili povređuju njegov život, zdravlje, seksualni i psihički integritet, odnosno vaspitanje. Pravni sistemi predviđaju i određene mere kojima država interveniše u porodične odnose radi obezbeđivanja odgovarajućih okvira razvoja i socijalizacije maloletnih lica. To se čini normama porodičnog prava. Sistem socijalne zaštite obuhvata različite nivoe prevencije i neposredne zaštite maloletnih lica čiji je razvoj ugrožen prilikama u porodici.³⁸

Iz ove činjenice proizlazi i sam značaj proučavanja krivičnopravne reakcije na nasilje, zloupotrebe i eksploataciju maloletnih lica. Krivičnopravni sistem inače, čine norme materijalnog i procesnog prava kojima svaka država reaguje na

³⁸ Obretković, M. (1998) „Pravo na zaštitu od zloupotrebe i zanemarivanja“, u: Janjić-Komar, M., Obretković, M. (1996) *Prava deteta – prava čoveka*, Beograd: Dosije & Udruženje pravnika Srbije za socijalno pravo, str. 93.

najteže oblike ugrožavanja i povrede integriteta pojedinca (fizičkog, psihičkog i seksualnog), a osnovni *ratio legis* pojačane krivičnopravne zaštite maloletnih lica temelji se, pre svega, na: 1) društvenoj potrebi efikasnijeg reagovanja na povređivanje ili ugrožavanje lica najmlađih starosnih kategorija, odnosno na činjenici 2) da su ova lica u mnogim situacijama, zbog svog specifičnog uzrasnog i psihofizičkog razvoja, mnogo više ugrožena nego punoletna lica.³⁹ Pojačana krivičnopravna zaštita ove kategorije, koja je posebno uočljiva u savremenom krivičnom pravu, proizlazi i iz međunarodnopravnih akata, pre svega *Konvencije o pravima deteta* i *Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečijoj prostituciji i dečijoj pornografiji*.

Na terenu materijalnog krivičnog prava, krivični zakon određuje uslove ili situacije koji opravdavaju određeni tip krivičnopravne reakcije, odnosno ponašanje (činjenje ili nečinjenje) koje povlači određenu krivičnu sankciju. U osnovi ovaj sistem predstavlja „najrigorozniji“ vid pravne reakcije.⁴⁰ Imajući navedeno u vidu osnovni krivičnopravni standard utvrđuje se prema dva kriterijuma: 1) prema stepenu ugrožavanja i povrede fizičkog, seksualnog i psihičkog integriteta, odnosno 2)

³⁹ Škulić, M. (2003) *op. cit.*, str. 367.

⁴⁰ Maloletnom licu se mora obezbediti takva zaštita i briga koja je neophodna za ostvarivanje njegove dobrobiti, uzimajući u obzir prava i obaveze njegovih roditelja, zakonskih staratelja ili drugih pojedinaca koji su pravno odgovorni da u tom cilju podrazumevaju sve zakonodavne i administrativne mere. Da bi se to ostvarilo države moraju obezbediti da se sve institucije, ustanove i službe odgovorne za brigu ili zaštitu maloletnih lica prilagode standardima koji su utvrdili nadležni organi (član 3. st. 1. i 2. *Konvencije o pravima deteta*); David, A. (1993) *Children Rights and Childhood*, London-New York: Routledge, pp. 28-54.

prema subjektivnom odnosu učinioca prema činjenici tog ugrožavanja.⁴¹

U sistemu sveobuhvatne društvene intervencije u cilju zaštite fizičkog, psihičkog i seksualnog integriteta maloletnih lica zaštitna funkcija krivičnog prava je njegova osnovna i najvažnija funkcija. U istorijskom pogledu, zaštita maloletnika od nasilja, zloupotreba i eksploatacije počinje od sporadičnih mera krivičnopravne represije, da bi se kroz razvoj sistema porodičnopravne zaštite došlo do složenih normativnih modela društvenog reagovanja. Danas, krivično pravo obezbeđuje osnovnu zaštitu maloletnih lica od ponašanja i postupaka koji predstavljaju napad na njihov život, zdravlje, seksualni integritet, ličnost i vaspitanje. Obim, domašaj i način delovanja i krivičnopravne zaštite, razlikuje se od nivoa i sadržaja te zaštite.

Naravno krivičnopravni sistem, kao što je već istaknuto, u složenim sistemima deluje u sadejstvu sa ostalim delovima pravnog sistema, odnosno povezano sa drugim institucionalnim sistemima kao što su: sistem socijalne zaštite, zdravstvo, obrazovanje, kao i sa aktivnostima pojedinih vaninstitucionalnih činilaca kao što su: nevladine organizacije i profesionalna udruženja. Svako od navedenih delova sistema, tj. institucija ima svoje mesto i nosi svoj deo odgovornosti za jedinstveno funkcionisanje procesa pravne zaštite maloletnih lica.

⁴¹ Simović, I. (2004) „Krivičnopravna zaštita maloletnih lica“, u: Obretković, M., Pejaković, LJ. (ur.) (2004) *Zaštita deteta od zlostavljanja* (priručnik za centre za socijalni rad i druge službe u lokalnoj zajednici) – drugo dopunjeno izdanje, Beograd: Centar za prava deteta, str. 47.

GRANICE I LEGITIMNOST KRIVIČNOPRAVNE ZAŠTITE DECE KAO SUBJEKATA PRAVNE ZAŠTITE

Suštinski kriterijum za određivanje pravne reakcije u slučajevima zlostavljanja, zanemarivanja, odnosno iskorišćavanja maloletnih lica nalazi se u težini, odnosno u stepenu povrede bitnih dobara za njihov život, dok se posebni kriterijumi vezuju za subjektivni odnos učinioca prema učinjenoj povredi kvalifikovanoj kao zloupotreba, odnosno zlostavljanje, zanemarivanje ili iskorišćavanje maloletnog lica. Prema posebnom kriterijumu postojanje, odnosno određeni stepen krivice ili nesavesnosti u pogledu ponašanja prema maloletnom licu, određuje smisao intervencije: sprečavanje težih povreda i poremećaja u razvoju maloletnog lica i krivičnopravnu reakciju,⁴²

⁴² Krivičnopravna reakcija predstavlja nezamenljivi deo pravne zaštite od onih postupaka koji najdublje i najteže povređuju jedno od osnovnih prava maloletnih lica, pravo na život, opstanak i razvoj (Videti šire: Stevanović, I. (2005) „Krivičnopравни položaj dece – žrtava zlostavljanja i zanemarivanja: reforma krivičnog zakonodavstva u Republici Srbiji“, *Pravni život*, br. 9/2005, godina, str. 1057-1076; Stevanovic, I. (2006) „Combining juvenile

odnosno primenu mera porodičnopravne ili socijalne zaštite koje se smatraju najadekvatnijim za otklanjanje uzroka problema i doprinose rehabilitaciji porodice. Važno je naglasiti da navedene povrede, bez obzira na oblik pravne intervencije, mogu nastati: činjenjem i nečinjenjem, odnosno propuštanjem činjenja, dok se kao njihov učinilac pojavljuje roditelj, usvojlac, odnosno lice kome je maloletno lice povereno na staranje ili treće lice.⁴³

Inače, svi savremeni pravni sistemi uvažavaju napred navedeno, gradeći određene oblike krivičnopravne reakcije na povrede maloletnih lica koje kvalifikuju kao napad na njihov fizički, psihički i seksualni integritet. Moderna krivična zakonodavstva proširuju zonu inkriminacije povećavajući broj krivičnih dela na štetu maloletnih lica, podrazumevajući da krivičnopravna zaštita mora da vodi računa o svim oblicima ugrožavanja i povrede maloletničkog statusa i prava maloletnih lica, bez obzira da li ona potiču od porodice, drugih odraslih osoba ili institucija.

Već tokom 19. veka u krivične zakone niza zemalja uključena su bića krivičnih dela kojima je osnovni cilj bio zaštita maloletnih lica od ugrožavanja i povreda njihovog života, telesnog integriteta, polne slobode ili vaspitanja. Međutim, u istorijskom

justice with family law reform in Serbia”, in: Jensen, L. E., Jepsen, J. (ed.) *Juvenile Law Violators, Human Rights, and the development of New Juvenile Justice Systems*, The Onati International Institute for the Sociology of Law: Oxford, OX1 2JW (hart publishing), pp. 391-405.

⁴³ Janjić-Komar, M. (1981) *Pravo deteta na život i zdravlje*, doktorska disertacija, Pravni fakultet u Beogradu, str. 126-145; Obretković, M. (1996) „Krivičnopravna zaštita dece”, u: Janjić-Komar, M., Obretković, M., *Prava deteta – prava čoveka*, Beograd: Dosije & Udruženje pravnika Srbije za socijalno pravo, str. 103-105.

smislu posmatrano činjenica je da je maloletnicima mnogo više pažnje poklanjano kao učiniocima krivičnih dela, nego kao žrtvama kriminaliteta.⁴⁴ Ovakva situacija znatno se menja u 20. veku gde moderna krivična zakonodavstva uvode nova bića krivičnih dela, a krivičnopravna teorija pojam krivičnopravne zaštite maloletnih lica definiše kao zbirni pojam za ukupnost svih odredaba nekog zakona koji služi u svrhu njihove krivičnopravne zaštite.⁴⁵

Danas je teško uočiti krivično materijalno pravo, koje ne poklanja, po pravilu znatnu pažnju, slučaju kada se kod određenih krivičnih dela maloletno lice pojavljuje kao pasivni subjekt, a za najsavremenije krivičnopravne sisteme karakteristično je da posebnu pažnju ukazuju situacijama u kojima se maloletno lice pojavljuje u ulozi oštećenog.⁴⁶ Ovo je sasvim razumljivo jer je kriminalnopolitički i kriminološki posmatrano problem krivičnopravne zaštite maloletnih lica složen i ne može se ograničiti samo na analizu posebnih bića krivičnih dela kreiranih u cilju zaštite maloletnih lica. U tom smislu, potreba efikasnog reagovanja na ugrožavanje i/ili povređivanje najmlađih starosnih kategorija, ne podrazumeva samo progresivan stav zakonodavca u smislu adekvatnog

⁴⁴ Prema: Mason, M. A. (1994) *From Father's Property to Children's Rights – The History of Child Custody in the USA*, New York: Columbia University Press, pp. 123-124.

⁴⁵ Hirjan, F., Singer, M. (1978) *Maloljetnici u krivičnom pravu (materijalno pravni i procesni položaj maloljetnih učinilaca krivičnih djela – krivičnopravna zaštita maloljetnika – kriminalna politika)*, Zagreb: Informator, str. 193-194; Hirjan, F., Singer, M. (1987) *Maloljetnici u krivičnom pravu*, drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje, Zagreb: Globus, str. 227.

⁴⁶ Škulić, M. (2003) *op. cit.*, str. 368.

zakonskog opisa određenih ponašanja koja se mogu odrediti kao zloupotreba maloletnih lica, odnosno kao njihovo zlostavljanje, zanemarivanje ili iskorišćavanje. Realizacija takvih odredaba u celini uslovljena je organizacionim i kadrovskim preduslovima, izražena u težnji da sudovi za maloletnike ili specijalizovana odeljenja za maloletnike u redovnim sudovima, odnosno sudije za maloletnike u manjim sudovima, vode krivični postupak i za sva krivična dela učinjena na štetu maloletnih lica. Drugi su ovu težnju realizovali preko specijalizacije posebnih krivičnih odeljenja. Bez obzira o kakvom se organizacionom obliku radi posebna pažnja poklanja se hitnosti postupaka, primeni odgovarajućih dokaznih pravila koja u određenoj meri otklanjaju štetne posledice sekundarne viktimizacije po maloletna lica koja se u krivičnom postupku pojavljuju kao oštećena, te specijalizaciji svih aktera postupka.⁴⁷

⁴⁷ Videti šire: Hirjan, F., Singer, M. (1998) *Komentar zakona o sudovima za mladež i kaznenih djela na štetu djece i maloljetnika*, Zagreb: Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Hrvatske (Policijska akademija); *Krivični zakonik Austrije* (Strafgesetzbuch vom 23. 01. 1974, Wien); *Krivični zakonik Nemačke* (Strafgesetzbuch vom 13. 11. 1998, Munchen); Belgijski *Zakon o zaštiti mladih*, 1965. godine sa izmenama iz 1992. godine (*Loi relative a la protection de la jeunesse*), Nemački *Zakon o sudskom postupku prema maloletnicima* (zakon je stupio na snagu 1. januara 1975. godine - BGB1. I S. 3427, poslednja izmena zakona izvršena je 30. juna 1990. godine - BGB1 I S. 1853); *Krivični zakonik Švajcarske* (Schweizerisches Strafgesetzbuch – Das Bundesgesetz vom 21. 12. 1937, mit allen Anderugen und Ergänzungen bis anfang 1975, Zurich).

Legitimnost krivičnopravne zaštite i načelo pravednosti i srazmernosti

Ukoliko pođemo od toga da je zaštitna funkcija krivičnog prava njegova osnovna i najvažnija funkcija, a da se osnovni *ratio legis* pojačane krivičnopravne zaštite maloletnih lica temelji, pre svega, na društvenoj potrebi pojačanog i efikasnog reagovanja na povređivanje ili ugrožavanje ovih lica, onda je danas teško zamisliti savremeno krivično pravo koje znatnu pažnju ne poklanja slučajevima kada se kod određenih krivičnih dela maloletno lice pojavljuje kao njihov pasivni subjekt, odnosno zamisliti savremene krivičnoprocesne sisteme koji ne posvećuju posebnu pažnju zaštiti maloletnog lica kao oštećenog od posledica sekundarne viktimizacije, tj. u zaštiti od krivičnog prava.⁴⁸ Međutim, upravo u vezi sa navedenim specifičnostima ovog oblika zaštite, postavlja se i pitanje: koja dobra, od kojih napada i na koji način ostvariti krivičnim pravom, odnosno gde su granice za slobodno delovanje pojedinca?⁴⁹

U oblasti krivičnopravne zaštite maloletnih lica, na istorijskom planu ali i danas, uvek se i iznova postavlja pitanje: da li i pod kojim uslovima, odnosno kojim sredstvima država i krivično

⁴⁸ Škulić, M. (2003) *op. cit.*, str. 368.

⁴⁹ Stojanović, Z. (2005) „Pravno-filozofske koncepcije u Predlogu Krivičnog zakonika Republike Srbije i Krivičnom zakoniku Crne Gore, u: Radovanović, D. (ur.), *Kazneno zakonodavstvo: progresivna ili regresivna rešenja*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja & Viša škola unutrašnjih poslova, str. 86-87.

pravo treba da se mešaju u porodične odnose kao sferu privatnog?⁵⁰ Kontroverze krivičnopravne intervencije velikim delom potiču i od saznanja o opasnostima i nedovoljnoj adekvatnosti krivičnopravnih mera, odnosno sankcija u ovoj oblasti. Zato se krivičnopravna teorija i kriminalna politika, ali i neposredna profesionalna praksa, suočavaju sa brojnim dilemama i iskazuju ambivalentni odnos prema odgovoru na pitanje opravdanosti krivičnopravne zaštite i utvrđivanja kriterijuma i uslova njene primene. Inače, sama činjenica da krivičnopravna zaštita predstavlja najizrazitiji i najrašireniji vid pravne represije dovodi do toga da samo *načelo legaliteta* nije dovoljno da opravda tu represiju i ujedno se nameće potreba iznalazanja kriterijuma, *uslova legitimnosti krivičnopravne intervencije*,⁵¹ koji su ujedno i najvažniji kriterijumi za određivanje granica krivičnopravne zaštite.⁵² Određivanje granica krivičnopravne zaštite je još spornije i jedino što se danas čini nespornim, to je, da je traženje jedinstvenih i preciznih kriterijuma iluzorno. Takođe, važno je istaći da u ovoj oblasti postoji široki prostor za procene i vrednovanja moralnosti ili nemoralnosti nekog ponašanja koji se samo donekle može suziti materijalnim kriterijumima krivičnog prava.⁵³ Sam pojam

⁵⁰ Janjić-Komar M., Obretković, M. (1996) *op. cit.*, str. 103-105.

⁵¹ Krivično pravo mora uvažiti i načelo *legitimnosti* što, pre svega, znači da su krivičnopravna represija i krivično pravo u celini opravdani i nužni (Stojanović, Z. (2006) *op. cit.*, str. 26-27).

⁵² Stojanović, Z. (2005) *op. cit.*, str. 86.

⁵³ Nemoralnost nekog ponašanja trebalo bi da bude jedan od uslova da se to ponašanje proglasi krivičnim delom. Međutim, iako je opravdano uvažavanje moralnih normi prilikom oblikovanja legitimnog krivičnog prava, treba uvek imati u vidu da su to dva samostalna sistema i da nije poželjno niti opravdano težiti moralizaciji krivičnog prava, što se naravno odnosi i na

legitimnosti podrazumeva uključivanje i vrednosnog elementa i smatra da upravo u oblasti krivičnopravne zaštite maloletnih lica se polazi od stava da postoji nešto što je vredno te zaštite: opstanak i razvoj maloletnog lica.⁵⁴ Zbog toga je prilikom procene opravdanosti krivičnopravne zaštite i pojedinih inkriminacija nužno zaći u oblast etike i opredeliti se za određenu polaznu normu, odnosno vrednost, ali uvek vodeći računa da granice te zaštite treba postaviti u sklad sa njenim mogućnostima jer krivičnopravna zaštita prilikom čijeg zakonskog oblikovanja se ne vodi računa i o njenim mogućnostima, nema samo za posledicu neefikasnost, nego može dovesti do drugih negativnih posledica.⁵⁵ Jedna od njih je i preveliko očekivanje od ovog oblika zaštite, što može imati posledice i po pojedinca i po društvo.

S aspekta osnovnih ljudskih prava i sloboda osnovno pravo maloletnog lica je nepovredivost njihovog fizičkog, psihičkog i seksualnog integriteta, odnosno njegovo pravo na optimalan razvoj. U tom smislu sledi da je osnovna uloga krivičnopravne zaštite maloletnih lica zaštita ovako determinisanog prava, a u smislu usklađivanja njegove zaštitne i garantivne funkcije, što podrazumeva da trenutno vladajući utilitaristički pristup u krivičnom pravu, treba ograničiti i u oblasti krivičnopravne

oblast krivičnopravne zaštite maloletnih lica od zlostavnja i zanemarivanja (Videti: Stojanović, Z. (2005) *op. cit.*, str. 36; Bavcon, Lj., Šelih, A. (1987) *Kazensko pravo*, Splošni del, Ljubljana, str. 28-29).

⁵⁴ Osnov i granica krivičnopravne prinude određena je i članom 3. *Krivičnog zakonika*. U smislu zakonskog rešenja zaštita čoveka i drugih osnovnih društvenih vrednosti predstavlja osnov i granicu za određivanje krivičnih dela i njihovu primenu. Samo zaštita najvrednijih dobara pojedinca i opštih dobara od najopasnijih oblika nasilja može opravdati upotrebu krivičnog prava i krivične sankcije (Stojanović, Z. (2006) *op. cit.*, str. 31).

⁵⁵ Stojanović, Z. (2005) *op. cit.*, str. 86-87

zaštite maloletnih lica načelom pravednosti i srazmernosti, koji podrazumevaju da kazna ili druga krivična sankcija, koja se primenjuje prema učiniocu krivičnog dela, mora biti pravedna i srazmerna učinjenom delu, pri čemu se uvek mora voditi računa i o stepenu krivice koji predstavlja gornju granicu prilikom odmeravanja kazne.⁵⁶ Danas je načelo *pravednosti i srazmernosti*⁵⁷ postalo jedno od osnovnih načela krivičnog prava i ono je značajno ne samo za njegovu primenu, nego i za njegovo stvaranje,⁵⁸ i po našem mišljenju bilo je od značaja u reformi krivičnog zakonodavstva u Republici Srbiji, prilikom kriminalnopolitičke procene i opredeljivanja za granice sankcionisanja (minimume i maksimume) u krivičnopravnim inkriminacijama koje su u funkciji krivičnopravne zaštite maloletnih lica.

O mogućnosti i legitimnosti krivičnopravne zaštite maloletnih lica, odnosno njene pravednosti i srazmernosti, postoje različita mišljenja. Odgovor na ova pitanja, jedno ili drugo rešenje, ima izuzetno važne posledice za društvo i pojedinca. Stalno preispitivanje društvene i etičke utemeljenosti krivičnog prava i njegovih granica i mogućnostima krivičnopravne zaštite posledica je, pre svega, činjenice da ono predstavlja najizrazitiji i najoštriji vid pravne represije⁵⁹ i ovo preispitivanje bi za rezultat trebalo da

⁵⁶ Videti šire: Bentham, J. (1996) „Of the principle of utility“, in: *An Introduction to the principles of morals and legislation*, pp. 11-16.

⁵⁷ Bentham, J. (1996) “Of the Proportion Between punishments and offences“ in: *An Introduction to the principles of morals and legislation*, pp. 165-173.

⁵⁸ Stojanović, Z. (2005) *op. cit.*, str. 51.; Primorac, I. (1978) *Prestup i kazna*, Beograd, str. 57-59.

⁵⁹ Stojanović, Z. (2005) *Krivično pravo – opšti deo*, Beograd: IP Justinijan, str. 91; Stojanović, Z. (1987) *op. cit.*, str. 7-12.

ima pomeranje granica *mogućnosti* krivičnopravne zaštite, a posebno imajući u vidu krivičnopravnu zaštitu maloletnih lica. Međutim, u razmatranju ove problematike moramo se vratiti na sam početak, do pitanja: „Da li krivično pravo u zaštiti maloletnih lica uopšte ima budućnost“? Naravno ovo pitanje može se postaviti i za krivično pravo uopšte.⁶⁰ Iz navedenog proističe i da je *mogućnosti i efikasnost* krivičnopravne zaštite nemoguće posmatrati odvojeno od njegove legitimnosti, u smislu da legitimnost postavlja granice toj zaštiti, jer u velikoj meri određuje način i sredstvo za njihovo postizanje. I tu se nalazimo na tragu za: „ispravnim krivičnim pravom“ kojim se: „štite istorijski determinisana osnovna prava čoveka i ona dobra, odnosno društvene funkcije koje su neophodne za njihovo ostvarivanje“.⁶¹ Svako krivično zakonodavstvo mora navedeno imati u vidu, odnosno nastojati da na prvo mesto stavi zaštitu ličnih individualnih dobara i da pronade pravu meru u zaštiti opštih dobara.⁶²

Takođe, mišljenja smo i da nove teorijske koncepcije koje otvaraju problem krivičnopravne reakcije iz ugla prava deteta i kojima se garantuje nepovredivost fizičkog, psihičkog i seksualnog integriteta maloletnog lica, odnosno njegovo pravo

⁶⁰ Videti: Roksin, K. (1998) „Da li krivično pravo ima budućnost“, *Jugoslovenska revija za krivično pravo i kriminologiju*, vol. 36, br. 3, str. 3-18.

⁶¹ Stojanović, Z. (1987) *Granice, mogućnosti i legitimnost krivičnopravne zaštite*, Beograd, str. 77.

⁶² Stojanović, Z. (2005) „Pravno-filozofske koncepcije u Predlogu Krivičnog zakonika Republike Srbije i Krivičnom zakoniku Crne Gore“, *op. cit.*, str. 12; Coady, M. M., Coady, C. A. J. (1995) „There Ought to be a Law Against it: Reflections on Child Abuse, Morality and Law“ in: Alston, P., Parker, S., Seymour, J. (ed.) *Children, Rights, and the Law*, Oxford: Clarendon press, First published 1992, reprinted with corrections 1993, 1995, pp. 128-139.

na opstanak i razvoj, predstavljaju jedan od osnovnih iskoraka ka pomeranju „moći“ krivičnopravne zaštite maloletnih lica, a u smislu veće mogućnosti i efikasnosti ovog oblika zaštite, odnosno njene legitimnosti.⁶³ Ove nove koncepcije polaze od specifičnih potreba i svojstava vezanih za status maloletstva koja ovu kategoriju lica u većoj meri izlaže povredama, a s obzirom na poseban status u porodičnoj i društvenoj sredini javljaju se i specifični oblici ugrožavanja prava.

Izdvajanjem maloletnog lica kao posebnog subjekta i formulisanjem samostalnih prava deteta kojima se štite njegova lična dobra prevazilazi se klasičan protektivni odnos prema ovom licu i omogućava se da ono samo utiče na sopstveni položaj. Posmatrano iz ugla njegovog krivičnopravnog položaja to znači i šire shvatanje pojma maloletnog lica *pasivnog subjekta*⁶⁴ (*objekta radnje krivičnog dela*) kao lica koje je nosilac dobra koje je zaštićeno krivičnim delom i čije je dobro povređeno ili ugroženo.⁶⁵ U smislu rečenog, položaj maloletnog lica u sistemu

⁶³ U smislu da legitimnost predstavlja granice krivičnopravne zaštite maloletnih lica jer u određenoj meri određuje sredstva i način za njeno postizanje (Stojanović, 3. (1987) *op. cit.*, str. 3-6; Stojanović, Z. (2005) *op. cit.*, str. 86).

⁶⁴ U krivičnom pravu i zakonodavstvu Republike Srbije umesto pojma žrtva koristi se pojam pasivni subjekat krivičnog dela (u krivičnopravnom smislu), odnosno oštećeni (u krivičnoprocesnom smislu). Shodno članu 221. *Zakonika o krivičnom postupku* oštećeni je lice čije je kakvo lično ili imovinsko pravo krivičnim delom povređeno ili ugroženo. U tom smislu pojam oštećeni širi je od pojma pasivnog subjekta krivičnog dela, odnosno žrtva, jer se pod određenim okolnostima u krivičnom postupku kao oštećeni može pojaviti i lice koje nije bilo pasivni subjekat krivičnog dela, odnosno žrtva (Škulić, M. (1999) „Krivično procesni položaj dece – žrtava nasilja“, *Temida*, br. 3-4, godina 2, str. 5-6). Inače, pojmu pasivnog subjekta odgovara pojam žrtve u kriminologiji, odnosno viktimologiji, s tim što se i ovaj pojam šire shvata (Stojanović, Z. (2005) *op. cit.*, str. 149).

⁶⁵ Stojanović, Z. (2005) *op. cit.*, str. 148-149.

krivičnopravne zaštite, od pasivnog subjekta kao lica na kome je preduzeta radnja izvršenja, pomera se ka pasivnom subjektu kao licu čije je dobro povređeno ili ugroženo i gde se država i njeni organi postavljaju kao garanti tih prava i preuzimaju funkciju njihovog zastupanja u situacijama kada su ona ugrožena, odnosno povređena postupcima roditelja ili drugih osoba kojima je povereno staranje o maloletnom licu.

Inače, u krivičnopravnoj teoriji razlikuje se *zaštitni objekt* (objekt zaštite) od *objekta radnje krivičnog dela*. *Zaštitni objekt* (objekt zaštite) vezan je za zaštitnu funkciju kao osnovnu funkciju krivičnog prava, dok je *objekt radnje* od naročitog značaja kod pojedinih krivičnih dela gde se u smislu ovog rada maloletno lice javlja kao pasivni subjekt. U našoj teoriji pod pojmom *zaštitni objekt* podrazumevaju se određena *dobra* kojima se krivičnim pravom pruža zaštita.⁶⁶ *Zaštitni objekt* može biti opšti i grupni (grupni zaštitni objekt predstavlja osnovni kriterijum za klasifikaciju krivičnih dela i njihovo svrstavanje u okviru pojedinih glava i u tom smislu označava *dobra* zajednička za određenu grupu krivičnih dela).⁶⁷ Opšti zaštitni objekt označava ono što jeste predmet krivičnopravne zaštite ali i ono što bi trebalo da bude predmet te zaštite. *Zaštitni objekt* ima i svoju kriminalno-političku dimenziju koja je izuzetno značajna kod propisivanja dela „na štetu maloletnih lica“ jer može služiti kao osnovni kriterijum za propisivanje inkriminacija i određivanje granica krivičnog prava u celini.⁶⁸

⁶⁶ *Ibid*, str. 145.

⁶⁷ *Ibid*, str. 147.

⁶⁸ Stojanović, Z. (2005) *op. cit.*, str. 144-145.

U vezi s *opštim zaštitnim objektom* postavlja se pitanje ko je titular zaštitnog objekta: pojedinac ili država odnosno društvo. Ako pojam osnovnih prava deteta izjednačimo sa pojmom osnovnih ljudskih prava *zaštitni objekt* treba videti u osnovnim dobrima maloletnog lica, kao i u onim društvenim dobrima koji su u funkciji postojanja i ostvarivanja osnovnih dobra čoveka, odnosno maloletnog lica. U tom smislu sadržina opšteg pojma *zaštitnog objekta* krivičnih dela „na štetu maloletnih lica“ su osnovna prava deteta istorijski determinisana, određena opštim razvojem čovečanstva i stepenom razvoja konkretnog društva, na isti način kao i osnovna ljudska prava.⁶⁹ Ovo dualističko shvatanje polazi od kompleksnosti pojma osnovnih ljudskih prava pod kojim se pored *dobara* u užem smislu podrazumeva i odnos čoveka (maloletnog lica) prema tom dobru, odnosno njegovo pravo na to dobro. Samo ovako određen *opšti zaštitni objekt*, može biti legitimni osnov kazne kao sredstva krivičnopravne zaštite, tj. samo zaštita osnovnih prava i dobra čoveka (maloletnih lica) i onoga što je u funkciji njihove zaštite obezbeđuje takav visoki stepen legitimnosti potreban da opravda njihovu povredu do kojih dolazi primenom krivičnih sankcija.⁷⁰

⁶⁹ Stojanović, Z. (1987) Stojanović, Z. (1987) *Granice, mogućnosti i legitimnost krivičnopravne zaštite*, Beograd, str. 77-76; Stojanović, Z. (2005) *op. cit.*, str. 145-146.

⁷⁰ Stojanović, Z. (1987) *op. cit.*, str. 78.

Granice krivičnopravne zaštite maloletnih lica

Dosadašnji razvoj krivičnog prava pokazivao je stalnu tendenciju širenja krivičnopravne zaštite. Ovakva praksa može se zapaziti i u oblasti inkriminisanja onih ponašanja kojima se ugrožava fizički, seksualni i emotivni integritet maloletnih lica. Na ovom mestu postavlja se, pre svega, pitanje: „može li ovako ekstezivno krivično pravo u oblasti krivičnopravne zaštite maloletnih lica obezbediti generalno preventivnu funkciju koja je neophodna za efikasnu krivičnopravnu zaštitu, jer se krivično pravo ne može opravdati zaštitnom funkcijom, ako je zaista i faktički ne obavlja“?

Opravdanje, krivičnog prava zavisi pre svega od njegovih ciljeva. Naravno postavljanje ciljeva podrazumeva i primerena sredstva podobna za njihovo ostvarivanje.⁷¹ Osnovno sredstvo krivičnog prava i danas jeste kazna,⁷² a vrednost zaštitnog

⁷¹ Coady, M. M., Coady, C. A. J. (1995) *op. cit.*, pp. 130-136.

⁷² I pored toga što joj se pod određenim uslovima ne može negirati legitimnost, ona u mnogo čemu ostaje problematična mera (Stojanović, Z. (2005) *op. cit.*, str. 91). Iz tih razloga i samo krivično pravo teži ustanovljavanju i nekih drugih, fleksibilnijih instrumenata, koji neće imati isključivo krivičnopravni karakter. Dobar primer za izrečeno predstavlja krivično delo nasilja u porodici gde se društvena reakcija na ovaj fenomen može svesti na dva osnovna postulata: 1) krivičnopravno inkriminisanje i sankcionisanje nasilja, odnosno 2) ustanovljavanje nekih drugih instrumenata, poput zaštitnih mera u jednom ili više postupaka (upravnom, građanskom i/ili krivičnom) kako bi se žrtvi pružila neophodna zaštita. Imajući u vidu rešenja koja postoje u stranim zakonodavstvima zapažamo, da pored uvođenja porodičnog nasilja u krivično zakonodavstvo, ona ustanovljavaju i primenu nekih drugih mera. Tako npr. neke države ograničavaju svoju reakciju samo u okviru građanskopravne zaštite (Finska,

objekta i oblik napada postavljaju se kao kriterijum za postavljanje granice krivičnopravne zaštite i propisivanje kazne.⁷³ Na osnovu toga treba izvršiti određena vrednovanja i proceniti potrebu za krivičnopravnom zaštitom, odnosno da li je krivičnopravna zaštita zaista nužna ili ima opravdanja umesto nje koristiti neku drugu vrstu zaštite. Nakon primene ovog principa dolazi do izražaja i fragmentarnost krivičnopravne zaštite u smislu zaštite nekih „fragmentata“ zaštićenog dobra, jer samo mali broj dobara teži potpunoj krivičnopravnoj zaštiti (pa i onda to nije u apsolutnom smislu), odnosno krivično pravo ne može zaštititi neko dobro od svih oblika ugrožavanja i povređivanja.⁷⁴ U ovoj fragmentarnosti krivičnopravne zaštite može se videti i jedan od smerova razvoja krivičnog prava, u smislu diferencijacije slučajeva, kada i pod kojim uslovima, tj. u odnosu na koje oblike napada je opravdano pružiti krivičnopravnu zaštitu (naravno na ovom mestu ne može se izbeći ni procena same vrednosti dobra i inteziteta napada, odnosno koliko je u postojećim društvenim prilikama neki oblik napada uošte dostupan krivičnom pravu).⁷⁵

Imajući navedeno u vidu, mišljenja smo da presudnu ulogu prilikom određivanja legitimnih granica krivičnopravne zaštite

Španija), druge u okviru posebnog zakonodavstva proširuju mogućnost izricanja zaštitnih mera (Austrija, Irska, ...), dok najveći broj država porodično nasilje reguliše i u okvirima građanskog i krivičnog prava (Kipar, Meksiko, Velika Britanija, neke države SAD-a,...). Videti: Milivojević, S. (2003) „Odgovor savremenih pravnih sistema na nasilje u porodici – uporednopravna analiza rešenja nekih evropskih zemalja i države Njujork, SAD“, *Temida*, br. 2, godina 6, str. 79-78.

⁷³ Stojanović, Z. (1987) *op. cit.*, str. 79.

⁷⁴ Stojanović, Z. (1987) *op. cit.*, str. 80.

⁷⁵ *Ibid*, str. 80.

maloletnih lica ima njen cilj, odnosno ono čemu se želi pružiti zaštita.⁷⁶ Na taj način u prvi plan postavlja se maloletno lice, a krivičnopravna reakcija javlja se kao nezamenljivi deo pravne zaštite ovih lica od postupka koji najteže ugrožavaju temeljne društvene vrednosti i koji najdublje povređuju dobra maloletnih lica.⁷⁷ Osnovni *ratio legis* ovakvog shvatanja temelji se na društvenoj potrebi pojačane i efikasne reakcije kada su povređena ili ugrožena lica najmlađih starosnih kategorija. Sa druge strane, maloletna lica su u mnogim situacijama mnogo više ugrožena nego punoletna lica, što predstavlja konkretni razlog njihove pojačane krivičnopravne zaštite.⁷⁸ Pored toga, ovaj zahtev proizilazi i iz preuzetih međunarodnih obaveza, ratifikovanih međunarodnih konvencija i protokola, koji pred države postavljaju obavezu ustanovljavanja posebne krivičnopravne zaštite maloletnih lica.

Ukoliko krivičnopravnu zaštitu maloletnih lica odredimo kao skup pravnih normi kojim se daje zakonski opis krivičnih dela kojima se ugrožava ili povređuje njihov život i telesni integritet, zdravlje, polna sloboda i vaspitanje, možemo konstatovati da moderna krivična zakonodavstva sve više proširuju zonu inkriminacije, povećavajući i diferencirajući sistem krivičnih dela na štetu maloletnih lica. *Krivični zakonik* Srbije sledi ovaj zahtev u velikoj meri i krivično pravo obezbeđuje osnovnu zaštitu maloletnih lica od ponašanja i postupaka koji ugrožavaju njihov

⁷⁶ Videti šire: Stevanović, I. (2012) „Granice i mogućnosti krivičnopravne zaštite maloletnih lica“, *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, br. 1, godina XXXI, str. 69-83.

⁷⁷ Janjić-Komar, M., Obretković, M. (1996) *op. cit.*, str. 103.

⁷⁸ Škulić, M. (2003) *op. cit.*, str. 369.

život, zdravlje, seksualni integritet, ličnost i vaspitanje. Naravno krivičnopравни sistem, kao što je već istaknuto, mora delovati u sadejstvu s ostalim delovima pravnog sistema, odnosno povezano sa drugim institucionalnim sistemima kao što su: sistem socijalne zaštite, zdravstvo, obrazovanje. Samo pitanje kriterijuma pravne intervencije jedno je od najsloženijih i najdelikatnijih problema koji zadire u područje ljudskih sloboda i prava i u tom smislu krivičnoppravna zaštita predstavlja „najrigorozniji“ vid pravne reakcije.⁷⁹ Ako se vratimo na razmatranje *fragmentarnog* karaktera krivičnoppravne zaštite ono što je nekada u teoriji isticano kao nedostatak krivičnog prava u stvari je njegova prednost⁸⁰ i treba je dalje razvijati u oblasti krivičnoppravne zaštite maloletnih lica, tj. treba jasno odrediti u kojim slučajevima i pod kojim uslovima, odnosno za koje oblike napada je opravdano pružiti krivičnoppravnu zaštitu ili neki drugi oblik pravne zaštite. Takođe, jasno određenje je neophodno i u pogledu propisivanja visine kazne. Opšte je prihvaćen stav da propisivanje kazne treba vršiti s obzirom na vrednost zaštitnog objekta i stepen njegovog ugrožavanja ili povrede.⁸¹

Oštra krivičnoppravna represija na normativnom planu u oblasti krivičnoppravne zaštite maloletnih lica je od izuzetnog značaja ali mišljenja smo da je, pre svega, neophodna jasno razgraničenje u pogledu visine kazne ukoliko se kao pasivni

⁷⁹ Obretković, M. (1998) „Nasilje u porodici i prava deteta na zaštitu“, *Temida*, godina 1, br. 4, str. 6; Bresharov, D. (1987) “Policy Guidelines for Decision Making in Child Abuse and Neglect“, *Children Today* (november/december), pp. 8-9.

⁸⁰ Stojanović, Z. (1987) *op. cit.*, str. 80.

⁸¹ *Ibid*, str. 90.

subjekt krivičnog dela javlja maloletno lice. Takođe, potpuno smo svesni činjenice da oštra krivičnopravna represija na normativnom planu ne mora značiti istovremeno i takvu politiku u praksi sudova. To posebno važi za krivična dela „opšteg karaktera“ gde se kao pasivni subjekt može javiti i maloletno lice. Ova konstatacija otvara pitanja *odmeravanja kazne*⁸² za krivična dela na štetu maloletnih lica.

Prilikom odmeravanja kazne sud mora u prvom redu voditi računa o propisanoj kazni za učinjeno krivično delo u granicama koje su zakonom propisane za to delo. Zakonom propisani raspon kazne bi trebalo da bude jedan od osnovnih putokaza prilikom odmeravanja kazne. Međutim, to veoma često nije slučaj u praksi naših sudova.⁸³ Tako u odnosu na propisane raspone često se izriču kazne koje su kod većine krivičnih dela blizu donje granice, a ublažavanje kazne javlja pre kao pravilo, nego kao izuzetak.⁸⁴ Postoje brojni faktori zašto je to tako. Inače, ova pojava je prisutna i u drugim zemljama i eventualno bi se mogla objasniti potrebom da sudska praksa koriguje zakonodavca u slučaju propisivanja drakonskih kazni.⁸⁵ Što se tiče *Krivičnog zakonika* Srbije ova konstatacija sigurno ne stoji jer zakonodavac, mišljenja smo, u nekim situacijama čak propisuje izuzetno niske posebne minimume zatvorskih kazni. Usled toga smatramo da je celishodno, u smislu pojačane

⁸² Odmeravanje kazne, prema nekim autorima, može biti zakonsko i sudske (Živanović, T. (1937) *Osnovi krivičnog prava*, Opšti deo, Beograd, str. 325-326) ali samo sudske odmeravanje kazne predstavlja odmeravanje kazne u pravom smislu reči (Stojanović, Z. (2005) *op. cit.*, str. 307).

⁸³ Stojanović, Z. (2006) *op. cit.*, str. 202.

⁸⁴ *Ibid.*, str. 202.

⁸⁵ Stojanović, Z. (2006) *op. cit.*, str. 206.

krivičnopravne zaštite maloletnih lica, jasno diferencirati visinu kazne, odnosno dosledno ustanoviti kvalifikovne oblike krivičnih dela u slučaju kada se kao njihov pasivni subjekt javlja dete ili maloletnik.

Takođe, smo svesni da prilikom odmeravanja kazne sud mora voditi računa i o svrhi kažnjavanja, odnosno uzeti u obzir sve okolnosti (olakšavajuće i otežavajuće) koje utiču da kazna bude manja ili veća. Jedna od njih je i *okolnosti pod kojim je delo učinjeno*. To su sve one okolnosti, objektivnog karaktera, koje se tiču dela i konkretne situacije u kojoj je ono učinjeno. Kao primer ovih okolnosti, sa viktimološkog aspekta, sve češće se u teoriji pominje doprinos žrtve izvršenju krivičnog dela, odnosno da li je žrtva dala povoda za izvršenje krivičnog dela (doprinos žrtve u načelu treba uzeti kao olakšavajuću okolnost).⁸⁶ Međutim, mišljenja smo da u slučaju da se radi o maloletnom licu kao pasivnom subjektu, pre svega, krivičnih dela „opšteg karaktera“ gde maloletstvo ne oformljuje kvalifikovani oblik dela ovu okolnost treba tumačiti kao otežavajuću i doprineti pojačanoj zaštiti maloletnih lica i od strane sudske prakse. Izuzetan značaj u ujednačavanju sudske prakse u ovoj oblasti predstavljaće, mišljenja smo, i odluke drugostepenih sudova, odnosno kontinuirana edukacija sudija.

⁸⁶ *Ibid*, str. 206.

RATIO LEGIS POSEBNE KRIVIČNOPROCESNE ZAŠTITE MALOLETNIH LICA

Zaštita maloletnih lica od napada na njihov život, fizički, psihički i seksualni integritet je proces koji uključuje aktivnost više različitih državnih organa, službi i ustanova, kao i specifičnih nevladinih organizacija koje se bave ovom problematikom. Savremeni sistemi intervencije u ovoj oblasti odnose se na različite nivoe prevencije, na otkrivanje i istraživanje slučajeva, obezbeđivanje neposredne pravne zaštite, kao i zdravstvene i socio-psihološke rehabilitacije viktimiziranih maloletnih lica i samih nasilnika. Proizilazi, da uporednopravni sistemi obezbeđuju osnovnu zaštitu maloletnih lica od ponašanja i postupaka koji ugrožavaju njihov život, zdravlje, seksualni i fizički integritet, vaspitanje i predviđaju određene mere kojima država interveniše radi obezbeđivanja društveno prihvatljivog okvira za razvoj i socijalizaciju maloletnih lica.

Ključna uloga pravnog sistema u ovako određenom složenom sistemu društvenih intervencija proističe iz toga da on definiše oblike ponašanja koji narušavaju standarde odnosa prema maloletnom licu i izražava stepen „društvene (ne)tolerancije“ na različite stilove podizanja i vaspitanja maloletnih lica,⁸⁷ određujući uslove ili situacije koje opravdavaju određeni tip društvene reakcije, odnosno odgovarajuće pravne sankcije.

Poslednjih godina mogu se zapaziti značajne promene u pravnom položaju maloletnih lica, koje se zasnivaju na priznanju njihovih posebnih interesa i prava, uslovljenih, pre svega, stepenom njihove zrelosti. Ove promene, kao što smo već ukazali, vidljive su, pre svega, na planu materijalnog prava. Međutim, danas su sve vidljivije i velike izmene u procesnom pravu, koje se odnose na poboljšanje uslova za učešće maloletnog lica u određenim pravnim postupcima vezanim za njegovu zaštitu od zlostavljanja, zanemarivanja, odnosno različitih oblika iskorišćavanja. U tom smislu nastoji se da se specijalizacijom pravosuđa, prilagođavanjem procesnih pravila, učešćem kvalifikovanih stručnjaka i institucija što je više moguće redukuje produbljivanje posledica sekunadarne viktimizacije, odnosno umanje štetne posledice krivičnog prava.

Na navedeno posebno ukazuje i *Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečijoj prostituciji i dečijoj pornografiji* koji u tačkama 8. i 9. insistira da je država dužna da obezbedi zaštitu najboljeg interesa maloletnog lica žrtve

⁸⁷ Obretković, M. (1999) „Multidisciplinarni model zaštite dece – žrtava nasilja“, *Temida*, br. 3-4, godina 2, str. 4-6.

u svim fazama krivičnog postupka uz prevashodno priznavanje principa pravičnosti i nepristrasnosti.

Primarna i sekundarna viktimizacija žrtava

Izvršenjem krivičnog dela žrtva trpi materijalnu i moralnu posledicu, ili obe istovremeno. Pored toga žrtva može pretrpeti i telesne povrede i psihička oštećenja. Sve ove posledice predstavljaju posledice primarne viktimizacije.⁸⁸ Pored primarne žrtva najčešće trpi i sekundarnu viktimizaciju koja predstavlja pooštavanje primarne. Ovo iz razloga jer veoma često postoji težnja da se žrtva potceni i ubedi da je sama kriva što je do krivičnog dela došlo, počev od strane najbliže okoline, preko organa krivičnog gonjenja (kroz negativnu, ili neadekvatnu reakciju ovih organa), do najširih društvenih struktura.⁸⁹

Nezadovoljstvo zbog posledica koje sekundarna viktimizacija ima na žrtve bila je snažan podstrekač razvoja brojnih službi za njihovu zaštitu ali se može reći i za iniciranje pokreta čiji je osnovni cilj bio osnaživanje žrtava. Sve to je dovelo i do donošenja brojnih međunarodnih dokumenata o pravima žrtava među kojima posebno ističemo: *Preporuku Komiteta ministara Saveta Evrope br. R (85) 11 o položaju žrtava u okviru krivičnog postupka* i preporuke Evropskog

⁸⁸ Nikolić-Ristanović, V. (2003) „Podrška žrtvama i sprečavanje sekundarne viktimizacije: savremena rešenja i praksa“, *Temida*, br. 1, str. 3.

⁸⁹ Nikolić-Ristanović, V. (1984) *Uticao žrtve na pojavu kriminaliteta*, Beograd: Savremena administracija, str. 102.

forumu službi za pomoć žrtvama. Navedeni dokumenti svoje zahteve prema evropskim zemljama, pre svega usmeravaju u tri pravca:

1. edukacija policije i drugih aktera krivičnog pravnog sistema;
2. reforma zakonskih propisa;
3. razvoj sistema podrške žrtava tokom krivičnog postupka.

Na osnovu istraživanja koje je sprovedeno u 22 zemlje Evropske unije o implementaciji prvog zahteva: edukacije policije i drugih aktera krivičnog pravnog sistema, konstatovano je da se samo u devet zemalja ova obuka policije u potpunosti sprovodi u skladu sa zahtevima *Preporuke Komiteta ministara Saveta Evrope* (Austrija, Belgija, Engleska i Vels, Island, Holandija, Norveška, Danska i Luksemburg), dok se obuci javnih tužilaca i sudija najviše pažnje poklanja u Holandiji i Engleskoj.⁹⁰

Što se tiče zakonodavnih reformi konstatovano je znatno poboljšanje koje se posebno zapaža u odnosu na položaj maloletnih žrtava. Kao primeri najbolje prakse u zemljama Evropske unije ističu se zakonodavstva koja omogućavaju:

- ispitivanje dece od strane specijalno treniranih policijskih službenika;
- ispitivanje uz pomoć stručnjaka kao što su: psiholozi, odnosno socijalni radnici;

⁹⁰ Brienens, M. E. I., Hoegen, E. H. (2000) *Victims of Crime in 22 European Criminal Justice Systems*, Nijmegen. WLP, p. 1107.

- ispitivanje u prisustvu lica u koje dete ima poverenje;
- ispitivanje u prostoru u kome se dete oseća prijatno;
- ispitivanje preko video linka, pri čemu se dete nalazi u posebnoj prostoriji;
- korišćenje video zapisa kao dokaza na sudu, da bi se izbeglo davanje iskaza više puta.⁹¹

Praktične mere koje imaju za cilj podršku žrtvama i olakšavanje njihovog položaja prema *Preporuci* svrstane su u dve grupe:

1. razvoj službi za podršku žrtvama i svedocima;
2. prostorna rešenja kojima se obezbeđuje „komotnije“ svedočenje, odnosno povećanje bezbednosti prilikom svedočenja žrtve na sudu.

Službe za podršku žrtvama su se u zemljama Evropske unije posebno razvile u Engleskoj i Velsu, odnosno u Republici Irskoj.⁹² Sistem podrške žrtvama naročito je razvijen u Kanadi i uključuje nekoliko različitih programa među kojima izdvajamo:

- kratkotrajne programe ohrabriranja žrtve u samozaštiti od različitih oblika kriminaliteta;
- programe socijalne zaštite;
- interventne programe u kriznim situacijama;

⁹¹ Brienens, M. E. I., Hoegen, E. H. (2000) *op. cit.*, pp. 1109-1115.

⁹² Videti šire: Barclay, G. C. (1995) *The Criminal Justice System in England and Wales*, London: Home Office, p. 33; Čopić, S., Vidaković, I. (2002) „Službe za pomoć žrtvama kriminaliteta u Engleskoj, Velsu i Severnoj Irskoj”, *Temida*, br. 2, godina, 5, str. 19-29.

- „tranzicioni dom“, program koji, ženama i deci, žrtvama porodičnog nasilja obezbeđuje hitni alternativni smeštaj;
- programi podrške žrtvama silovanja i drugih oblika seksualnog nasilja koji obuhvataju različite vrste servisa od medicinske zaštite, psihološke podrške do pripreme žrtve za svedočenje pred sudom;
- razvoj posebnih službi za zaštitu maloletnih lica (nekoliko provincija organizovalo je i specijalne registre i ustanovilo obavezu prijavljivanja slučajeva sumnje na zlostavljanje, zanemarivanje, odnosno iskorišćavanje maloletnih lica od strane zdravstvenih radnika i drugih profesionalaca);
- programi zaštite svedoka koji se odnose na obezbeđivanje informacija o postupku pred sudom, koji su direktno povezani sa tužilaštvima.

Kanadska provincija Monitoba 1987. godine usvaja i prvi poseban zakon (*Victims of Crime Act*) koji sadrži i delove o tretmanu žrtava, odnosno posebni odeljak o podršci i posebnim potrebama žrtava u krivičnom postupku. Sličnu zakonsku regulativu, pre svega u zaštiti žrtava u krivičnom postupku, donele su i druge kanadske provincije poput: Jukona, Alberte, Severno-zapadnih teritorija, Kvebeka, Nove Škotske, Ostrva Princ Edvard itd.⁹³

U pojedinim zemljama, poput Sjedinjenih Američkih Država konstituisani su posebni multidisciplinarni timovi čiji je osnovni

⁹³ Yamamoto, M. I. (1996) *Canada: Criminal Justice Sistem in Europe and North America*, Finland: European institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the UN, pp. 54-55.

cilj postavljen kao: koordinacija procesa otkrivanja i ispitivanja slučajeva nasilja nad maloletnim licima. Ova ideja dobila je svoje praktične rezultate u vidu *Child Advocacy Center*-a. Koncept *Centra* predstavlja institucionalnu osnovu za uključivanje više različitih službi i primenu multidisciplinarnog timskog rada koje podrazumeva:

- istraživanje slučaja;
- medicinsko istraživanje i procenu;
- hitne intervencije u kriznim situacijama;
- medicinski i psihoterapijski tretman;
- pokretanje sudskog postupka, odnosno krivičnog gonjenja;
- podrška žrtvama krivičnog dela i njihova priprema za svedočenje;
- praćenje slučaja i evaluacija primenjene zaštite.⁹⁴

Za razliku od Kanade ili Sjedinjenih Američkih Država većina država još uvek nije razvila nacionalne programe podrške žrtvama ali u gotovo svim evropskim zemljama postoje brojne nevladine organizacije koje pružaju psihološku i

⁹⁴ O *Child Advocacy Center* videti više: Obretković, M. (1999) „Multidisciplinarni model zaštite dece – žrtava nasilja”, *Temida*, br. 3-4, godina 2, str. 7-8; Žegarac, N. (2004) *Deca koja čekaju: izazovi i trendovi profesionalne prakse u zaštiti dece od zlostavljanja*, Beograd: Centar za prava deteta – Save the Children UK, kancelarija u Beogradu, str. 82-83; Saywitz, K. Goodman, G. (1996) „Interviewing children in and out of court“, in: Briere, J. et. all. (eds.) *The APSAC handbook on children maltreatment*, Sage Publication, Thousand Oaks, pp. 298-314.

pravnu podršku, pre svega, žrtvama porodičnog nasilja, silovanja i nasilnog kriminaliteta, odnosno maloletnim žrtvama. Finansiranje ovakvih organizacija preuzela je, poput Slovenije, država u punom obimu,⁹⁵ odnosno u saradnji sa drugim fondacijama i organizacijama što je najčešći slučaj.⁹⁶

Tokom 2002. godine Viktimološko društvo Srbije započelo je pripreme na osnivanju *Službe za podršku žrtvama*, po modelu službi za pomoć žrtvama kriminaliteta koje postoje u Engleskoj, Velsu i Severnoj Irskoj. *Služba* je počela sa radom 2003. godine.⁹⁷ Logično je očekivati da u vremenu koje nam predstoji dođe do razvoja posebnog ogranaka ove službe, u smislu pružanja podrške maloletnim licima žrtvama zlostavljanja, zanemarivanja, odnosno iskorišćavanja.

⁹⁵ Šugman, K. G., Jager, M., Peršak, N., Filipčič, K. (2004) *Slovenia: Criminal Justice System in Europe and North America*, Finland: European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the UN, p. 62.

⁹⁶ Joaquin, M. C. (1998) *Spain: Criminal Justice System in Europe and North America*, Finland: European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the UN, p. 26; Šveadas, G. (2000) *Lithuania: Criminal Justice System in Europe and North America*, Finland: European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the UN, p. 28.

⁹⁷ O dosadašnjem radu službe za pomoć žrtvama VDS videti šire: Čopić, S., Nikolić, J. (2004) „Služba za žrtve kriminaliteta VDS info i podrška žrtvama: analiza dosadašnjeg rada“, *Temida*, br. 3, str.17-27.

Koraci koji se čine na unapređenju krivičnoprocesnog položaja maloletnog lica kao žrtve krivičnih dela

Poslednjih godina mogu se zapaziti značajne promene u pravnom položaju maloletnih lica, koje se zasnivaju na priznanju njihovih posebnih interesa i prava, uslovljenih, pre svega, stepenom njihove zrelosti. Ove promene, kao što smo već ukazali, vidljive su, pre svega, na planu materijalnog prava. Međutim, danas su sve vidljivije i velike izmene u procesnom pravu, koje se odnose na poboljšanje uslova za učešće maloletnog lica u određenim pravnim postupcima vezanim za njegovu zaštitu od zlostavljanja, zanemarivanja, odnosno različitih oblika iskorišćavanja. U tom smislu nastoji se da se specijalizacijom pravosuđa, prilagođavanjem procesnih pravila, učešćem kvalifikovanih stručnjaka i institucija što je više moguće redukuje produblјivanje posledica sekundarne viktimizacije, odnosno umanje štetne posledice krivičnog prava.

Takva *viktimizacija* može da proizvede i proizvodi veoma teške posledice čija se težina još i usložnjava čitavim nizom negativnosti i propusta koji u odnosu na žrtvu mogu proizaći iz normativnih rešenja samog postupka, pre svega krivičnog. Neke od tih posledica mogu biti produkt konstrukcije samog krivičnog postupka, pa se mogu umanjiti izmenom pravne regulative, ali i boljim reagovanjem organa koji su ovlašćeni za postupanje u ovakvim situacijama, dok su druge vezane za uzrast maloletnih lica kao specifični faktor viktimizacije.

U osnovi celokupna problematika se svodi na način dokazivanja bitnih činjenica, a *sekundarna viktimizacija* maloletnog lica žrtve krivičnog dela u krivičnom postupku prevashodno se može umanjiti izbegavanjem ponovnih saslušanja, maksimalnim ubrzanjem celog toka postupka ili njegovim saslušanjem na takav način kojim će ponovno suočavanje sa osobom koja je učinila napad na fizički, seksualni ili psihički integritet maloletnog lica svesti na minimum ili ga potpuno onemogućiti (maloletnu žrtvu saslušavati u prethodnom postupku i na glavnom pretresu samo uz pomoć stručnjaka, uz isključivanje njegovog saslušanja na glavnom pretresu uvek kada je to moguće). Sa maloletnim licem treba razgovarati na način i jezikom kojim se ove osobe služe u svakodnevnom govoru. Maloletna žrtva tokom celog ispitivanja mora imati osećaj sigurnosti, njene postupke ispitivač ne sme ocenjivati, niti postavljati sugestibilna pitanja. Treba obezbediti da niko nepozvan ne ulazi u prostoriju gde se ispitivanje vrši, telefon ne sme zvoniti, odnosno ispitivanje ni na koji način ne sme biti ometano.⁹⁸

U tom smislu veliki broj zemalja pristupio je brojnim reformama, zakonodavstva i prakse, u svetlu omogućavanja da se u najvećoj meri kao dokaz koriste video i audio trake kojima se registruje iskaz i omogućava da se jednom data izjava maloletnog

⁹⁸ Videti šire: Srna, J. (2004) „Forenzički intervju sa detetom“, u: Milosavljević. M. (ur.) i ostali, *Zlostavljanje i zanemarivanje dece*, Beograd: Socijalno humanitarno udruženje – „Sačuvajmo decu“, str. 19-26; Vidović, O. (2004) „Dijagnostički intervju sa adolescentima koji su preživeli zlopotrebu“, u: Milosavljević. M. (ur.) *Zlostavljanje i zanemarivanje dece*, Beograd: Socijalno humanitarno udruženje – „Sačuvajmo decu“, str. 27-32.

lica koristi i u kasnijim fazama postupka, bez njegovog dodatnog uznemiravanja. Takođe, prilikom saslušanja maloletnih lica kao svedoka omogućeno je da ona svoj iskaz daju u drugoj prostoriji, a ne u sudnici, kao i mogućnost korišćenja transparentnog ogledala.

Tako je npr. u Engleskoj i Velsu vlada osnovala posebnu radnu grupu koja je 1998. godine publikovala izveštaj koji sadrži 78 različitih preporuka za akciju. Mere predviđene u izveštaju uključuju novi vid obuke policije u pogledu postupanja sa žrtvama krivičnih dela, mogućnost suda da unapred donese odluku da li će svedok svoj iskaz davati posredstvom video linka ili iza paravana (preporuka je bila da se ove odredbe podjednako primenjuju na sve kategorije svedoka, tj. u odnosu na osobe sa kognitivnim poremećajima, na žrtve silovanja, porodičnog nasilja ili uznemiravanja). Preporuka takođe sadrži uputstva za advokate u odnosu na ispitivanje žrtava, a u slučaju seksualnih delikata ili kada postoji sumnja da neko pokušava da zastraši svedoka, predviđena je mogućnost da svedok svoj iskaz da nasamo. U slučaju krivičnog dela silovanja i drugih seksualnih delikata optuženom se nedozvoljava lično, unakrsno ispitivanje oštećenog maloletnog lica, a predviđene su i odgovarajuće mere kojima se pomaže svedocima u prevazilaženju problema u komunikaciji. Naročiti značaj ovoga izveštaja ogleda se u činjenici da je novi zakon *The Youth Justice and Criminal*

Evidence Act iz 1999. godine u potpunosti uvažio ove preporuke i pretvorio ih u pravne norme.⁹⁹

U istom smislu, iako desetak godina pre, zakonodavna reforma iz 1989. godine sprovedena na Novom Zelandu omogućila je u najširoj meri korišćenje kao dokaza video traka, pomoću kojih se istovremeno, na audio i video način, registruju iskazi maloletnih lica. Uvođenjem video trake kao dokaza obezbeđeno je da se izjava maloletnog lica koristi i u kasnijim fazama procedure, bez dodatnog pozivanja i nepotrebnog uznemiravanja. Takođe, prilikom saslušanja maloletnih lica kao svedoka (naročito u situacijama kada se oni pojavljuju i kao oštećeni krivičnim delom) zakonskim propisima omogućeno je da maloletnici svoji iskaz daju u drugim prostorijama, a ne u sudnici. Ova prostorija audio i video vezama povezana je sa sudnicom u kojoj se preko postavljenog ekrana iskaz deteta emituje istovremeno u momentu njegovog davanja. Istim propisima regulisano je i korišćenje specijalnog stakla: *transparentnog ogledala* u svim slučajevima kada dete vrši prepoznavanja lica, kao i u drugim procesnim situacijama kada je to neophodno u cilju njegove zaštite.¹⁰⁰

Slična rešenja predviđena su i u hrvatskom *Zakonu o sudovima za mladež*. U četvrtom delu ovog *zakona* reguliše se: „kaznenopravna zaštita djece i maloljetnika“, u slučajevima kada

⁹⁹ Reeves, H. (2000) „Novi pravci promena u vezi sa brigom za žrtve - svedoke i njihovom zaštitom u Ujedinjenom Kraljevstvu“, *Temida*, br. 3-4, godina 3, str. 41-46.

¹⁰⁰ Videti šire: Pipe, M. E., Henaghan, M. (1996) “Accommodating children's testimony: legal reforms in New Zeland“, *Criminal Justice and Behavior*, no. 23/2, pp. 377-380.

sudovi za mladež sude odraslim učinocima krivičnih dela koja su u *Krivičnom zakonu* Hrvatske isključivo ili pretežno formulisana u cilju zaštite maloletnih lica od ugrožavanja njihovog fizičkog, seksualnog i psihičkog integriteta, zdravlja, vaspitanja i harmoničnog razvoja njihove ličnosti. *Zakon o sudovima za mladež* taksativno nabraja određena krivična dela ali pruža mogućnost da se i druga krivična dela učinjena na štetu dece i maloletnika od strane odraslih lica *procesuiraju* pred sudovima za mladež. Ovakvo rešenje, omogućava da specijalizovane sudije za maloletnike postupaju ne samo u slučajevima kada se vodi postupak prema maloletniku za učinjeno krivično delo, već i u situacijama kada se taj postupak vodi protiv punoletnih učinilaca u kome je maloletno lice oštećeno. U pogledu dokaznih pravila *Zakon o sudovima za mladež* sadrži takođe, određene procesne modifikacije i to pre svega u svetlu zaštite oštećenih maloletnih lica.

Specifičan oblik specijalizacije pravosuđa u ovoj oblasti postoji i u Nemačkoj gde se *Osnovnim zakonom o sudovima* (Gerichtsverfassungsgesetz - GVG) predviđaju određeni slučajevi „alternativne nadležnosti“ za krivična dela odraslih kojima su povređeni ili neposredno ugroženi dete ili mlađi maloletnik, kao i za dela odraslih koja su protivna propisima o vaspitanju mladih.¹⁰¹ U pitanju je poseban oblik funkcionalne nadležnosti

¹⁰¹ U krivičnim predmetima zaštite mladih u Nemačkoj, državni tužilac će tužbu podići kod suda za maloletnike ukoliko je potrebno: 1) da se u postupku sasluša dete ili mlađi maloletnik, ili 2) ako iz drugog razloga proizilazi da bi bilo svrsishodno da se rasprava sprovede pred sudom za maloletnike, a u cilju vođenja postupka od strane specijalizovanih sudija ne

koji se određuje shodno uzrastu žrtve krivičnog dela¹⁰² čime se omogućava da postupak vode specijalizovane sudije, sudije za maloletnike,¹⁰³ za koji je osnovni kriterijum posedovanje vaspitne sposobnosti.¹⁰⁴ Kada su maloletna lica žrtve krivičnih dela u Nemačkoj se posebna pažnja poklanja i specijalizaciji policijskih službenika, odnosno državnih tužilaca kada postupaju u ovim predmetima.¹⁰⁵

Primeri različitih modela specijalizacije pravosuđa kada su maloletna lica žrtve krivičnih dela postoje i u Austriji, Engleskoj, Belgiji, Španiji, Švajcarskoj, Poljskoj, itd. Ove specijalizacije, poput Nemačke, podrazumevaju i neki od oblika specijalizacije policijskih službenika, predstavnika tužilaštva ali i predstavnika službe socijalne zaštite koji se bave ovom problematikom.¹⁰⁶

samo protiv maloletnika, već i onda kada je maloletnik žrtva krivičnog dela (par. 26. st. 2 GVG).

¹⁰² Merigeau, M. (1987) „Specialisation des instance et la procedure“, *Le droit penal des mineurs et des jeunes adultes en Republique Federale D'Allemagne*, Paris: Editions A. Pedone, str. 21-23, 85.; Ostendorf, H. (2000) *Jugendgerichtsgesetz – Kommentar*, Koln, Berlin, Bonn, Munchen: Carl Heymans Verlag KG, S. 380-381.

¹⁰³ *Zakon o sudskom postupku prema maloletnicima* Nemačke izričito propisuje da: "Sudije u sudovima za maloletnike i državni tužioc i za maloletnike treba da imaju vaspitnu sposobnost i iskustvo u vaspitanju mladih" (*Jugendgerichtsgesetz JGG - & 37*).

¹⁰⁴ Diemer, H., Schoreit, A., Sonnen, B. R. (1999) *Jugendgerichtsgesetz – Kommentar*, Heidelberg: C. F. Muller Verlag, S. 388-389.

¹⁰⁵ Ostendorf, H. (1998) *Das Jugendstrafverfahren – Eine Einfuhrung in die Praxis*, Koln, Berlin, Bonn, Munchen: Carl Heymans Verlag KG, S. 10.

¹⁰⁶ Hirjan, F., Singer, M. (1998) *Komentar Zakona o sudovima za mladež i kaznenih djela na štetu dejece i maloetnika*, Zagreb: Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske (Policijska akademija); *Krivični zakonik Austrije* (Strafgesetzbuch vom 23. 01. 1974, Wien); *Belgijski Zakon o zaštiti dece* iz 1965, sa izmenama iz 1992. godine (*Loi relative a la protection de la jeunse*), *Krivični zakonik Švajcarske* (Schweizerisches Strafgesetzbuch –

Oblast krivičnoprocesne zaštite maloletnih lica podrazumeva i poseban postupak za pripremu maloletne žrtve nasilja za svedočenje pred sudom. Tako je npr. u pojedinim državama Sjedinjenih Američkih Država ta uloga je prepuštena, već pomenutom, *Child Advocacy* centru. Prvi takav centar počeo je sa radom 1985. godine u Alabami čime je otvoreno novo poglavlje u razvoju multidisciplinarnе prakse u procesu otkrivanja i ispitivanja slučajeva zlostavljanja, zanemarivanja i iskorišćavanja maloletnih lica, odnosno njihove pripreme za svedočenje pred sudom u cilju prilagođavanja pravosudnih organa tako da se uvažе psihološke potrebe maloletnika, a da se istovremeno poveća dokazna vrednost i snaga njihovog svedočenja.¹⁰⁷ Da bi to postigli *centri* su razvili odgovarajuće metode upoznavanja maloletnog lica sa sudskim postupkom, ulogama pojedinih učesnika, njegovim sopstvenim položajem i pravima, odnosno mogućnostima da mu se obezbedi potrebna zaštita („škole za sud“). Takođe, posebnu pažnju *centri* su posvetili značaju podrške roditeljima ali i drugim odraslim osobama u situacijama kada maloletno lice mora da da svoj iskaz pred sudom. U tom smislu, zadatak *Centra* za zastupanje bio je da proceni potrebu

Das Bundesgesetz vom 21. 12. 1937, mit allen A nderungen und Ergänzungen bis anfang 1975, Zurich).

¹⁰⁷ Konceptualno ovi *centri* predstavljaju institucionalnu osnovu za uključivanje više različitih službi u ispitivanju slučajeva zlostavljanja i zanemarivanja maloletnih lica, odnosno u zaštitnoj intervenciji. *Centri* mogu biti sastavni deo državnog sistema (tužilaštva) ili funkcionisati kao nezavisne, neprofitne organizacije i čine ih predstavnici: službe za zaštitu dece, policije, tužilaštva, medicinskog sistema, institucija za zaštitu mentalnog zdravlja, organizacije za podršku žrtvama (Videti: Obretković, M. (1999) „Multidisciplinarni model zaštite dece – žrtava nasilja“, *Temida*, br. 3-4, godina 2, str. 3-10.)

maloletnog lica, obezbedi mu adekvatnog pratioca i istovremeno pratiocu pruži potrebnu pomoć.¹⁰⁸

Pored *Child Advocacy* centara u uporednom pravu kao oblik institucionalizovane reakcije u slučajevima zlostavljanja i zanemarivanja maloletnih lica sa ulogom: 1. socijalne podrške porodici, 2. pravne zaštite njihovih interesa, 3, odnosno socijalnog zbrinjavanja maloletnih lica kojima je potrebna kompezacija porodičnih uloga pojavile su se „državne službe za zaštitu dece”. Polazeći od primarne funkcije obezbeđivanja dobrobiti deteta ove službe, zajedno sa drugim učesnicima u sistemu zaštite, povezane su u celoviti proces stručnog prepoznavanja, istraživanja, odlučivanja i relaizacije zaštite najboljeg interesa maloletnih lica žrtava zlostavljanja, zanemarivanja i iskorišćavanja.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Myers, J. (1996) „A Decade of International Reform to Accomodate Child Witnesses“, in: Bottoms, B. L., Goodman, G. S. (ed.) *International Perspectives on Child Abuse and Children's Testimony*, London: Sage Publications, pp. 224-234; Saywitz, K. Goodman, G. (1996) „Interviewing Children in and out of Court“, in: Briere, J. et all (ed.) *The APSAC Handbook on Child Maltreatment*, London: Sage Publications, pp. 298-314.

¹⁰⁹ Doek, J. E. (1991) „Management of child abuse and neglect at International Level: Trends and PerspectivesW, *Child Abuse and Neglect*, Vol 15, No. 1, pp. 51-56; Schene, P. (1996) „Child Abuse and Nrglect Policy”, in: Briere, J. (ed.) et all. *The APSAC Handbook on Child Maltreatment*, Thousand Oaks – London, Sage Publications, pp. 385-396.

OSNOVNE KRIVIČNOPROCESNE SPECIFIČNOSTI POLOŽAJA MALOLETNOG LICA U REPUBLICI SRBIJI

(kao oštećenog, odnosno oštećenog koji se
saslušava kao svedok)

Formalnom krivičnom postupku, po pravilu prethodi preduzimanje niza radnji, pre svega od strane predstavnika organa unutrašnjih poslova, a u određenoj meri takve radnje može da vrši i javni tužilac.¹¹⁰ U slučaju postojanja osnova sumnje (materijalni uslov) da je izvršeno krivično delo zlostavljanja i zanemarivanja maloletnog lica koje se goni po službenoj dužnosti policija je dužna da preduzme potrebne mere da se pronađe učinilac krivičnog dela, da se otkriju i obezbede tragovi krivičnog dela koji mogu poslužiti kao dokazi,

¹¹⁰ Stevanović, I. (2001) „Uloga policije u obezbeđivanju zaštite zlostavljane i zanemarivane dece“, u: Srna, J. (ur.) i dr. *Od grupe do tima (multidisciplinarno usavršavanje stručnjaka u sistemu socijalne zaštite dece od zlostavljanja i zanemarivanja*, Beograd: Centar za brak i porodicu & IP „Žarko Albulj“, str. 311.

kao i da prikupi sva obaveštenja koja mogu da budu od koristi za vođenje krivičnog postupka.¹¹¹ Međutim i u ovoj fazi koja prethodi istrazi, a kojom rukovodi javni tužilac, on može uvek zahtevati od policijskih službenika da ga obaveste o preduzetim merama i oni su dužni da mu bez odlaganja odgovore. Takođe, javni tužilac može naložiti policiji da preduzme određene radnje radi otkrivanja krivičnog dela i pronalaženja osimljichenog, a policija je dužna da izvrši nalog (član 285. st. 2. ZKP). Nepostupanje po nalogu sankcionisano je na čvršći i precizniji način nego do sada bio slučaj, a navedeno je propisano u Glavi IV *Zakonika o krivičnom postupku*¹¹² koja se pretežno bavi ovlašćenjima javnog tužioca u krivičnom postupku ali gde su definisana i prava i dužnosti javnog tužioca u predistražnom postupku, odnosno odredbama *Zakonika* od člana 280. do člana 294. kojima se reguliše institut „predistražnog postupka“. Na osnovu novih rešenja, sada i u predistražnom postupku, tužilaštvo nije samo pasivni subjekt koji „čeka“ krivičnu prijavu policije, već organ koji može aktivno da učestvuje u njenom sačinjavanju.¹¹³

¹¹¹ Primarni zadaci policije kao državne službe su zaštita prava i slobode svih građana (član 1. st. 3, *Zakona o policij*, „Službeni glasnik RS“ br. 101/05, 63/09 i 92/11), odnosno prevencija kriminala. Maloletna lica su građani sa pravom na zaštitu obezbeđenom, između ostalog, i odredbama policijskog i krivičnog zakonodavstva. Na osnovu ovih odredaba policija ima obavezu da istražuje slučajeve zlostavljanja i zanemarivanja maloletnih lica, kao i da preduzima sve potrebne aktivnosti u smislu sprečavanja nasilja prema njima.

¹¹² *Zakonik o krivičnom postupku*, „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012 i 45/2013.

¹¹³ Bejatović, S., Škulić, M., Ilić, G. (ur.) (2013) *Priručnik za primenu Zakonika o krivičnom postupku*, Beograd: Udruženje javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca Srbije, str. 211.

Predistražni postupak je po svom karakteru više upravni i kriminalistički, te se odlikuje posebnim pravilima i organima koji ga sprovode, a čiji je cilj da omogući pokretanje krivičnog postupka. Radnje koje se u ovom postupku obavljaju imaju pre svega karakter operativnih radnji, tako da po pravilu nemaju dokazni kredibilitet u krivičnom postupku, mada se neke od njih mogu vršiti i u procesnom obliku, kao što je na primer karakteristično za sprovođenje uviđaja pre istrage. To posebno moramo imati u vidu kada govorimo o saslušanju oštećenog ili oštećenog kao svedoka, odnosno osobe za koju postoje osnov sumnje da je izvršila krivično delo. Prema trenutno važećem propisima saslušanje svedoka je isključivo krivičnoprocesna radnja i nikada se ne može sprovoditi u operativnom obliku. Međutim, nisu retke situacije da je već u pretkrivičnom postupku maloletno lice žrtva zlostavljanja, zanemarivanja i iskorišćavanja u situaciji da ispriča događaj predstavnicima organa unutrašnjih poslova. Davanje ovog iskaza isključivo treba shvatiti kao opšti pojam koji upućuje na dvostranu verbalnu komunikaciju između ovlašćenog službenog lica organa unutrašnjih poslova i maloletnog lica, a ne kao krivičnoprocesnu radnju koja se u krivičnom postupku preuzima u pogledu saslušanja svedoka, odnosno oštećenog koji se saslušava kao svedok.¹¹⁴ Međutim, i pored toga što ovaj razgovor nema dokazni kredibilitet on se mora voditi prema određenim pravilima i od strane stručnih i životno iskusnih predstavnika ministarstva unutrašnjih

¹¹⁴ Škulić, M. (1999) „Krivičnoprocesni položaj dece – žrtava nasilja“, *Temida*, br. 3-4, str. 12-13;

poslova.¹¹⁵ Ovo iz razloga jer je položaj maloletnog lica veoma specifičan, s obzirom na njegovu uzrast i zrelost, nepostojanje životnog iskustva, često prisutne sugestibilnosti i mogućnosti manipulisanja.

Usvajanjem novog *Zakonika o krivičnom postupku* dolazi do usklađivanja predistražnog postupka i istrage, menja se položaj pojedinih organa, pre svega predstavnika organa unutrašnjih poslova i javnog tužioca. *Zakonik* usvaja koncept „tužilačke istrage“ (članovi od 295. do 312. ZKP). Kod krivičnih dela koja se gone po službenoj dužnosti, javni tužilac je tak koji sprovodi istragu. Istraga se pokreće naredbom nadležnog

¹¹⁵ Imajući navedeno u vidu, *Upustvom o postupanju policijskih službenika prema maloletnim i mlađim punoletnim licima*, koje se primenjuje od maja 2006. godine, jasno je ustanovljena obavezna specijalizacija policajaca u smislu da sa maloletnim licima postupaju ovlašćeni policijski službenici koji su stekli posebna znanja iz oblasti prava deteta, dok se *Posebnim protokolom o postupanju policijskih službenika u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja*, koje je u primeni od 2007. godine (izmenjen i dopunjen 2012. godine), jasno preciziraju proces zaštite, odnosno procedure postupanja specijalizovanih policijskih službenika u slučajevima kada postoji sumnja da je izvršeno krivično delo ili prekršaj na štetu maloletnog lica. U junu 2009. godine donet je i *Posebni protokol o postupanju pravosudnih organa u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja* koji, pre svega, treba da obezbedi vođenje koordiniranih postupaka koji štite maloletno lice od posledica sekundarne viktimizacije i obezbeđuju im odgovarajuću podršku (Videti šire: Stevanović, I., Vujović, R.. (2013) „Uloga pravnog sistema u zaštiti deteta od zlostavljanja i zanemarivanja“ (VIII Poglavlje), u: Išpanović-Radojković, V. (ur.) *Zaštita deteta od zlostavljanja i zanemarivanja* *Primena Opšteg protokola*, Beograd: Centar za prava deteta, str. 142-160). Centralno mesto u navedenom *Protokolu* posvećeno je postupku zaštite maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja koje se obezbeđuje u građanskom i krivičnom sudskom postupku uz ukazivanje da se, ukoliko nije drugačije propisano *Zakonom o prekršajima*, u prekršajnom postupku zaštita maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja pruža shodnom primenom odredaba *Zakona o maloletnicima* (*Posebni protokol o postupanju pravosudnih organa u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja*, 2009: str. 24)..

javnog tužioca. Naredba o sprovođenju istrage se dostavlja osumnjičenom i njegovom braniocu, a o pokretanju istrage javni tužilac obaveštava i oštećenog poučavajući ga o pravima koja mu tim povodom pripadaju. Za pokretanje istrage dovoljan je najniži stepen sumnje – osnovana sumnja¹¹⁶ i po prvi put predviđena je i moguće pokretanje istrage i protiv nepoznatog učinioca. Javni tužilac ima primarnu ulogu u obezbeđivanju dokaza.¹¹⁷

Potvrdom optužnice od strane suda iz tužilačkog dela postupka prelazi se u sudski stadijum postupka. Inače, u pogledu nadležnosti i sastava suda koji sudi punoletnim učiniocima krivičnih dela na štetu maloletnih lica, shodno se primenjuju opšte odredbe *Zakonika o krivičnom postupku*, uz zahtev da profesionalni sudija koji predsedava većem treba da poseduje posebna znanja iz oblasti prava deteta i krivičnopravne zaštite maloletnih lica (čl. 150. st. 1. *Zakona o maloletnicima*). Na glavnom pretresu novinu prevashodno predstavlja stranačko izvođenje dokaza¹¹⁸ i unakrsno ispitivanje. Novinu predstavlja i

¹¹⁶ Kao materijalni uslov za „optuženje” potreban je viši stepen sumnje koji *Zakonik* definiše kao „opravdana sumnja – skup činjenica koje neposredno potkrepljuju osnovanu sumnju i opravdavaju podizanje optužbe” (čl. 2. tač. 19. ZKP).

¹¹⁷ *Zakonik* dozvoljava i mogućnost da se u određenim slučajevima u preduzimanju određenih dokaznih radnji uključi i sudija za prethodni postupak. To je moguće kada javni tužilac odbije predlog osumnjičenog ili njegovog branioca za preduzimanje dokazne radnje. Podnošenjem predloga sudiji za prethodni postupak (od strane okrivljenog ili njegovog branioca) i ako se predlog usvoji sudija za prethodni postupak nalaže javnom tužiocu da preduzme dokaznu radnju u korist odbrane i određuje mu rok za to.

¹¹⁸ Teret dokazivanja u krivičnom postupku je u rukama tužioca, a uloga suda je u ovom delu minimizirana. Izvođenje dokaza *ex officio* je samo izuzetna mogućnost (sud može dati nalog stranci da predloži dopunske dokaze ili

mogućnost unakrsnog ispitivanja kao posebne faze ispitivanja svedoka, veštaka ili stručnog savetnika, odnosno ustanovljena mogućnost postavljanja sugestibilnih pitanja. *Zakonikom* je takođe propisano da ako se kao svedok ispituje lice mlađe od 14 godina veće može odlučiti da se za vreme njegovog ispitivanja isključi javnost, a ako lice mlađe od 16 godina prisustvuje glavnom pretresu kao svedok ili oštećeni, udaljiće se iz sudnice čim njegovo prisustvo nije više potrebno.¹¹⁹ Nesumnjivo novine koje, uz posebne odredbe o zaštiti maloletnih lica kao oštećenih u krivičnom postupku sadržane u delu trećem *Zakona o maloletnicima*, kreiraju novi položaj maloletnog lica kao oštećenog i smatramo za neophodno da u najkraćem roku dođe do usaglašavanja odredaba novog *Zakonika o krivičnom postupku* sa delom *Zakona o maloletnicima*. Navedeno iz razloga jer su neka od pomenutih rešenja propisana *Zakonikom*, poput predviđenog unakrsnog ispitivanja, sa mogućnošću postavljanja sugestibilnih pitanja, mišljenja smo, u potpunoj suprotnosti sa osnovnim zahtevom da se obezbedi zaštita maloletnih lica oštećenih od posledice sekundarne viktimizacije u krivičnom postupku, odnosno obezbedi zaštita njihovog pravnog subjektiviteta.

Posebni značaj u tom pogledu imaju rešenja predviđena u članu 152. *Zakona o maloletnicima*. Navedenim, se pre svega, zahteva od svih aktera postupka da u slučaju kada se kao

izuzetno odrediti da se takvi dokazi izvedu ako oceni da su izvedeni dokazi protivurečni ili nejasni i da je to neophodno da bi se predmet dokazivanja svestrano raspravio).

¹¹⁹ Videti šire: Bejatović, S., Škulić, M., Ilić, G. (ur.) (2013) *Priručnik za primenu Zakonika o krivičnom postupku*, str. 33-35.

oštećeni pojavljuje maloletno lice vode računa o njegovom uzrastu, svojstvima ličnosti, obrazovanju i prilikama u kojima živi, posebno nastojeći da se izbegnu moguće štetne posledice postupka po njegovu ličnost i razvoj. Saslušanje ovog lica obavlja se uz pomoć psihologa, pedagoga ili drugog stručnog lica (član 152. st. 1). Takođe je propisano da u slučaju da se maloletno lice koje je oštećeno krivičnim delom sasluša kao svedok saslušanje se može sprovesti najviše dva puta (pre svega imajući u vidu faze krivičnog postupka), a samo izuzetno više puta, ukoliko je to neophodno radi ostvarivanja svrhe krivičnog postupka, uz obavezu sudije da posebno vodi računa o zaštiti ličnosti tog maloletnog lica (čl. 152. st. 2).

U navedenom članu predviđena su, po prvi put u našem krivičnoprocesnom sistemu, i neka nova dokazna pravila. S obzirom na osobenosti krivičnog dela i svojstva ličnosti maloletnog lica, a po oceni specijalizovanog sudije, od strane istog, se može narediti da se maloletno lice sasluša upotrebom tehničkih sredstava bez prisustva stranaka i drugih učesnika postupka, u prostoriji u kojoj se svedok nalazi, tako da mu stranke i lica koja na to imaju pravo, pitanja postavljaju posredstvom sudije, psihologa, pedagoga, socijalnog radnika ili drugog stručnog lica (čl. 152. st. 3). *Zakona o maloletnicima* ide i korak dalje propisujući da se maloletna lica, kao svedoci-oštećeni, mogu saslušati i u svom stanu ili drugoj prostoriji, odnosno u ovlašćenoj ustanovi-organizaciji, stručno osposobljenoj za ispitivanje maloletnih lica (čl. 152. st. 4). Na ovaj način stvoreni su zakonski preduslovi za korišćenje tehnike „zdrženog intervjua” koji treba da maksimalizuje

napore centra za socijalni rad, policije, javnog tužilaštva i drugih službi u cilju dobijanja tačnih i potpunih podataka, smanji mogućnost sekundarne viktimizacije i ponavljanja postupka uzimanja iskaza maloletnog lica od strane različitih službi. Postupak “zduženog intervjua” podrazumeva da se sa maloletnim licem, obavi jedan ili po potrebi više razgovora, od strane osobe za to najbolje obučene i po unapred utvrđenoj i dogovorenoj strategiji.

Pri uzimanju iskaza od maloletnog lica posebnu pažnju treba posvetiti mestu i okolnostima ispitivanja koje ne podrazumeva isključivo postojanje specijalizovane institucije ili posebne prostorije koja je sa svojom opremom prilagođena ovom ispitivanju, već kreiranje najpristupačnijeg prostora, uz pomoć priručnih sredstava. Na tome *Zakon o maloletnicima* insistira propisujući da se maloletna lica kao svedoci mogu saslušati i u: svom stanu, drugoj prostoriji (savetovalištu, školi, ustanova za dnevni boravak, klubu mladih), odnosno u za to ovlašćenoj ustanovi-organizaciji. Najvažniji zahtev u ovom pogledu je da se uzimanje iskaza od maloletnog lica mora obavljati na mestu koje obezbeđuje privatnost i sigurnost za njega, a odgovarajuća atmosfera se može obezbediti sa nekoliko igračaka, olovaka, papira, časopisa, u zavisnosti od uzrasta, s obzirom na činjenicu da se ne može na isti način uzimati iskaz od nekoga ko ima 5, 6 ili 17 godina. Poput novog *Zakonika o krivičnom postupku* i *Zakona o maloletnicima* insistira na korišćenju tehničkih pomagala za prenos slike i zvuka i u tom smislu predviđa mogućnost da se ovako dobijen iskaz snimi i koristi tokom kasnijih faza krivičnog postupka (čl.

152. st. 4). Na taj način izbegava se višekratno ispitivanje od strane brojnih predstavnika različitih sistema i umanjuju posledice sekundarne viktimizacije po maloletno lice.

Takođe, *Zakon o maloletnicima* striktno propisuje da kada se kao svedok sasluša maloletno lice koje je usled prirode krivičnog dela, posledica ili drugih okolnosti, posebno osetljivo, odnosno nalazi se u posebno teškom duševnom stanju, zabranu vršenja suočenja između njega i okrivljenog (čl. 153. *Zakona o maloletnicima*). Radnja suočenja ne predstavlja poseban vid svedočenja, već sredstvo proveravanja datih iskaza.¹²⁰ Suočavanje, ima po definiciji izrazito konfliktni karakter i smatramo da rešenje ovog *zakona* o njegovoj zabrani kada se kao svedok sasluša maloletno lice koji je usled prirode krivičnog dela, posledica i drugih okolnosti naročito osetljivo, izuzetno značajno. Suočavanje takve žrtve sa okrivljenim bi moglo da izazove veoma teške psihičke posledice po oštećenog.¹²¹

Istim *zakonom* je propisano i da maloletno lice kao oštećeno mora imati punomoćnika od prvog saslušanja okrivljenog, a ukoliko ga nema on se postavlja iz reda advokata koji su stekli posebna znanja iz oblasti prava deteta i krivičnopravne zaštite maloletnih lica (čl. 154. *Zakona o maloletnicima*).

Poslednja odredba trećeg dela *Zakona o maloletnicima* odnosi se na hitnost ovih postupaka a u smislu zaštite

¹²⁰ Jekić, Z. (2001) *Krivično procesno pravo*, Beograd: Savremena administracija, str. 302.

¹²¹ Škulić, M. (1999) „Krivično procesni položaj dece – žrtava nasilja“, *Temida*, br. 3-4. godina 2, Beograd, str. 13-16.; Škulić, M. (2001) „Deca – žrtve seksualnog nasilja (krivičnopravni i krivičnoprocesni položaj)“, *Temida*, br. 3, godina 4, Beograd, str. 14.

maloletnih lica (čl. 157. *Zakona o maloletnicima*). Hitnost u postupcima u kojima je maloletno lice oštećeno krivičnim delom je od dvostrukog značaja. Doslednim poštovanjem ovog načela izbegava se dugotrajno izlaganje maloletnog lica posledicama sekundarne viktimizacije, odnosno izbegava se opasnost pogrešnih iskaza usled zaboravljanja koje nastaje protekom vremena, a koje je zbog specifične uzrasti maloletnog lica još više izraženo. To je posebno bitno u onim situacijama kada dolazi do ponovnog vođenja postupka.

NEZAVISNA PRAVNA REPREZENTACIJA DETETA KAO SUBJEKTA PRAVNE ZAŠTITE

Nezavisno pravno zastupanje deteta u svetlu koncepta „pravde (pravosuđa) po meri deteta”

Prilagođavanje pravosuđa da bude primerenije deci u Evropi deo je Agende Evropske unije o pravima deteta¹²² i predstavlja jedan od najvažnijih standarda u oblasti prava deteta. Uvažavanje osnovna načela „pravosuđa (pravde) po meri deteta“ podrazumeva primenu osnovnih principa (*Smernice Komiteta Ministara Saveta Evrope o pravosuđu po meri deteta – III Osnovna načela – od A. do E*):

- *Principa participacije* (Pravo je svakog deteta da bude obavešteno o svojim pravima, da mu se ukaže na odgovarajuće puteve koji su mu obezbeđeni radi

¹²² Agenda Evropske unije o pravima deteta usvojena od strane Evropske Komisije Evropske unije 52011DC0060 od 15. februara 2011. godine 52011DC0060.

pristupa pravosuđu i da bude konsultovano i saslušano u postupcima u kojima učestvuje ili koji utiču na njega. Decu treba smatrati punim nosiocima prava i tako treba postupati prema njima).

- Uvažavanje *najboljih interesa* deteta (Prilikom procene najboljih interesa dece koja su u postupak uključena ili dece na koju to utiče, važno je uzeti u obzir: njihove stavove i mišljenja; sva druga prava deteta, kao što je pravo na dostojanstvo, slobodu i ravnopravno postupanje treba u svakom trenutku da budu poštovana; svi nadležni organi vlasti treba da usvoje sveobuhvatan pristup kako bi na odgovarajući način uzeli u obzir sve interese o kojima se tu radi, uključujući psihološko i fizičko blagostanje i pravne, socijalne i ekonomske interese deteta);
- Poštovanje njihovog *dostojanstva* (Prema deci treba postupati s pažnjom, osećajno, pravično i s poštovanjem sve dok traje postupak ili rasprava o predmetu, a posebnu pažnju treba posvećivati njihovom ličnom položaju, blagostanju i konkretnim potrebama, uz puno poštovanje njihovog fizičkog i psihičkog integriteta. Na taj način treba postupati prema deci bez obzira na to kako su došla u dodir sa sudskim ili vansudskim postupkom ili kakvom drugom intervencijom, i bez obzira na njihov pravni status i svojstvo u bilo kom postupku ili predmetu. Deca ne smeju biti podvrgnuta mučenju ili nečovečnom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju;

- *Zaštita od diskriminacije* (Prava deteta treba da se obezbeđuju bez ikakve diskriminacije po bilo kom osnovu, kao što su pol, rasa, boja kože ili etničko poreklo, uzrast, jezik, veroispovest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno poreklo, socioekonomsko poreklo, status roditelja (jednog ili oba), veza s nekom nacionalnom manjinom, imovno stanje, rođenje, rodni identitet ili drugi status);
- *Vladavina prava* (Načelo vladavine prava treba da bude primenjeno na svu decu, u potpunosti, isto onako kao i na odrasle. Elementi valjanog (pravosudnog) postupka, kao što su načela zakonitosti i srazmernosti, pretpostavka nevinosti, pravo na pravično suđenje, pravo na pravni savet, pravo na pristup sudu i pravo na žalbu, treba da budu zajemčeni deci na isti način na koji su zajemčeni odraslima i ne smeju biti umanjeni ili uskraćeni pod izgovorom najboljih interesa deteta. To važi za sve sudske i vansudske i upravne postupke. Deca treba da imaju pravo pristupa odgovarajućim nezavisnim i delotvornim mehanizmima za ulaganje žalbe).

Kako bi deca imala pristup pravosuđu (pravdi) koje je istinski po meri deteta, zemlje-članice treba da im olakšaju pristup advokatu ili nekoj drugoj ustanovi ili entitetu koji je, prema unutrašnjem pravu, zadužen za odbranu prava deteta, kako bi bila zastupljena i branjena u vlastito ime kad god postoji, ili bi mogao da postoji, sukob interesa između deteta i

roditelja ili drugih strana u postupku. Navedeno predstavlja glavnu poruku *Smernice* br. 37.

Eksplicitne odredbe o ovom pravu sadržane su i u članu 4. *Evropske konvencije o ostvarivanju prava deteta*, prema kojima dete ima pravo da, lično ili posredstvom drugih lica ili tela, traži postavljanje specijalnog zastupnika u postupku koji ga se tiče, kada, prema odredbama nacionalnog prava, nosioci roditeljske odgovornosti, zbog konflikta interesa, ne mogu da zastupaju dete. Takođe, Evropska konvencija o ostvarivanju prava deteta¹²³ propisuje i sledeće: „Stranke će razmotriti mogućnost dodeljivanja deci dodatnih procesnih prava u odnosu na postupke pred sudskim organima koji ih se tiču, a pre svega [...] posebnog zastupnika, [...] advokata”.¹²⁴

U *Smernicama*¹²⁵ se opisuju i profesionalni zahtevi koji se postavljaju kada je reč o advokatima koji zastupaju decu. Posebno se ukazuje da se advokatski honorar detetovog advokata ne naplaćuje od detetovih roditelja, ni neposredno ni posredno. Takođe, preporučuje se ustanovljavanje posebnih grupa advokata koji su specijalizovani za odbranu dece i omladine, uz istovremeno poštovanje slobodnog izbora advokata od strane samog deteta.¹²⁶

¹²³ ETS br. 160.

¹²⁴ Član 5, b.

¹²⁵ Smernica br. 39.

¹²⁶ Advokat ne mora uvek da ističe šta je to što on smatra najboljim interesima deteta (što mora da čini staratelj ili javni pravobranilac), ali je dužan da utvrdi i brani detetove stavove i mišljenja, kao i kada je reč o odraslom klijentu. Advokat treba da traži informisani pristanak deteta na najbolju strategiju koju je moguće koristiti. Ako se advokat ne slaže sa

Na ovom mestu važno je ukazati i da se uloga advokata razlikuje od uloge staratelja *ad litem* budući da staratelja *ad litem* imenuje sud, a ne sam „klijent“ kao takav, tako da on treba da pomogne sudu u definisanju onoga što predstavlja najbolji interes deteta. Treba izbeći da se u jednoj istoj ličnosti spajaju funkcija advokata i staratelja *ad litem*, zbog toga što bi tu mogao iskrsnuti sukob interesa. Nadležni organ vlasti treba u izvesnim slučajevima da imenuje ili staratelja *ad litem* ili nekog drugog nezavisnog predstavnika koji će predstavljati, odnosno zastupati stavove deteta. To se može učiniti na zahtev samog deteta ili neke druge relevantne stranke.

Zastupanje prava deteta u Republici Srbiji

Zastupanje dece jedna je od važnih komponenti roditeljskog prava. Roditelji koji zajednički vrše roditeljsko pravo imaju jednako pravo da zastupaju svoju zajedničku decu i oni ovo pravo vrše zajednički i sporazumno, što uključuje mogućnost da na osnovu njihovog sporazuma radnje zastupanja u konkretnoj pravnoj stvari preduzima jedan od roditelja. Prilikom regulisanja zastupanja deteta, zakonodavac je roditeljima deteta namenio dvostruku funkciju: oni se pojavljuju kao njegovi zakonski zastupnici i kao njegovi voljni zastupnici (punomoćnici).¹²⁷

mišljenjem deteta, on treba da pokuša da ubedi dete, isto onako kao što bi činio sa svakim drugim klijentom.

¹²⁷ Roditelji ne mogu zastupati dete u onim poslovima i postupcima u pogledu kojih je isključeno zastupanje jer je predviđeno da dete izjave volje daje lično i neposredno.

Imajući navedeno u vidu, a s obzirom na ograničenu poslovnu sposobnost deteta, *Porodični zakon* u članu 72. uređuje zastupanje deteta. Pravo i dužnost da zastupaju dete imaju roditelji deteta i to u svim pravnim poslovima izvan granica poslovne i procesne sposobnosti deteta (zakonsko zastupanje). Ukoliko dete nije pod roditeljskim staranjem, država ima obavezu da obezbedi staratelja, tj. lice koje će brinuti o ličnosti, pravima deteta i njegovim pravnim interesima. U tom smislu jedna od obaveza (i jedno od ovlašćenja) staratelja jeste zastupanje deteta. Staratelj zastupa štíćenika jednako kao što roditelj zastupa dete takođe je predviđeno odredbama *Porodičnog zakona* (čl. 137 PZ). Iako zakon načelno kaže da staratelj zastupa štíćenika jednako kao roditelj dete, stav 4. istog člana uslovljava određena zastupanja staratelja prethodnom saglasnošću organa starateljstva, koja roditeljima nije potrebna. *Porodični zakon* definiše i institut privremenog staratelja (čl. 132 PZ). Privremenog staratelja postavlja organ starateljstva onda kada proceni da je to neophodno radi privremene zaštite ličnosti, prava i interesa deteta koje može biti i štíćenik i dete pod roditeljskim staranjem.

Pravila *Porodičnog zakona* kojima je regulisan položaj deteta kao subjekta porodičnih odnosa, redefinisani okviri poslovne sposobnosti deteta i njegova posebna prava, rezultat su nastojanja da se domaći propisi usklade sa savremenim međunarodnim i evropskim standardima u oblasti prava deteta, posebno sa standardima utvrđenim *Konvencijom o pravima*

deteta i *Evropskom konvencijom o ostvarivanju dečijih prava*.¹²⁸ Donošenjem *Porodičnog zakona* po prvi put su u našem zakonodavstvu prava deteta procesno operacionalizovana kroz poseban parnični postupak: „Postupak u sporu za zaštitu prava deteta i u sporu za vršenje odnosno lišenje roditeljskog prava“. Ovaj poseban pravozaštitni metod primenjuje se u parnicama za ostvarivanje i zaštitu onih prava deteta predviđenih *Porodičnim zakonom*,¹²⁹ za koja nije predviđena primena nekog drugog postupka.¹³⁰ Pravo deteta na slobodno izražavanje mišljenja priznato je i uobličeno odredbama u članu 65. *Porodičnog zakona*. Pored toga što je opštom odredbom iz stava 1. člana 65. *Porodičnog zakona* izričito predviđeno da dete koje je sposobno da formira svoje mišljenje ima pravo slobodnog izražavanja tog mišljenja, u članu 65. predviđen je čitav niz „pratećih“ prava, odnosno posebnih ovlašćenja, koja obezbeđuju da dete ostvari svoje pravo na slobodno izražavanje mišljenja: pravo deteta da blagovremeno dobije sva obaveštenja koja su mu potrebna za formiranje svog mišljenja, pravo deteta da slobodno i neposredno izrazi svoje mišljenje u svakom sudskom i upravnom postupku u kome se odlučuje o njegovim pravima, pri čemu se ovo pravo priznaje samo detetu starijem od 10 godina, pravo deteta da samo, odnosno preko nekog drugog lica ili ustanove, obratiti sudu ili organu uprave i zatražiti pomoć u ostvarivanju svog prava na slobodno izražavanje mišljenja, uz uslov da se radi o detetu starijem od 10 godina. Ovim pravima deteta korespondira

¹²⁸ Petrušić, N., Stevanović, I. (2011) *op. cit.* str. 88.

¹²⁹ Članovi od 261 do 273. *Porodičnog zakona*..

¹³⁰ Član 263. st. 2. *Porodičnog zakona*.

dužnost suda i upravnih organa, pred kojima se vode postupci koji se tiču deteta ili u kojima se odlučuje o dečijim pravima, da mišljenju deteta posvete dužnu pažnju, u skladu sa godinama i zrelošću deteta (čl. 65. st. 3. PZ - upotrebljen je izraz „mora“, karakterističan za formulisanje kogentnih normi). Konačno, zakonodavac je svima onima kojim odlučuju o pravima dece uputio instrukciju u pogledu načina utvrđivanja mišljenja deteta tako što je u članu 65. stav 6. *Porodičnog zakona* propisao da „sud i organ uprave utvrđuju mišljenje deteta u saradnji sa školskim psihologom odnosno organom starateljstva, porodičnim savetovalištem ili drugom ustanovom specijalizovanom za posredovanje u porodičnim odnosima, a u prisustvu lica koje dete samo izabere“.

Pravo deteta da dobije potrebna obaveštenja, koje je na opšti način priznato članom 65. stav 2. *Porodičnog zakona*, bliže je razrađeno samo kad je u pitanju izražavanje mišljenja deteta u sudskom i upravnom postupku. Članom 266. stav 3. *Porodičnog zakona*, propisana je dužnost suda da se stara da dete kao stranka dobije sva obaveštenja koja su mu potrebna, ako u toku postupka utvrdi da je ono sposobno da formira svoje mišljenje, osim ako oceni da bi to očigledno bilo u suprotnosti sa najboljim interesom deteta. Takođe, prema članu 267. *Porodičnog zakona* kolizijski staratelj, odn. privremeni zastupnik deteta,¹³¹ ukoliko zaključi da je dete koje

¹³¹ Kolizijski staratelj i privremeni zastupnik su zastupnici koje detetu postavlja organ starateljstva, odnosno sud kad utvrdi da između deteta i njegovog zakonskog zastupnika postoje suprotni interesi. Pravila o kolizijskom odn. privremenom zastupniku nalaze se među odredbama kojima je regulisan postupak u parnicama za zaštitu prava deteta i u

zastupa sposobno da formira svoje mišljenje, dužan je da se stara da dete dobije sva obaveštenja koja su mu potrebna, da detetu pruži sva neophodna objašnjenja koja se tiču mogućih posledica radnji koje on preduzima i da sudu prenese mišljenje deteta, ako dete nije neposredno izrazilo svoje mišljenje pred sudom. Kolizijski staratelj, odnosno privremeni zastupnik neće, međutim, vršiti zakonom propisane dužnosti koje su vezane za formiranje i izražavanje mišljenja deteta ako oceni da bi to očigledno bilo u suprotnosti sa najboljim interesom deteta, što je izričito propisano u čl. 266. i 267. PZ (*in fine*).

Položaj deteta stranke je na ovaj način zaokružen iako postoji dosta prostora za unapređenje primene u praksi. Međutim, u postojećem zakonodavnom okviru, mišljenja smo, nije dobro uređen položaj deteta kada se odlučuje o njegovim pravima, a ono nema status stranke u postupku. Takva situacija je moguća u nekoliko postupaka koji su, osim *Zakonom o parničnom postupku*, uređeni i odredbama *Porodičnog zakona*. Na ovom mestu posebno ukazujemo na:

- Parnicu radi izricanja mera protiv nasilja u porodici koju može pokrenuti član porodice prema kome je nasilje izvršeno, njegov zakonski zastupnik, javni tužilac i organ starateljstva (čl. 284. PZ). Kada parnicu u svoje ime pokreće nenasilni roditelj, dete nema položaj stranke bez obzira na to što odluka itekako ima posledice po njega.

parnicama za vršenje, odnosno lišenje roditeljskog prava (čl. 261-273. PZ), ali se ona primenjuju i u svim drugim sudskim i administrativnim postupcima u vezi sa porodičnim odnosima ako se ti postupci odnose i na prava deteta (čl. 268. PZ).

- Spor za lišenje roditeljskog prava (čl. 264) — aktivno su legitimisani za njegovo pokretanje su: dete, roditelji deteta, javni tužilac i organ starateljstva; odnosno Spor za zaštitu prava deteta koji se pokreće tužbom koju mogu podneti dete, roditelji deteta, javni tužilac i organ starateljstva u pogledu svih prava koja su detetu priznata *Porodičnim zakonom*, a nisu zaštićena nekim drugim postupkom (čl. 263. PZ). U situaciji ova dva spora dete ne mora nužno imati položaj stranke bez obzira iako se odluka odnosi na njega.

Posledica po dete u konkretnim parnicama ogleda se u nemogućnosti ulaganja žalbe na odluke suda od strane deteta kada dete nema položaj stranke, iako presuda *de facto* ima uticaja na njegov život (i prava). U navedenim slučajevima nužnog suparničarstva nema, za razliku od sporova za utvrđivanje/osporavanje očinstva i materinstva gde se predviđa nužno suparničarstvo deteta sa jednom od strana u sporu. No, postupajući organ u svakom slučaju ima obavezu da detetu omogući da iskaže svoje mišljenje.

Kao što smo već ukazali u skladu s *Konvencijom o pravima deteta*, *Porodični zakon* garantuje svakom detetu pravo da će svi upravni, sudski i drugi organi, kada odlučuju o stvarima koje se tiču deteta, uzeti u obzir i njegovo mišljenje. Međutim, detetu se može uskratiti pravo na izražavanje mišljenja ako sud ili privremeni zastupnik proceni da je izražavanje mišljenja deteta u suprotnosti sa njegovim najboljim interesom (čl. 266. i 267. PZ). Pošto nisu utvrđeni mehanizmi za kontrolu ovakve odluke i pošto

postoji mogućnost zloupotrebe, pa i do granice postpunog sprečavanja deteta na izražavanje mišljenja, uputno je da jasno je da jedino sud, kao organ koji upravlja postupkom, može da donese ovako važnu odluku i da ni privremeni ni bilo koji drugi zastupnik deteta ne može da odlučuje o tom pitanju. Naravno u navedenoj situaciji apsolutno se postavlja i neophodnost uvođenja posebnog instituta nezavisnog zastupanja prava deteta.

Inače, *Zakon o parničnom postupku* ne sadrži posebne odredbe o načinu saslušanja deteta u postupku u kojem se ono javlja kao svedok. Navedene odredbe koje definišu način uzimanja mišljenja od deteta propisane *Porodičnim zakonom* mogu se shodno primeniti ali bilo bi uputno da i *Zakon o parničnom postupku* sadrži bliže odredbe koje se konkretno odnose na ovu situaciju, a kojima bi, slično kao u krivičnoppravnom postupku, bile predviđene mere radi zaštite deteta od naknadne traumatizacije. Isto tako, kaznene odredbe koje zakon propisuje zbog neodazivanja na poziv suda odnosno zbog nepoštovanja suda trebalo bi dodatno prilagoditi međunarodnim standardima kada se izriču maloletnim svedocima. Naime, pojavljivanje deteta pred sudom u svojstvu svedoka trebalo bi predvideti samo kada se drugim dokaznim sredstvima ne mogu dokazati činjenice, njegovo ispitivanje sprovesti u prijateljskom okruženju u skladu s članom 65. *Porodičnog zakona*, a u slučaju neodazivanja na poziv suda odnosno nepoštovanja suda treba predvideti drukčije sankcije od onih za punoletna lica.

U porodičnopravnim stvarima važi istražno načelo (čl. 205. PZ), isključena je javnost (čl. 206 PZ), a sud o troškovima

odlučuje po slobodnoj proceni (čl. 207 PZ). *Porodični zakon* u članu 266. propisuje i posebne obaveze suda u pogledu načina na koji treba da obezbedi da sve odluke budu u najboljem interesu deteta i da se mišljenje deteta sasluša i uvaži. U vezi sa najboljim interesom deteta je i dužnost suda da zatraži nalaz i stručno mišljenje od organa starateljstva, porodičnog savetovališta ili druge ustanove specijalizovane za posredovanje u porodičnim odnosima pre donošenja odluke o zaštiti prava deteta ili o vršenju odnosno lišenju roditeljskog prava (čl. 270 PZ).

Upravni postupci u vezi sa porodičnim odnosima takođe su uređeni *Porodičnim zakonom*. To su postupci u vezi sa davanjem izjava vezanih za očinstvo, postupak usvojenja, postupak zasnivanja hraniteljstva i postupak stavljanja pod starateljstvo. Zakon propisuje da je postupak stavljanja pod hraniteljstvo hitan, ali propisuje i da se privremeni zaključak o obezbeđivanju smeštaja šticeniku mora doneti u roku od 24 sata od trenutka kada je organ starateljstva obavešten o postojanju potrebe za starateljem.

Na sve upravne postupke definisane *Porodičnim zakonom* shodno se primenjuju propisi kojima je uređen opšti upravni postupak.

Jedino pitanje koje se, shodno *Porodičnom zakonu*, rešava u vanparničnom postupku jeste postupak emancipacije iz člana 11. zakona, tj. postupak davanja dozvole za sklapanje braka i donošenje odluke o sticanju potpune poslovne sposobnosti lica koje je navršilo 16 godina i postalo roditelj. Zakon predviđa da se ova pitanja urede u posebnom vanparničnim postupku, a do tada

će se primenjivati postojeća rešenja *Zakona o vanparničnom postupku*.

Dužnost zakonskog zastupanja prava maloletnog lica u krivičnom postupku

Ukoliko je maloletno lice pasivni subjekat pojedinih krivičnih dela njegov položaj kao oštećenog, odnosno oštećenog koji se saslušava kao svedok je veoma specifičan. Ovaj položaj se znatno usložnjava u situacijama kada su roditelji ili jedan od roditelja učinioci zlostavljanja, zanemarivanja i iskorišćavanja maloletnog lica. U osnovi tada se postavljaju dva veoma važna pitanja:

- Ko će obavljati dužnost zakonskog zastupnika maloletnog lica?
- Kakav je odnos postupka za delimično, odnosno potpuno lišenje roditeljskog prava i krivičnog postupka?

Zakonski zastupnici maloletnog lica su, po pravilu, njegovi roditelji, a dužnost zakonskog zastupanja je jedan od osnovnih elemenata opšteg instituta staranja o detetu.¹³² Tako, na primer, roditelji ne smeju bez nadzora ostavljati dete predškolskog uzrasta (čl. 69. st. 3. PZ). Eksplicitno je

¹³² Sadržinu dužnosti i prava roditelja *Porodični zakon* određuje kao staranje o detetu (član. 68. stav 1. PZ), a pod ovim pojmom se podrazumeva: čuvanje, podizanje, vaspitavanje, obrazovanje, zastupanje, izdržavanje, te upravljanje i raspolaganje imovinom deteta (čl. 68. stav 2). Svako od ovih prava (dužnosti) zakon opisuje detaljno, određujući neke od obaveza roditelja na negativan način ili zabranjujući određene postupke.

zabranjeno roditeljima da podvrgavaju dete ponižavajućim postupcima i kaznama koje vređaju ljudsko dostojanstvo deteta. Ujedno se roditelji obavezuju da štite dete od takvih postupaka drugih ljudi (čl. 69. st. 2. PZ).

U situacijama kada roditelj učini krivično delo na štetu maloletnog lica logično je da on ne može obavljati dužnost njegovog zakonskog zastupanja.¹³³ Ova činjenica je posebno važna jer i naše krivičnoprocesno zakonodavstvo kada reguliše oblast podnošenja npr. privatne tužbe utvrđuje da za maloletno lice privatnu tužbu podnosi njegov zakonski zastupnik (maloletno lice koje je navršio šesnaest godina može i samo podneti privatnu tužbu).

Kada je u pitanju krivični postupak koji se vodi protiv jednog roditelja koji je učinilac krivičnog dela na štetu maloletnog lica, onda je logično da će drugi roditelj (ako ga maloletno lice ima) obavljati roditeljsko pravo i vršiti funkciju zakonskog zastupnika u krivičnom postupku. Naravno ostaje obaveza da se u okviru porodičnopravne zaštite od strane nadležnog javnog tužioca samostalno, a najbolje u saradnji sa predstavnikom nadležnog organa starateljstva, pokrene postupak za lišenje roditeljskog prava, odnosno podnese tužba za vršenje roditeljskog prava u smislu delimičnog lišenja roditeljskog prava u odnosu na roditelja koji je potencijalni okrivljeni ili okrivljeni, odnosno da se izrekne neka od mera zaštite od nasilja u porodici.

¹³³ Videti: Škulić, M. (1999) „Krivičnoprocesni položaj dece – žrtava nasilja“, *Temida*, br. 3-4, str. 16.

Problem je još složeniji ukoliko je drugi roditelj i sam doprineo viktimizaciji maloletnog lica, ili se ponaša neodgovorno u odnosu na njega, ali ne u takvoj meri da je time izvršio krivično delo. Smatramo da je i u takvim situacijama neophodna hitna reakcija specijalizovanog tužioca koji paralelno mora voditi istragu protiv roditelja kao usumljicenog da je učinio krivično delo na štetu maloletnog lica, odnosno inicirati neki od postupaka porodičnopravne zaštite samostalno ili u saradnji sa nadležnim organom starateljstva, protiv takođe, nesavesnog drugog roditelja. Mogućnost paralelne krivičnopravne i porodičnopravne zaštite, zahteva izuzetnu saradnju i sinhronizovano delovanje ova dva dela pravnog sistema, jer su moguće posledice sekundarne viktimizacije po maloletno lice ovde još složenije. Posebno ukazujemo na neophodnost saradnje organa starateljstva, organa unutrašnjih poslova i specijalizovanog tužioca u takvim situacijama. Ovo iz razloga jer organ starateljstva ima ovlašćenja generalnog nadzora nad vršenjem roditeljskog prava i u tom smislu *Porodičnim zakonom* je propisano njegovo pravo i obaveza da preduzme sve mere pravne zaštite kada je ugrožen interes maloletnog lica. Institut generalnog nadzora nad vršenjem roditeljskog prava predstavlja pravni standard koji je definisan: potrebom za zaštitom ličnosti i prava deteta i odgovarajućom merom zaštite. Reagovanje centra za socijalni rad, u svakom konkretnom slučaju biće uslovljeno povredom standarda roditeljske odgovornosti.

U vezi sa tim nadležnost ovog organa obuhvata: *preventivni* (organ starateljstva je ovlašćen i obavezan da donosi odluke kojima omogućava roditeljima vršenje roditeljskog prava u svim

situacijama koje su mu zakonom stavljene u nadležnost, a roditelji mogu da se obrate ovom organu kad god imaju problem i da zatraže njegovu asistenciju u prevazilaženju problema - član 79. PZ) i *korektivni nadzor* nad vršenjem roditeljskog prava (mere koje organ starateljstva preduzima vršeci korektivni nadzor kreću se od: upozorenja, preko upućivanja roditelja u porodično savetovalište ili ustanovu specijalizovanu za posredovanje u porodičnim odnosima, zahteva da se položi račun o raspolaganju imovinom deteta, privremenog obustavljanja prava roditelja na vršenje roditeljskog prava postavljanjem privremenog staratelja i donošenjem odluke o privremenom izmeštanju deteta u drugu srodničku ili hraniteljsku porodicu, odnosno odgovarajuću ustanovu. Korektivni nadzor nad vršenjem roditeljskog prava takođe podrazumeva pokretanje sudskih postupaka vezanih za vršenje roditeljskog prava: podnošenje tužbe za vršenje, odnosno lišenje roditeljskog prava, odnosno za određivanje mera zaštite od nasilja u porodici – član 80. *Porodičnog zakona*).

Odluke kojima se roditelj lišava roditeljskog prava može doneti samo sud. *Porodični zakon* propisuje razloge zbog kojih sud može doneti odluku o lišenju roditeljskog prava. Ovi razlozi su podeljeni u 2 grupe u zavisnosti od stepena povrede. Tako će sud doneti odluku o potpunom lišenju roditeljskog prava kada roditelj zlorabljiva pravo ili grubo zanemaruje sadržine roditeljskog prava (čl. 81. st. 1. PZ). Roditelju nakon donošenja takve sudske odluke ostaje samo obaveza izdržavanja deteta (čl. 81. st. 4. PZ). Roditelj će delimično biti lišen svog prava ukoliko nesavesno vrši prava i dužnosti iz sadržine roditeljskog prava

(čl. 82. st. 1. PZ). U ovom slučaju sud će lišiti roditelja nekog od prava iz korpusa roditeljskih prava i dužnosti, a koje je nesavesno obavljao. Sud je ovlašćen da uz odluku o lišenju roditeljskog prava izrekne i neku od zakonom predviđenih mera zaštite deteta od nasilja u porodici (čl. 81. st. 5. i čl. 82. st. 5. PZ). Roditeljima se može vratiti roditeljsko pravo kada prestanu razlozi zbog kojih je bio lišen roditeljskog prava (čl. 83. PZ). Kao što smo ukazali prema *Porodičnom zakonu* moguće je pokrenuti i parnični postupak za zaštitu od nasilja u porodici i izreći mere građansko pravne zaštite od nasilja u porodici. Ove mere su taksativno nabrojane:

- izdavanje naloga za iseljenje iz porodičnog stana ili kuće, bez obzira na pravo svojine, odnosno zakupa nepokretnosti;
- izdavanje naloga za useljenje u porodični stan ili kuću, bez obzira na pravo svojine, odnosno zakupa nepokretnosti;
- zabrana približavanja članu porodice na određenoj udaljenosti;
- zabrana pristupa u prostor oko mesta stanovanja ili mesta rada člana porodice;
- zabrana daljeg uznemiravanja člana porodice.

Protiv člana porodice koji vrši nasilje nad detetom parnični sud može odrediti jednu ili više mera zaštite od nasilja u porodici čije je trajanje ograničeno. U ovom trenutku podataka o primeni merama zaštite od nasilja u porodici nema, s obzirom na to da se radi o novom institutu. Inače, postupci u

kojima se izriču mere zaštite deteta od nasilja u porodici su hitni ali, *Porodični zakon* ne sadrži posebne odredbe koje bi regulisale izvršenje tih odluka. Tako, kada sud donese, na primer, odluku da se nasilni roditelj iseli iz stana, ukoliko on to ne uradi dobrovoljno, ova odluka bi se morala sprovesti po opštim odredbama izvršnog postupka koji je spor, komplikovan, formalizovan i ne pruža blagovremenu zaštitu.

Međutim, od početka primene *Zakona o maloletnicima* kao zahtev krivičnog pravosuđa u Srbiji da maloletno lice kao oštećeni mora imati punomoćnika od prvog saslušanja okrivljenog, a u slučaju da ga nema ono se postavlja iz reda advokata koji su stekli posebna znanja iz oblasti prava deteta i krivičnopravne zaštite maloletnih lica (čl. 154). Navedenu odredbu smatramo izuzetno značajnom i ona može da doprinese boljoj sinhronizaciji krivičnopravne i porodičnopravne zaštite maloletnih lica.¹³⁴ Posebno iz razloga jer i novi *Porodični zakon* po prvi put govori o potrebi specijalizacije koja je bliže regulisana posebnim *Pravilnikom o programu i načinu sticanja posebnih znanja iz oblasti prava deteta sudija koji sude u postupcima u vezi sa porodičnim odnosima*, donetim od strane Vlade Republike

¹³⁴ Formulacija „da maloletno lice kao oštećeni mora imati punomoćnika od prvog saslušanja okrivljenog“ sadržana u članu 154. stav 1. *Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* stvorila je u praksi sudova određenu nedoumicu u smislu: “Šta se podrazumeva pod zakonskom formulacijom *od prvog saslušanja okrivljenog*”? Da li je to trenutak kada je *prvo saslušanje okrivljenog* okončano ili je to trenutak njegovog otpočinjanja. Ovo iz razloga jer jezičko tumačenje zakonske formulacije dopušta i jedno i drugo. Mišljenja smo da je intencija zakonodavca bila usmerena ka drugom rešenju i da neminovno mora da pretrpi usaglašavanja sa novim *Zakonikom o krivičnom postupku*.

Srbije.¹³⁵ Tako od 1. jula 2006. godine postupke u vezi sa porodičnim odnosima sude specijalizovane sudije, odnosno specijalizovana veća.¹³⁶

Mesto i uloga organa starateljstva u krivičnom postupku za krivična dela na štetu maloletnih lica

Uloga organa starateljstva u krivičnoprocesnom sistemu zaštite maloletnih lica oštećenih ostvaruje se preko sledećih aktivnosti:

- saradnji sa policijom u procesu otkrivanja krivičnih dela na štetu maloletnih lica;¹³⁷

¹³⁵ *Pravilnikom o programu i načinu sticanja posebnih znanja iz oblasti prava deteta sudija koji sude u postupcima u vezi sa porodičnim odnosima*, „Službeni glasnik RS“, br. 44/2006.

¹³⁶ Kad su u pitanju sudije i sudije porotnici koje postupaju u porodičnopravnim predmetima, prema članu 203. *Porodičnog zakona* predviđena je posebna edukacija iz oblasti prava deteta za sudije profesionalce, a za sudije porotnike predviđeno je da treba da budu izabrani iz redova stručnih lica koja imaju iskustvo u radu sa decom.

¹³⁷ Posebna saradnja policije i centara za socijalni rad neophodna je u slučajevima kada su život i zdravlje maloletnog lica neposredno ugrožen ili ako postoji razuman povod da se veruje da će nepreduzimanjem hitnih mera zaštite život ili zdravlje deteta biti ozbiljno ugroženi. U takvim slučajevima govorimo o potrebi *neodložne intervencije*. *Neodložna intervencija* može biti neophodna već prilikom prve prijave napada na fizički, psihički ili seksualni integritet, ili u bilo kojoj fazi rada sa maloletnim licem i porodicom kada centar za socijalni rad dođe do saznanja o neposrednoj opasnosti po njegov život i zdravlje. *Neodložna intervencija* se preduzima ukoliko je potrebno da se u kratkom roku obezbedi zaštita fizičkog, seksualnog i psihičkog integriteta maloletnog lica. Centar za socijalni rad je kao nadležni organ ovlašćen da u svakom trenutku, u najkraćem mogućem roku, preduzme ovu intervenciju (*Opšti protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemariivanja*, usvojen od strane Vlade Republike Srbije, 25. avgusta 2005. godine, br. 011-5196/2005).

- podnošenju krivične prijave nadležnom tužilaštvu;
- saradnji sa policijom i tužilaštvom u procesu prikupljanja podataka o izvršenom delu, posebno u ulozi stručnjaka koji pružaju asistenciju pri ispitivanju maloletnog lica oštećenog;
- davanju stručnog mišljenja sudu o posledicama krivičnog dela po maloletno lice (socijalno-psihološke ekspertize).

Stručno mišljenje centar za socijalni rad dostavlja sudu u formi pisanog izveštaja i treba da odgovori pre svega na pitanja:

- koja se odnose na socijalni status maloletnog lica;
- posledice zlostavljanja, zanemarivanja i iskorišćavanja;
- i da li je maloletno lice sposobno da svedoči (pitanja vezana za verodostojnost i celishodnost iskaza).

Stručna lica centra za socijalni rad mogu se u krivičnom postupku pojaviti i u ulozi svedoka, odnosno veštaka.¹³⁸ U slučajevima krivičnih dela u kojima je maloletno lice oštećeno, nadležni organ može zahtevati od centra za socijalni rad mišljenje o posledicama izvršenog krivičnog dela po maloletno lice uključujući i ekspertizu stanja maloletnog lica u smislu njegove sposobnosti da svedoči.¹³⁹

¹³⁸ U sličnom položaju pored predstavnika sistema socijalne zaštite mogu se pojaviti i lekari i drugi zdravstveni radnici, odnosno zaposleni u obrazovnom sistemu. Videti: Obretković, M. (2000) „Pravo na zaštitu od zlostavljanja i zanemarivanja“, u: Cucić, V. (ur.) *Prava deteta i zdravlje*, Beograd: Jugoslovenski centar za prava deteta, str. 73-83.

¹³⁹ Pejaković, L.J., Simović, I., Stevanović, I. (2004) „Uloga pojedinih sistema u zaštiti dece od zlostavljanja“ u: Obretković, M., Pejaković, L.J. (ur.) *Zaštita*

U teoriji i praksi postoji dilema da li je svedočenje predstavnika centra za socijalni rad o činjenicama za koje su saznali vršeći svoju profesionalnu delatnost u sukobu sa obavezom čuvanja profesionalne tajne. Preovlađuje shvatanje da obaveza prijavljivanja proističe iz profesionalne etike i propisa koji regulišu odgovarajuću delatnost. Trenutno važeći *Zakonik o krivičnom postupku* ne utvrđuje izričito da su ova lica isključena kao svedoci. Ovo pitanje se postavlja za lekare, psihologe ali je na isti način relevantno i za sve stručnjake koji rade u određenim ustanovama, odnosno stručnjake organa starateljstva. Profesionalna tajna je u našem pravu zaštićena propisima koji regulišu načini obavljanja pojedinih delatnosti. *Krivični zakonik* takođe štiti profesionalnu tajnu tako što propisuje krivično delo „neovlašćenog otkrivanja tajne”, ali sa druge strane stručnjak se oslobađa odgovornosti ako „tajnu” otkrije u cilju zaštite interesa maloletnog lica, koji je pretežniji od interesa čuvanja tajne (čl. 141. st. 2. KZ). Preciznije rečeno stručnjak se oslobađa odgovornosti¹⁴⁰ ako je njegovo svedočenje u opštem interesu ili interesu nekog drugog lica čiji je interes „pretežniji od interesa čuvanja službene tajne”, odnosno u situacijama kada ih onaj u čijem je interesu ustanovljena obaveza

deteta od zlostavljanja (priručnik za centre za socijalni rad i druge službe u lokalnoj zajednici) – drugo dopunjeno izdanje, Beograd: Centar za prava deteta, str. 7-21.

¹⁴⁰ *Krivični zakonik* oslobađa odgovornosti svakog onog ko iznosi određene činjenice u okviru vršenja službe, pri odbrani nekog prava ili zaštiti opravdanog interesa, i to pod uslovom da dokaže istinitost svoje tvrdnje ili da dokaže da je imao osnovne razloge da u to poveruje. Pravni imunitet i stručnjaka centra za socijalni rad je obezbeđen pod sledećim pretpostavkama: da je obaveštenje o zlostavljanju dato u vršenju profesionalne obaveze, da je dato u cilju zaštite najboljeg interesa deteta i da je moguće dokazati istinitost navedenih činjenica ili osnovanost sumnje.

čuvanja tajne oslobodio od nje.¹⁴¹ Istovremeno *Krivičnim zakonikom* je propisano i delo: *neprijavljivanje krivičnog dela i učinioca* kojim je između ostalog inkriminisano neprijavljivanje krivičnog dela i učinioca od strane službenog lica koje svesno propusti da prijavi krivično delo za koje je saznalo u vršenju svoje dužnosti, ako se za to delo po zakonu može izreći pet godina zatvora ili teža kazna (čl. 332. st. 2. KZ).

Međutim, mišljenja smo, da navedene odredbe ne isključuju potrebu preispitivanja procesnog položaja i predstavnika centara za socijalni rad kao službenih lica u smislu preciznijeg utvrđivanja njihovih obaveza. Novi *Zakonik o krivičnom postupku* propisuje obavezu prijavljivanja za sva krivična dela koja se gone po službenoj dužnosti. „Državni i drugi organi, pravna i fizička lica, prijavljuju krivična dela za koja se goni po službenoj dužnosti, o kojima su obavesteni, ili za njih saznaju na drugi način, pod uslovima predviđenim zakonom ili drugim propisom“ izričito je navedeno u članu 280. stav 1. *Zakonika*. Mišljenja smo da je na ovaj način zakonodavac želeo da pojača obavezu i dužnost prijavljivanja svih krivičnih dela koja se gone po službenoj dužnosti uz primarni uslov da su navedeni stekli saznanje o učinjenom delu i postojanje prisustva osnova sumnje. Pravo i dužnost svih dečijih, zdravstvenih i obrazovnih ustanova, ustanova socijalne zaštite, pravosudnih i drugih državnih organa, udruženja i građana proističe i iz *Porodičnog zakona* (čl. 263. st.

¹⁴¹ Videti: Obretković, M. (2001) „Multidisciplinarni pristup zlostavljanju dece“, u: Srna, J. (ur.) *Od grupe do tima (multidisciplinarno usavršavanje stručnjaka u sistemu socijalne zaštite dece od zlostavljanja i zanemarivanja*, Beograd: Centar za brak i porodicu & IP „Žarko Albulj“, str. 95-96.

3. PZ) u smislu njihove obaveze da obaveste javnog tužioca ili organ starateljstva o razlozima za zaštitu prava deteta.

Da bi odgovorili ovako visoko postavljenim zahtevima centri za socijalni rad se moraju u potpunosti transformisati i obezbediti kontinuiranu specijalizaciju svojih ovlašćenih predstavnika, odnosno obezbediti dostupnost svojim korisnicima i celokupnom sistemu zaštite maloletnih lica punih 24 časa. Navedeno je predviđeno i odredbama *Zakona o socijalnoj zaštiti*¹⁴² i odgovarajućom pratećom podzakonskom regulativom. Međutim, ono što predstavlja neophodnost jeste preispitivanje samog koncepta organa starateljstva u okviru centra za socijalni rad i u tom smislu izmena i dopuna *Porodičnog zakona*.

¹⁴² *Zakon o socijalnoj zaštiti*, „Službeni glasnik RS“ br. 24/11.

ZAKLJUČAK

Celoviti sistem zaštite maloletnih lica od napada na njihov psihički, fizički i seksualni integritet, pa i sistem krivičnopravne zaštite, mora da bude zasnovan na multidisciplinarnom i intersektorskom pristupu, te potrebi kontinuiranog edukativnog procesa svih subjekata ovlašćenih u procesu krivičnopravne zaštite maloletnih lica. Ovo ističemo imajući u vidu da u svim modernim i složenim sistemima za zaštitu ovih lica centralno mesto pripada pravnom sistemu. Danas krivično pravo obezbeđuje osnovnu zaštitu maloletnih lica od ponašanja i postupaka koji ugrožavaju i/ili povređuju njihov život, zdravlje, polnu slobodu, ličnost i vaspitanje. Obim, domašaj i način delovanja krivičnopravne zaštite, razlikuje se od nivoa i sadržaja te zaštite. Ključna uloga prava, naročito krivičnog prava u složenom sistemu društvenih intervencija, proističe iz toga što ono definiše oblike ponašanja koji narušavaju standarde odnosa prema maloletnom licu i izražava stepen „društvene (ne)tolerancije“ na pojedine oblike ponašanja. Posmatrano iz ugla krivičnog prava, *Krivični zakonik* određuje uslove ili situacije koji

opravdavaju određeni tip krivičnopravne reakcije, odnosno ponašanje koje povlači određenu krivičnu sankciju. Naravno krivičnopravni sistem, kao što je već istaknuto, u složenim sistemima deluje u sadejstvu s ostalim delovima pravnog sistema i tu, pre svega, imamo u vidu sistem porodičnopravne zaštite, odnosno povezano sa drugim institucionalnim sistemima kao što su: sistem socijalne zaštite, zdravstvo, obrazovanje, kao i s aktivnostima pojedinih vaninstitucionalnih činioca kao što su: nevladine organizacije i profesionalna udruženja. Svako od navedenih delova sistema, tj. institucija ima svoje mesto i nosi svoj deo odgovornosti za jedinstveno funkcionisanje procesa pravne zaštite maloletnih lica.

Mesto krivičnopravne zaštite i njene moći u sistemu pravne zaštite jedne zemlje je izuzetno značajno. Imajući navedeno u vidu, mišljenja smo i na tome smo u radu insistirali, da presudnu ulogu prilikom određivanja legitimnih granica krivičnopravne zaštite maloletnih lica ima njen cilj, odnosno ono čemu se želi pružiti zaštita. Na taj način u prvi plan postavlja se maloletno lice a krivičnopravna zaštita javlja se kao nezaobilazni deo pravne zaštite ovih lica od postupka koji najteže ugrožavaju temeljne društvene vrednosti i koji najdublje povređuju dobra maloletnih lica. Osnovni *ratio legis* ovakvog shvatanja temelji se na društvenoj potrebi pojačane i efikasne reakcije kada su povređena ili ugrožena lica najmlađih starosnih kategorija. Sa druge strane, maloletna lica su u mnogim situacijama više ugrožena nego punoletna lica, što predstavlja konkretni razlog njihove pojačane krivičnopravne zaštite. Pored toga, ovaj zahtev proizilazi i iz preuzetih međunarodnih

obaveza, ratifikovanih međunarodnih konvencija i protokola, koji pred države postavljaju obavezu ustanovljavanja pojačane krivičnopravne zaštite maloletnih lica.

Kada govorimo o sistemu krivičnopravne zaštite, kao jednom od segmenata pravne reakcije na nasilje nad maloletnim licima, osnovna tvrdnja, koja je odredila i predmet i cilj ovoga rada da su poslednje izmene krivičnog zakonodavstva u Republici Srbiji, a koje se odnose na krivičnopravnu zaštitu maloletnih lica nesumnjivo značajan korak u pravcu usvajanja savremenih koncepcija ali po našem mišljenju ne i dovoljan. U tom smislu mišljenja smo da treba dalje istrajati, prevashodno, na obezbeđivanju uslova za punu implementaciju zakonskih odredaba. Tu pre svega imamo na umu odredbe *Zakona o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, odnosno odredbe novog *Zakonika o krivičnom postupku*. Takođe, mišljenja smo da treba podržati *Izmene i dopune Zakona o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, čija je izrada u toku, jer one sa jedne strane treba da doprinesu usklađivanju u ovoj materiji trećeg dela *zakona* s odredbama novog *Zakonika o krivičnom postupku*, odnosno ograničenju primene nekih instituta opšteg procesnog prava. Navedeno iz razloga jer su neka od pomenutih rešenja propisana *Zakonikom o krivičnom postupku* o kojima smo pisali, poput predviđenog unakrsnog ispitivanja, sa mogućnošću postavljanja sugestibilnih pitanja, mišljenja smo, u potpunoj suprotnosti sa osnovnim zahtevom da se obezbedi zaštita maloletnih lica oštećenih od posledice

sekundarne viktimizacije u krivičnom postupku, odnosno obezbedi zaštita njihovog pravnog subjektiviteta.

U navedenoj oblasti pred Republikom Srbijom nalaze se još brojni važni koraci vezani i za unapređenja prava maloletnog lica da se njegov glas čuje i njegovo mišljenje uzme u obzir u svim postupcima koji ga se tiču, uključujući i krivični postupak. Usvajanjem koncepta o nezavisnom pravnom zastupanju prava deteta na nivou zakonske regulative i preko neposredne primene u praksi obezbediće se utvrđivanje mišljenja deteta i njegovo prezentovanje i zastupanja pred sudom. Navedeno predstavlja jednu od važnih karika ka uspostavljanju „pravosuđa po meri deteta“ koje podrazumeva pravosuđe prilagođeno na način da bude primerenije detetu i efikasne postupke dostupne deci uz obezbeđenje neophodne nezavisne pravne reprezentacije. Na ovaj način se omogućava deci da, kada dođu u kontakt sa pravosudnim i upravnim sistemom, budu u mogućnosti da na adekvatan način zaštite svoja prava i interese. Usvajanje i dosledna implementacija navedenog koncepta biće od velikog značaja i u procesu pridruživanja Republike Srbije Evropskoj uniji vezano za Poglavlje 23 i 24.

Neophodnost dosledne primene celovitog modela zaštite maloletnih lica, uz napomenu da efikasnost krivičnopravne zaštite u takvom modelu treba posmatrati isključivo u skladu sa njenim realnim mogućnostima i u sadejstvo sa drugim delovima pravnog sistema, odnosno povezano sa drugim institucionalnim sistemima zaštite, takođe predstavlja jedan od prioriteta. Navedeno podrazumeva razvoj mehanizma i infrastrukture, drugim rečima mreža službi i usluga koje treba da omogućće

ostvarivanje donetih propisa u praksi. Takođe, neujednačenost znanja i veština stručnjaka u raznim sektorima, nedovoljna koordinacija među postojećim službama kao i njihova neujednačena teritorijalna raspoređenost moraju se prevazilaziti, odnosno uspostavljati i u tom smislu nameće se potreba sistematskog planiranja razvoja službi i obuke kadrova da bi se ovakve neravnopravnosti u dostupnosti i kvalitetu zaštite od nasilja izbegle.

LITERATURA

1. Barclay, G. C. (1995) *The Criminal Justice System in England and Wales*, London: Home Office
2. Bavcon, Lj., Šelih, A. (1987) *Kaznensko pravo*. Ljubljana: Splošni del
3. Bejatović, S., Škulić, M., Ilić, G. (ur.) (2013) *Priručnik za primenu Zakonika o krivičnom postupku*, Beograd: Udruženje javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca Srbije
4. Bentham, J. (1996) *An Introduction to the principles of morals and legislation*, Edited by Burns, J. H., Hart, H. L. A., Oxford: University Press.
5. Brienen, M. E. I., Hoegen, E. H. (2000) *Victims of Crime in 22 European Criminal Justice Systems*, Nijmegen: WLP
6. Campabell, T. D. (1995) „The Rights of the Minor: as Person, as Child, as Juvenile, as Future Adult“, in:

- Alston, P., Parker, S., Seymour, J. (ed.) *Children, Rights, and the Law*, Oxford: Clarendon press, First published 1992, reprinted with corrections 1993, 1995
7. Coady, M. M., Coady, C. A. J. (1995) „There Ought to be a Law Against it: Reflections on Child Abuse, Morality and Law“ in: Alston, P., Parker, S., Seymour, J. (ed.) *Children, Rights, and the Law*, Oxford: Clarendon press, First published 1992, reprinted with corrections 1993, 1995, pp. 128-139
 8. David, A. (1993) *Children Rights and Childhood*, London-New York: Routledge
 9. Doek, J. E. (1991) „Management of child abuse and neglect at International Level: Trends and Perspectives“, *Child Abuse and Neglect*, Vol 15, No. 1
 10. Freeman, M. D. A. (1983) *The Rights and Wrongs of Children*, London: Frances Pinter
 11. Gil, D. G. (1971) „Violence against children“, *Journal of Marriage and Family*, 33/4
 12. Hirjan, F., Singer, M. (1978) *Maloljetnici u krivičnom pravu (materijalno pravni i procesni položaj maloljetnih učinilaca krivičnih djela – krivičnopravna zaštita maloljetnika – kriminalna politika)*, Zagreb: Informator
 13. Hirjan, F., Singer, M. (1987) *Maloljetnici u krivičnom pravu*, drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje, Zagreb: Globus

14. Hirjan, F., Singer, M. (1998) *Komentar zakona o sudovima za mladež i kaznenih djela na štetu djece i maloljetnika*, Zagreb: Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Hrvatske (Policajska akademija)
15. Janjić-Komar, M. (1981) *Pravo deteta na život i zdravlje*, doktorska disertacija, Beograd: Pravni fakultet u Beogradu
16. Jekić, Z. (2001) *Krivično procesno pravo*, Beograd: Savremena administracija
17. Joaquin, M. C. (1998) *Spain: Criminal Justice System in Europe and North America*, Finland: European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the UN
18. Mason, M. A. (1994) *From Father's Property to Children's Rights – The History of Child Custody in the USA*, New York: Columbia University Press
19. Milivojević, S. (2003) „Odgovor savremenih pravnih sistema na nasilje u porodici – uporednopravna analiza rešenja nekih evropskih zemalja i države Njujork, SAD“, *Temida*, br. 2, godina 6.
20. Myers, J. (1996) „A Decade of International Reform to Accomodate Child Witnesses“, in: Bottoms, B. L., Goodman, G. S. (ed.) *International Perspectives on Child Abuse and Children's Testimony*, London: Sage Publications, str. 224-234

21. Nikolić-Ristanović, V. (2003) „Podrška žrtvama i sprečavanje sekundarne viktimizacije: savremena rešenja i praksa“, *Temida*, br. 1
22. Nikolić-Ristanović, V. (1984) *Uticao žrtve na pojavu kriminaliteta*, Beograd: Savremena administracija
23. Obretković, M., Mršević, Z. (1996) „Međunarodnopravna zaštita dece od nasilja i zloupotrebe“, u: Janjić-Komar, M., Obretković, M., *Prava deteta – prava čoveka*, Beograd: Dosije & Udruženje pravnik Srbije za socijalno pravo
24. Obretković, M. (1996) „Detinjstvo i prava deteta – evolucija koncepta“, u: Janjić-Komar, M., Obretković, M., *Prava deteta – prava čoveka*, Beograd: Dosije & Udruženje pravnik Srbije za socijalno pravo
25. Obretković, M. (1998) „Nasilje u porodici i prava deteta na zaštitu“, *Temida*, godina 1, br. 4
26. Obretković, M. (1999) „Multidisciplinarni model zaštite dece – žrtava nasilja“, *Temida*, br. 3-4, godina 2
27. Obretković, M. (2000) „Pravo na zaštitu od zlostavljanja i zanemarivanja“, u: Cucić, V. (ur.) *Prava deteta i zdravlje*, Beograd: Jugoslovenski centar za prava deteta
28. Obretković, M. (2001) „Multidisciplinarni pristup zlostavljanju dece“, u: Srna, J. (ur.) *Od grupe do tima (multidisciplinarno usavršavanje stručnjaka u sistemu socijalne zaštite dece od zlostavljanja i zanemarivanja*, Beograd: Centar za brak i porodicu & IP „Žarko Albulj“, str. 89-96

29. Ostendorf, H. (1998) *Das Jugendstrafverfahren – Eine Einführung in die Praxis*, Köln, Berlin, Bonn, Munchen: Carl Heymans Verlag KG, S. 10
30. Pinheiro, P. S. (2006) *World Report on Violence against Children*, published by the United Nations Secretary – general's Study on Violence against Children, Geneva: ATAR Roto Presse SA
31. Pejaković, L.J., Simović, I., Stevanović, I. (2004) "Uloga pojedinih sistema u zaštiti dece od zlostavljanja" u: Obretković, M., Pejaković, L.J. (ur.) *Zaštita deteta od zlostavljanja* (priručnik za centre za socijalni rad i druge službe u lokalnoj zajednici) – drugo dopunjeno izdanje, Beograd: Centar za prava deteta
32. Petrušić, N. (2002) „Procesni položaj deteta u postupku porodičnopravne zaštite od nasilja u porodici”, u: Konstantinović Vilić, S., Petrušić, N., Žunić, N. (ur.) *Pravom protiv nasilja u porodici*, Niš: „ŽIC”
33. Petrušić, N., Stevanović, I. (2011) „Pravna zaštita dece u Srbiji i međunarodni standardi”, u: Nikolić-Ristanović, V., Čopić, S., (ur.) *Pravo žrtava i EU (izazovi pružanja pomoći žrtvama)*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije & Prometej
34. Pipe, M. E., Henaghan, M. (1996) „Accommodating children's testimony: legal reforms in New Zealand“, *Criminal Justice and Behavior*, no. 23/2, pp. 377-380

35. Reeves, H. (2000) „Novi pravci promena u vezi sa brigom za žrtve - svedoke i njihovom zaštitom u Ujedinjenom Kraljevstvu”, *Temida*, br. 3-4, godina
36. Saywitz, K. Goodman, G. (1996) „Interviewing Children in and out of Court“, in: Briere, J. et all (ed.) *The APSAC Handbook on Child Maltreatment*, London: Sage Publications, pp. 298-314
37. Schene, P. (1996) „Child Abuse and Neglect Policy”, in: Briere, J. (ed.) et all. *The APSAC Handbook on Child Maltreatment*, Thousand Oaks – London, Sage Publications, pp. 385-396
38. Simović, I. (2004) „Krivičnopravna zaštita maloletnih lica“, u: Obretković, M., Pejaković, LJ. (ur.) (2004) *Zaštita deteta od zlostavljanja* (priručnik za centre za socijalni rad i druge službe u lokalnoj zajednici) – drugo dopunjeno izdanje, Beograd: Centar za prava deteta
39. Srna, J. (2004) „Forenzički intervju sa detetom“, u: Milosavljević. M. (ur.) i ostali, *Zlostavljanje i zanemarivanje dece*, Beograd: Socijalno humanitarno udruženje – „Sačuvajmo decu“, str. 19-26
40. Stevanović, I. (2001) „Uloga policije u obezbeđivanju zaštite zlostavljane i zanemarivane dece“, u: Srna, J. (ur.) i dr. *Od grupe do tima (multidisciplinarno usavršavanje stručnjaka u sistemu socijalne zaštite dece od zlostavljanja i zanemarivanja*, Beograd: Centar za brak i porodicu & IP „Žarko Albulj, str. 310-318.

41. Stevanović, I. (2005) „Krivičnopravni položaj dece – žrtava zlostavljanja i zanemarivanja: reforma krivičnog zakonodavstva u Republici Srbiji“, *Pravni život*, br. 9/2005, godina, str. 1057-1076
42. Stevanovic, I. (2006) "Combining juvenile justice with family law reform in Serbia", in: Jensen, L. E., Jepsen, J. (ed.) *Juvenile Law Violators, Human Rights, and the development of New Juvenile Justice Systems*, The Onati International Institute for the Sociology of Law: Oxford, OX1 2JW (hart publishing), str. 391-405.
43. Stevanović, I. (2012) „Granice i mogućnosti krivičnopravne zaštite maloletnih lica“, *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, br. 1, godina XXXI, str. 69-83
44. Stevanović, I., Vujović, R. (2013) „Uloga pravnog sistema u zaštiti deteta od zlostavljanja i zanemarivanja“ (VIII Poglavlje), u: Išpanović-Radojković, V. (ur.) *Zaštita deteta od zlostavljanja i zanemarivanja Primena Opšteg protokola*, Beograd: Centar za prava deteta, str. 142-160
45. Stevanović, I. (2014) *Deca koja čekaju*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
46. Stojanović, Z. (1987) *Granice, mogućnosti i legitimnost krivičnopravne zaštite*, Beograd
47. Stojanović, Z. (2005) „Pravno-filozofske koncepcije u Predlogu Krivičnog zakonika Republike Srbije i Krivičnom zakoniku Crne Gore, u: Radovanović, D. (ur.),

Kazneno zakonodavstvo: progresivna ili regresivna rešenja, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja & Viša škola unutrašnjih poslova

48. Stojanović, Z. (2006) *Komentar Krivičnog zakonika*, Beograd: Službeni glasnik
49. Roksin, K. (1998) „Da li krivično pravo ima budućnost”, *Jugoslovenska revija za krivično pravo i kriminologiju*, vol. 36, br. 3, str. 3-18
50. Vidović, O. (2004) „Dijagnostički intervju sa adolescentima koji su preživeli zloupotrebu“, u: Milosavljević. M. (ur.) *Zlostavljanje i zanemarivanje dece*, Beograd: Socijalno humanitarno udruženje – „Sačuvajmo decu“, str. 27-32
51. Vučković-Šahović, N. (2000) *Prava deteta i međunarodno pravo*, Beograd: Jugoslovenski centar za prava deteta
52. Vučković-Šahović, N. (2006) *Eksploatacija dece s posebnim osvrtom na Fakultativni Protokol uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečijoj prostituciji i dečijoj pornografiji*. Beograd: Centar za prava deteta & Save the Children UK – kancelarija u Beogradu.
53. Vučković Šahović, N., Doek, E. J., Zermatten, J. (2012) *The Rights of the Child in International Law*, Berne: Stampfil Publications Ltd
54. Škulić, M. (1999) „Krivično procesni položaj dece – žrtava nasilja“, *Temida*, br. 3-4, godina 2.

55. Škulić, M. (1999) „Krivično procesni položaj dece – žrtava nasilja“, *Temida*, br. 3-4. godina 2.
56. Škulić, M. (2001) „Deca – žrtve seksualnog nasilja (krivičnopravni i krivičnoprocesni položaj)“, *Temida*, br. 3, godina 4.
57. Škulić, M. (2003) *Maloletnici kao učinioci i kao žrtve krivičnih dela*, Beograd: „DOSIJE“
58. Škulić, M. (2011) *Maloletničko krivično pravo*, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu & „Službeni glasnik“
59. Šugman, K. G., Jager, M., Peršak, N., Filipčić, K. (2004) *Slovenia: Criminal Justice Sistem in Europe and North America*, Finland: European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the UN
60. Šveadas, G. (2000) *Lithuania: Criminal Justice Sistem in Europe and North America*, Finland: European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the UN
61. Yamamoto, M. I. (1996) *Canada: Criminal Justice Sistem in Europe and North America*, Finland: European institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the UN
62. Žegarac, N. (2004) „Operacionalne definicije zlostavljanja“, u: Obretković, M., Pejaković, LJ. (ur.) *Zaštita deteta od zlostavljanja* (priručnik za centre za socijalni rad i druge

službe u lokalnoj zajednici) – drugo dopunjeno izdanje,
Beograd: Centar za prava deteta, str. 32-40

63. Žegarac, N. (2004) *Deca koja čekaju: izazovi i trendovi profesionalne prakse u zaštiti dece od zlostavljanja*, Beograd: Centar za prava deteta

Odabrani međunarodni i domaći instrumenti

- *Agenda Evropske unije o pravima deteta*, usvojena od strane Evropske Komisije Evropske unije 52011DC0060 od 15. februara 2011. godine
- *Opšti komentar br. 12. Komiteta za prava deteta o pravu deteta da se njegov glas čuje (CRC/C/GC/12)*, 1. jul 2009
- *Opšti komentar. br. 13. Komiteta za prava deteta o pravu deteta na slobodu od svih oblika nasilja, (CSC/C/GC/13)*, 18 april 2013
- *Opšte mere za sprovođenje Konvencije o pravima deteta*, usvojen od Komiteta za prava deteta CRC/GC/2003/5 od 03. oktobra 2003. godine
- *Opšti protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja*, usvojen od strane Vlade Republike Srbije, 25. avgusta 2005. godine, br. 011-5196/2005
- *Smernice Komiteta ministara Saveta Evrope o pravosuđu po meri deteta*, usvojene 17. novembra 2010. na 1.098. zasedanju zamenika ministara Saveta Evrope - Redigovana verzija od 31. maja 2011

- *Zakon o potvrđivanju Konvencije o pravima deteta, „Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori, br. 15/19 i „Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori br. 4/96 i 2/97*
- *Zakon o potvrđivanju Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji, „Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori”, br. 22/02*
- *Zakon o potvrđivanju Konvencije MOR br. 182 o najgorim oblicima dečijeg rada i preporuke MOR br. 190 o zabrani i hitnoj akciji za ukidanje najgorih oblika dečjeg rada, ”Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori”, br. 8/03*
- *Zakon o potvrđivanju Konvencije protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, „Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori”, br. 6/01 i Protokola za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudima, naročito ženama i decom ”Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori”, br. 6/01*
- *Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima, „Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori, br. 19/09“*
- *Zakon o potvrđivanju Konvencija Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja, „Službeni glasnik RS - Međunarodni ugovori”, br. 1/10*
- *Zakonik o krivičnom postupku, „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012,i 45/2013*

- *Krivični zakonik*, „Službeni glasnik RS“ br. 85/05, 88/05 - ispr., 107/05 - ispr., 72/09; 111/09 i 104/13
- *Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, „Službeni glasnik RS“ br. 85/05
- *Zakona o policiji*, „Službeni glasnik RS“ br. 101/05, 63/09 i 92/11
- *Zakon o socijalnoj zaštiti*, „Službeni glasnik RS“ br. 24/11

IZVODI IZ RECENZIJA

Krivičnopravna zaštita maloletnih lica kao titulara osnovnih ljudskih prava i sloboda

Nevena Vučković Šahović

Knjiga *MOJE PRAVO DA BUDEM ZAŠTIĆEN: Krivičnopravna zaštita maloletnih lica kao titulara osnovnih ljudskih prava i sloboda*, dr Ivane Stevanović predstavlja značajan doprinos literaturi u oblasti prava deteta. Autorka analizira pravo deteta kao titulara osnovnih ljudskih prava i sloboda da bude zaštićeno u krivičnom pravu. Ona polazi od relevantnih odredaba Konvencije o pravima deteta i drugih međunarodnih ugovora i dokumenata, i to na način koji čitaocu omogućava jasno sagledavanje suštine pojma i osnovnih elemenata ovog prava. Autorka omogućava čitaocu razumevanje normativne utemeljenosti prava deteta na krivično pravnu zaštitu u međunarodnim i nacionalnim propisima. Način obrade teme

rada potvrđuje sposobnost autorke da na sistematičan način predstavi i analizira pojam i osnovne elemente krivičnopravne zaštite maloletnih lica u sistemu sveobuhvatne društvene intervencije, kao i granice i legitimnost te zaštite. U celini, rad obiluje jasnim, tačnim i argumentovanim podacima i stavovima.

Još jednu vrednost ovog rada predstavlja sposobnost autorke da pored toga što nudi stručnu analizu i iznosi vredne predloge za unapređenje prava i prakse, ona uspeva da probudi empatiju u odnosu na nepovoljan položaj deteta u pravosudnom sistemu, podstičući čitaoca na traganje za većim znanjem i veštinama neophodnim za zaštitu prava deteta.

Tema rada je vrlo aktuelna i ugao iz koga je predstavljena jeste doprinos domaćoj literaturi. Ovaj rad svojom strukturom i sadržinom zadovoljava standarde stručne monografije i, kao takav, predstavljaće vredan materijal studentima, profesionalcima i svim zainteresovanim čitaocima. Najzad, ali ne najmanje značajno, autorka piše rad stručnim ali jednostavnim i razumljivim jezikom, što je posebna odlika jer će doprineti njegovoj popularnosti i korisnosti.

O Pravu deteta da bude zaštićeno kao jednom od krucijalnih faktora stabilnijeg funkcionisanja društva

Leposava Kron

Monografska studija dr Ivane Stevanović *MOJE PRAVO DA BUDEM ZAŠTIĆEN: Krivičnopravna zaštita maloletnih lica kao titulara osnovnih ljudskih prava i sloboda* u nekoj ideji predstavlja nastavak njene knjige *DECA KOJA ČEKAJU*; obe studije apeluju na svest kako ekspertske tako i šire javnosti o problemu koji pogađa najnezaštićeniji i najvulnerabilniji deo populacije. Problem dece u nevolji zahteva snažnu i efikasnu državnu reakciju i socijalnu profilaksu. Obe monografije predstavljaju vredan i važan doprinos literaturi iz oblasti prava deteta. Senzibilizacija svesti svih segmenata društva koji su u poziciji moći da odlučuju kao i samih građana koji takođe mogu da doprinesu rešavanju problema malim koracima, da svet za decu, a posebno onu koja pripadaju rizičnim grupama, postane bolje mesto samo je prvi stepenik u pomoći ugroženoj deci i adolescentima i njihovoj fizičkoj, mentalnoj, emocionalnoj i socijalnoj dobiti. Socijalne okolnosti u poslednje tri dekade u Srbiji i regionu nisu nam išle na ruku: nepovoljni kontekst izvršio je odlučujući negativan uticaj na psihološki i egzistencijalni status velikog broja dece iz rizičnih grupa i na porodice njihovog porekla. Raspad hijerarhije vrednosti i uspostavljanje supkulture nasilja kao amanet devedesetih i odsustvo adekvatne državne

reakcije na intenziviranje socijalne patologije, doprineli su, između ostalog, stvaranju uslova za socijalnu isključenost većine osetljivih i rizičnih grupa. Dr Ivana Stevanović se snažno i entuzijastično, sa žarom istraživača koji ima puno praktičnog iskustva u oblasti dečijih prava, zalaže za implementaciju dokumenta Saveta Evrope *Pravosuđe po meri deteta* koje u sebi sintetiše ideju o zaštiti deteta u savremenom međunarodnom pravu kao i partikularnim krivičnim sistemima pojedinih zemalja, uključujući i našu, sa idejom o tome kako da društvo zaštiti od dece koja su pod rizikom za aberantno ponašanje i samim tim predstavljaju izvesnu pretnju stabilnosti sistema kao što je društvo i država *grosso modo*. Kao što je u prethodno citiranoj knjizi započela, u ovoj knjizi Ivana Stevanović nastavlja da sugeriše i stavlja emfazu na značaj primarne, sekundarne i tercijarne prevencije kao i socijalnu profilaksu u vezi sa decom i adolescentima koji pripadaju rizičnim grupama, ali i rehabilitaciju i reintegraciju u prirodno i zdravo okruženje dece koja su u nevolji. Država treba da prepozna potrebu za multifaktorskim pristupom koji zahteva adekvatnije mere prevencije i zaštitu najvulnerabilnijeg, a samim tim i najugroženijeg dela populacije i da, pored legislative i unapređenja zakonodavnog okvira, deluje na dugoročnom strateškom planiranju koje podrazumeva preventivne programe u čiju bi izradu bile uključene institucije sistema obrazovanja, nauke, socijalne i zdravstvene zaštite, policije, tužilaštva, sudstva, kao i eksperte i građane u oblasti civilnog i privatnog sektora.

U tome leži najveća dragocenost ove, kao i studije dr Ivane Stevanović *Deca koja čekaju* koja joj je prethodila.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.211.3-053.6(497.11)

СТЕВАНОВИЋ, Ивана, 1968-

Моје право да будем заштићен :
krivičnopravna zaštita maloletnih lica kao
titulara osnovnih ljudskih prava i sloboda /
Ivana Stevanović. - Beograd : Institut za
kriminološka i sociološka istraživanja, 2014
(Beograd : Zuhra Simić). - 128 str. ; 24 cm

Tiraž 300. - Napomene i bibliografske
reference uz tekst. - Bibliografija: str.
112-123.

ISBN 978-86-83287-77-2

a) Малолетници - Кривичноправна заштита -
Србија
COBISS.SR-ID 207311884